

**ОБЩЕСТВО, ПАМЕТ,
ОБРАЗОВАНИЕ
(История и обществени нагласи)**

Сборник с доклади от летния дидактически семинар в Китен в чест на 60-годишнината на
проф. д-р Тодор Мишев

ТОМ 6

ОБЩЕСТВО, ПАМЕТ, ОБРАЗОВАНИЕ

(История и обществени нагласи)

Сборник с доклади от летния дидактически семинар в Китен в чест на 60-годишнината на проф. д-р Тодор Мишев

ТОМ 6

Научна редакция и съставителство

© Красимир Сашков Кръстев

© Тодор Илиев Мишев

© Катя Бориславова Мишева

© Андрей Александров Лунин

© 2022 Анамнезис

e-ISBN: 978-619-90188-6-6

Сборникът се издава с подкрепата на Фонд „Научни изследвания“, Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и Центъра за съвременно образование – София.

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

**ОБЩЕСТВО, ПАМЕТ,
ОБРАЗОВАНИЕ**

(История и обществени нагласи)

Сборник с доклади от летния дидактически семинар в Китен в
чест на 60-годишнината на проф. д-р Тодор Мишев, 27 юни – 1
юли 2022 г.

ТОМ 6

СОФИЯ
2022

Съдържание

<i>Катя Мишева</i> 2022 г. – толкова много юбилеи	7.
Проф Мишев на 60 години – професор и още нещо	10.
<i>Тодор Мишев</i> Четата на Христо Ботев в българските учебници по история от Освобождението до 1944 г.	17.
<i>Юри Тодоров</i> История с компютър	24.
<i>Анна Кочанкова</i> Професионалното образование в България (1879 – 1912)	30.
<i>Желязко Стоянов</i> Проблемът за социалната нетърпимост в съвременната историософия	42.
<i>Симеон Недков</i> Възникване на „Музеи на открито“	50.
<i>Веселин Бояджиев, Нели Веселинова</i> Българската природа в миналото: кратка историко-географска характеристика	62.
<i>Нели Бояджиева, Милена Великова</i> Отношение на учителите към иновативните методи в училищната им практика	71.
<i>Георги Якимов</i> Идеите на политически кръг „Звено“ за реформи в българското образование (1928 – 1934 г.)	84.
<i>Радослав Спасов</i> Възрожденското историческо пространство в преподаването по български език като чужд (аспекти на корелацията език – нация)	103.
<i>Красимир С. Кръстев</i> Дидактическата игра „Джепарди“ в обучението по история	111.
<i>Красимир С. Кръстев</i> Състезателната игра „Старт – финиш“ в урока по история	118.
<i>Марина Пиронкова, Стефан Стефанов</i> Знанията по религия в българските светски учебници през Възраждането (буквари, читанки, взаимноучителни таблици)	123.
<i>Стефан Стефанов</i> Учителите в Тетевен през Възраждането	135.
<i>Стефан Стефанов</i> Из бита на тетевенци след 1801 г. 220 години от разорението на Тетевен от кърджалиите (традиционна тетевенска кухня)	145.
<i>Тодорка Георгиева</i> Отглас от Кримската война в една народна песен от Силистренско	151.
<i>Ралица Тодорова</i> Влиянието на „западната музика“ върху българската младеж през 70-те и 80-те години на XX в. в документите на ДС	158.
<i>Катя Мишева</i> Руско-украинският конфликт в учебниците на Руската федерация и Украйна	169.
<i>Албена Симова</i> Музеят на Варшавското въстание и паметта за Втората световна война	186.
<i>Камен Кръстев</i> Мястото и ролята на дидактическите игри в обучението по история	198.
<i>Камен Кръстев</i> Няколко практически примера за дидактически игри в обучението по история	204.
<i>Анета Донева</i> Проф. Марин Дринов и Българското книжовно дружество	211.
<i>Иван Занов</i> Пирин Бояджиев – „духовният болярин“ на Силистра	220.
<i>Донка Илиева</i> Значение на Софрониевия „Неделник“ за проучване историята на новобългарския книжовен език (една идея за изследователска проектна дейност с ученици от хуманитарен профил)	229.

<i>Ивелин Илиев</i> Святост, йеротопия и епифания в сакралното пространство на иконата	236.
<i>Наталия Борисова, Мария Иванова</i> Гордея се с Варна (бинарен учебен проект по история и цивилизации и география и икономика, проведен в 7. клас)	241.
<i>Николай Чакъров, Деница Великова</i> Извънкласната работа по история и цивилизации като възможност за развиване на ключови компетенции	263.
<i>Евгений Еков</i> Архивни източници за историята на ВМРО-СМД през 90-те години на XX в.	274.
Списък със съкращенията	283.

2022 г. – толкова много юбилеи

гл. ас. д-р Катя Мишева
СУ „Св. Климент Охридски“

Последната конференция в гр. Китен – „Общество, памет, образование“, проведена през 2022 г., организирана от Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и катедра „Архивистика и методика на обучението по история“, се свързва с много юбилеи. Най-важният е 40-годишнината от началото на конференцията, която започва преди десетилетия като семинар с международно участие. Първоначално провеждана в гр. София, след това в гр. Варна и сега в гр. Китен, тази конференция е най-дълго и най-редовно провежданият научен форум в рамките на Историческия факултет. Този форум нямаше да го има, ако не бяха проф. Йордан Шопов и инспектор Малина Георгиева.

Вторият юбилей е 100 години от официалното начало на празнуването на Деня на народните будители през 1922 г. Затова уводът на днешния сборник ще бъде един съкратен вариант на речта на тогавашния министър на просвещението Стоян Омарчевски пред българската общественост и политическия елит. Към поредицата юбилеи може да посочим 300 години от рождението на Паисий Хилендарски и 260 години от написването на „История славянобългарска“. Третият и най-скромен юбилей е 60-годишнината на нашия колега проф. д-р Тодор Илиев Мишев, понастоящем ръководител (втори мандат) на катедра „Архивистика и методика на обучението по история“. За него ще напишем втори увод – „Проф. Мишев на 60 години – професор и още нещо“.

Прокламация на министър Стоян Омарчевски при обявяването на 1 ноември за Ден на народните будители

„До преди войната образованието и възпитанието в нашите училища бе насочено към едно планомерно развитие сред учащата се младеж в национални и отечествени добродетели, от една страна, и на граждански и културни добродетели, от друга. Любов и почит към стариннобългарското, благоговение пред дейците и строителите на нашето национално дело, старание и съревнование към доброто и хубавото, увлечение в идеалното. Това бяха мили симпатични явления, които със своята същност трогваха и правеха живота приятен, съдържателен и високо смислен. Тия добродетели, насаждани в душите на поколенията в продължения на цели десетилетия бяха

основно разклатени от отрицателните резултати на войната преди всичко в самото общество, а от там и отражението на отрицателните прояви сред учещите се младежи. Младежта започна да се увлича от всекидневното, забавляващото и лекото в живота. Волност, безгрижие и лекомислие обладаха душите и лека полека младежта се отдалечи от ценното и същественото в живота и миналото. В полумрака на нашето минало се откриват големите фигури на редица велики българи, които с необикновено увлечение и с една завидна самопожертвователност са служили на своя народ. Те не са пожалили нито сили, нито младост, за да положат основите на нашия културен и политически живот. От Паусий насам до наши дни се редят светлите и лъчезарни образи на големи културни и обществени дейци, далечни и близки строители на съвременна България. Това са Софроний Врачански, д-р Петър Берон, Неофит Бозвели, Неофит Рилски, братя Миладинови, Георги Раковски, Любен Каравелов, Христо Ботев, Левски, Караджата, Петко Р. Славейков, Иван Вазов и мнозина още големи и малки строители на нашето Възраждане и Освобождение. Имаме големите фигури на политически, обществени и културни дейци след Освобождението, които са заветвали на поколенията своите несъкрушими светли дела, които трябва да се сочат като примери, като образци на блясково изпълнен отечествен, културен и граждански дълг. Стореното от тях ни удивлява, трогва, възнася. То окриля нашия дух, дава му полети и творчество. То говори на сърцето и душата със силата и блясъка на идеала, с обаянието на обикновеното.

Нима трябва да забравим всичко това! Нима трябва да снемем поглед от това минало, в което има толкова светли образи, които като факли вечно осветяват нашия живот та да се отдадем на един безцелен и безидеен живот!

Напротив, първата наша грижа е да обърнем погледа на нашата младеж към всичко ценно и всичко светло от нашето минало и да я приобичим към това минало, за да почерпи тя от него бодрост и упование, сила и импулс към дейност и творчество. Нашата младеж трябва да знае, че животът само тогава е ценен, когато е вдъхновен от идейност, от стремеж. Само тогава животът е съдържателен и смислен, когато е обзет от идеализъм, когато душите и сърцата трептят за хубавото, националното, идеалното. Това е вложено в образите и творенията на всички ония наши дейци, които будиха нашия народ в дните на неговото робство, които го водеха към просвета и национална свобода през епохата на Възраждането и които му създадоха вечни културни ценности през неговия свободен живот.

За да се възбуди, следователно, нашата учаща се младеж и изобищо в младите наши поколения здрав, дълбок, смислен интерес към дейците на нашето минало, интерес, който за сега се засяга случайно било само от учителите по история и български език, било от отделни обществени дейци, министерството на народното просвещение определя деня 1 ноември, деня на св. Йоан Рилски за празник на българските будители. Този празник да го наречем на големите българи, чрез който празник уреден планомерно и системно, да се обединяват всички усилия в това направление, като този празник се превърне в култ на българския национален гений. Така отдавайки почит към паметта на народните будители, към ония, които като самоотвержени воители водеха българския народ в миналото към просвета, към свобода, към култура, да вдъхновим младежта към народни и културни идеали. Нека по-често си спомняме техните имена и дела, нека по-често посочваме техните стремежи, та да можем по-дълбоко да разберем, че има нещо в нашата страна и в нашия народ, което е карало толкова българи да умират за него. Думата отечество не е само понятие без стойност, че в него има нещо, което заслужава всички наши жертви и усилия. Да направим делото на нашите бащи и деди наша гордост и наша амбиция.

По отношение на това как да се организира празникът предоставя се пълна свобода на учителските съвети, като все пак трябва да се има предвид. Първо, на този празник трябва да се дава по възможност по-тържествен характер, за да може да се повлияе в горния смисъл на младежта и гражданството, така че празникът да не остане само училищен, но и да стане общонационален в истинския смисъл на думата. Второ, празникът да се урежда с оглед на местните събития и местните дейци, като на последните се отдава нужната почит, нужното внимание за назидание, подтик и вдъхновение на поколенията.“

Проф. Мишев на 60 години – професор и още нещо

Проф. Мишев е роден на 12 май 1962 г. в гр. Пазарджик. Той с удоволствие разказва на своите студенти колко велики и трагични събития са се случвали на тази дата в България и по света. Начално и основно образование получава в ОУ „Васил Левски“, гр. Пловдив. Там става комсомолец с една година закъснение заради палаво поведение. През 1980 г. завършва средното си образование в СПТУ „Пеньо Пенев“, гр. Пловдив и като награда за това от 1980 до 1982 г. служи в редиците на родните трудови войски. Там става човек. След това е студент по история във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. После е учител по история в ОУ „Любен Каравелов“, гр. Пазарджик. През 1988 г. спечелва конкурс за асистент в СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „История на БКП“. За разлика от други, никога става член на БКП. След това е асистент по методика на обучението по история в ИФ, катедра АПИД (Архивистика и помощни исторически дисциплини). Следва нормалното развитие – старши асистент (1991 – 1997) и главен асистент (1997 – 2005). През 1996 г. защитава дисертационен труд и придобива образователната и научна степен „доктор“ с темата „Българската социалдемократия във вътрешнополитическия живот на България“. От 2006 г. е доцент, а от 2015 г. – професор по шифър 1.3. Педагогика на обучението по история (Дидактика на историята). Научните му интереси са свързани с проблемите на училищното и извънучилищното историческо образование, гражданското образование, българската и балканска история, историческата география и училищното краезнание.

Преподавателската му дейност е свързана с преподаването на задължителните учебни дисциплини „Дидактика на историята“ и „Методика на обучението по история“, занятия със студенти по хоспитиране, текуща педагогическа практика и стажантска практика. Ръководи избираеми курсове по дисциплините „Терминология и понятия в обучението по история“, „Историческата география в училищното историческо образование“, „История и общество“, „Историческо образование и народопсихология“, „История и медии“. Извън СУ „Св. Климент Охридски“ преподава по методика на обучението по история в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и филиалите му в гр. Смолян и гр. Кърджали, а в УНИБИТ (гр. София) преподава дисциплината „Архиви и историческа памет“. Участва в комисиите и журитата към МОН във връзка с олимпиади и национални състезания по история и гражданско образование. В последните години е научен ръководител на конференцията с международно участие в гр. Китен. В

трудни финансови времена най-редовно спонсорира издаването на сборниците от този научен форум. През 2008 г. основава и до днес ръководи „Център за съвременно образование“, който е обучил и издал сертификати на над 10 000 преподаватели от училища и детски градини.

Извън университетската си дейност големите му болка са Македония и Тракия. Той е и един от хората, възстановили Македонския научен институт в началото на 90-те години на XX в. Автор е на две книги за тракийските бежанци. Перото му дълги години е ориентирано и към медиите. Има над 1000 статии във вестниците „Труд“, „Дума“, „Македония“, „Нова Зора“ и много други.

А сега защо в заглавието освен „професор“, написахме и „още нещо“? Освен в библиотеката и архива, може да го срещнем на много други места. В градината в село Реброво произвежда възможно най-вкусните зеленчуци и най-вкусните малини, къпини и арония. Свещенодействия до казана за ракия, откъдето тече гроздов и сливов еликсир. Ако на някой съсед му протече покрива, се катери и го ремонтира. Можем да го срещнем с моторна резачка в гората, с косачка по ливадите и с брадва под навеса за дървата. Голямата му страст е планината. Много много не му се ходи пеш, затова с любимите си джипове се катери и там, където път въобще няма. Оплаква се, че започва да остарява. Нагоре кара джипа безстрашно, а надолу малко го е страх вече. Любимото му място е кухнята. Не признава нищо модерно. Гастрономията се свежда до любимите манджи на баба му и майка му – българска класика в кулинарията. Всяка година на православните Вси Светии през месец юни прави курбан в местността Ливаге над село Батулия – вълшебно място с 40 км панорама към връх Мургаш. Събират се приятели, познати и местните хора. Скоро ще строи параклис, но парите все не стигат. Повечето му кучета носят исторически имена – Крум, Аспарух и други. И нещо, на което всички колеги сме свидетели от десетилетия. Децата и снахите не искат да му оставят внуците да ги гледа, защото имал много нецензурен речник и щял „да ги развали“. Какво да се прави – наследство от детството в Пловдив. Иначе мисли за всичко – вече се реализира и последната му идея да се купи хладилник в кабинет 42 на ИФ. Защото грижата за инспекторките е най-важната грижа на всеки ръководител катедра. Нека ни е жив и здрав и нека най-накрая да напише една оценка слаб 2 на някой студент, защото това не се случвало в цялата му 35-годишна кариера в университета от 1988 г. до днес! За юбилея колегите от катедрата му подариха грамофон, тъй като професорът е меломан и от дете до ден днешен е колекционирал хиляди плочи. *Ad multos annos!*

Избрана библиография

Монографии

1. История на Сарафово 1913 – 1922 – 2002. Тракийските бежанци и днешните сарафовци. Изд. „КорекТА“. София, 2002, 488 с.
2. Покрайнини в центъра на Балканите (Западните покрайнини 1990 – 1995). УИ „Св. Климент Охридски“. София, 2003, 207 с.
3. Образование и култура в Сарафово 1913 – 1922 – 2002 г. УИ „Св. Климент Охридски“. София, 2003, 200 с.
4. Историческо образование. Т. 1. Сборник статии – дидактика на историята. Изд. „Иван Сапунджиев“. София, 2003, 212 с.
[Съавтор: К. Табакова].
5. Историята – дидактика, методика, краезнание. Изд. „Ваньо Недков“. София, 2014, 427 с.
6. Дидактика на историята. Минало и съвремие. Изд. „Ваньо Недков“. София, 2015, 425 с.
7. Макове след гърма на победите и покрусата (българските социалисти 1913 – 1915). Изд. „Нова зора“. София, 2015, 398 с.

Студии и статии

1. Понятията по националния въпрос при учениците от 6 клас. // *История*, 1992, № 5 – 6, с. 53 – 59.
2. Заемът с „Дисконто Гезелшафт“ и „Министерският портфейл“ на Димитър Благоев през 1914 година. // *Епохи*, II, 1994, № 2, с. 68 – 74.
3. Социалдемократията и етническите общности в България 1913 – 1915. // *История*, 1994, № 2, с. 41 – 48.
4. Българските социалдемократи и националния въпрос 1913 – 1915. // *Македонски преглед*, XVIII, 1995, № 3, с. 95 – 115.
5. Bulgaria and Serbia A Comparison of Social Trends in the 1930's and the 1990's. // *South East European Monitor*, III, 1996, № 3, pp. 55 – 63.

6. Дидактическите преходи на историята – от училище към университет, от университет към обществено образование. – В: Понятия, времена, промени. Историческо образование. Варна, 2005, с. 157 – 168.

7. Дидактически проблеми на кандидатстудентската тема по история – или сериозно за „бисерите“. – В: Националното историческо образование. В памет на Стефка Коларова. Велико Търново, 2005, с. 233 – 239.

8. Опити за деидеологизация и демитологизация в учебниците по история след 1989 г. – В: Черно море между Изтока и Запада: митове, идеология, история. София, 2005, с. 226 – 231.

9. Дидактико-понятийни интерпретации за началото на Втората световна война. – В: Преломни времена. Юбилеен сборник в чест на 65-годишнината на професор Любомир Огнянов. София, 2006, с. 41 – 49.

10. Македония в българо-сръбските дискусии за Западните покрайнини 1990 – 1995 г. (дидактически аспекти). – В: Учител на учителите. Юбилеен сборник в чест на професор Йордан Шопов. София, 2006, с. 238 – 243.

11. Атон (Света гора) и манастирите по българските земи в училищното историческо образование. – В: Етнически и културни пространства на Балканите. Сборник в чест на проф. дин Цветана Георгиева. Ч. I. Миналото – исторически ракурси. София, 2008, с. 754 – 776.

12. Дидактически проблеми на историческата география. // *Управление и образование*, IV, 2008, № 3, 2008, с. 263 – 267.

13. Поречието на р. Струма в учебниците по история и историкогеографските представи на учениците. – В: Краеведски публикации в литературния алманах „Струма“ (1982 – 2007). Велико Търново, 2008, с. 63 – 71.

14. Българите в Молдова и Украйна в учебниците по история на България. – В: Българите от Молдова и Украйна – език, литература, история, култура и образование. София, 2009, с. 227 – 232.

15. Слагането на портретите и късането на страниците – училището в с. Реброво (1944 – 1956 г.). – В: Историк със съдба на творец и преподавател. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Людмил Спасов. Т. I. Велико Търново, 2009, с. 243 – 251.

16. Историческата алтернатива през 1945 г. – Германия като победителка. – В: Взаимодействието – теория, практика: ключови проблеми и решения. Т. 4. Бургас, 2011, с. 104 – 108.

17. Отечественният фронт и 9 септември 1944 г. в учебниците по история от втората половина на XX – началото на XXI век. – В: История на Отечественния фронт/съюз в България. Т. 2. София, 2012, с. 183 – 197.

18. Тодор Живков в учебниците по история. – В: Жив пред българската история. София, 2012, с. 287 – 337.

19. Балканските войни в българските и балканските учебници по история. – В: 100 години Балканска война, 100 години свобода за Родопите. София, 2013, с. 311 – 357.

20. Хипотетична история – България като победителка през 1913 г. – В: История, манипулации, обществени рефлексии. Сборник с доклади от летния семинар в Китен, 16-20 юни 2014 г. Научна редакция и съставителство Т. Мишев и Ю. Тодоров. София, 2014, с. 30 – 44.

21. Историческата география в учебниците по „Отечественознание“ – образователни и възпитателни аспекти. – В: Общество, памет, образование (История и обществени нагласи). Т. 1. Сборник с доклади от летния семинар в Китен, 25 – 30 юни 2015 г. Научна редакция и съставителство Т. Мишев и Ю. Тодоров. София, 2015, с. 33 – 41.

22. Балканската историческа география в уроците за цар Самуил. – В: Посланията на история. Юбилеен сборник в чест на проф. Мария Радева. София, 2016, с. 33 – 44.

23. Войната през 1916 г. в учебниците по отечествознание и история (1919 – 1944). – В: Първата световна война и България през 1916 г. Международна научна конференция 4 – 7 октомври 2016 г.: София, Благоевград, Добрич, Тутракан. София, 2016, с. 211 – 218.

24. Външната политика на цар Симеон в българските учебници по история (XIX - XXI век) – понятия и историческа география. – В: Общество, памет, образование (История и дидактически нагласи). Т. 2. Сборник с доклади от летния семинар в Китен (27 юни – 1 юли 2016). Научна редакция и съставителство Т. И. Мишев и К. С. Кръстев. София, 2016, с. 17 – 33.

25. Другите етноси и религии в българските учебници (1879 – 1944). – В: Хармония в различията. София, 2016, с. 300 – 312.

26. Имената на училищата и историческата памет на град Бургас. – В: Понятия, ценности, промени. Историята – време и реалности. Т. 12. Варна, 2017, с. 150 – 159.

27. Първата световна война в учебниците по отечествознание, история и география (1919 – 1944 г.). – В: Общество, памет, образование (История и дидактически наг-

ласи). Т. 3. Сборник с доклади от летния семинар в Китен, 26 – 30 юни 2017. Научна редакция и съставителство К. С. Кръстев и Т. И. Мишев. София, 2017, с. 14 – 20.

28. Историята и географията на „външните“ български земи в училищните учебници (от края на XIX в. до 1944 г.). – В: Общество, памет, образование (История и обществени нагласи). Т. 4. Сборник с доклади от летния национален дидактически семинар в Китен (25 – 29 юни 2018 г.). Научна редакция и съставителство К. С. Кръстев и Т. И. Мишев. София, 2018, с. 10 – 20.

29. Тодор Живков и „Възродителният процес“ в учебниците по история (края на XX – началото на XXI век). – В: Културната памет във времето и пространството. Сборник, посветен на 65-годишния юбилей на проф. д.изк.н. Симеон Недков. София, 2018, с. 524 – 541.

30. Унгария в българските учебници по история (1944 – 2019 г.). – В: Общество, памет, образование (История и обществени нагласи). Т. 5. Сборник с доклади от летния национален дидактически семинар в Китен (24 – 28 юни 2018 г.). Научна редакция и съставителство К. С. Кръстев и Т. И. Мишев. София, 2019, с. 12 – 21.

Учебници

1. История и цивилизация 11. клас. Задължителна и профилирана подготовка. ИК „Кръгозор“. София, 2002.

[Съавтори: Й. Андреев, Е. Стателова, К. Мутафова, П. Ст. Петков].

2. История и цивилизации за 7. клас. ИК „Анубис“. София, 2018.

[Съавтори: Хр. Матанов, В. Колев, Р. Маринова-Христиди]

3. История и цивилизации 10. клас. ИК „Домино“, Стара Загора, 2019.

[Съавтори: Л. Спасов, П. Ст. Петков, В. Ангелов, К. Бенчева]

Учебни помагала

1. История и цивилизация 11. клас. Тестове и задачи за зрелостници и кандидат-студенти. Изд. „Кръгозор“. София, 2005.

[Съавтор: К. Михайлова]

2. Учебна тетрадка по история и цивилизации за 7. клас. Изд. „Анубис“. София, 2018.

[Съавтор: К. Бенчева]

3. Книга за учителя по история и цивилизации за 7. клас. Изд. „Анубис“. София, 2018.

[Съавтори: Хр. Матанов, В. Колев, Р. Маринова-Христиди]

Четата на Христо Ботев в българските учебници по история от Освобождението до 1944 г.

проф. д-р Тодор Мишев

СУ „Св. Климент Охридски“

Темата за съдбата на четата на Христо Ботев през 1876 г. има образователни, изследователски и обществени измерения. Тя е актуална и злободневна от изследванията на Захари Стоянов до днес. Написани са хиляди страници и голяма част от историческите проблеми са решени. Други проблеми все още не са разрешени и вероятно никога няма да се изяснят поради липсата на документален материал, неясните и неточни спомени на останалите живи участници в събитията. Авторът на настоящата статия не си поставя за цел да се впуска в решаване на неразрешими проблеми. Целта е да се проследи присъствието на темата в учебниците по история и в някои други четива през периода от Освобождението до 1944 г. Изследва се използваната фактология – имена на личности, хронология, историческа география, както и понятийния апарат на авторите.

Първият разглеждан от нас учебник е този на Стефан С. Бобчев от 1899 г. (трето издание) Авторът е подходил хронологически нестандартно, като е описал пътя на Ботевата чета в урока за Руско-турската война и след прегледа на дейността на европейските комисии за османските зверства. Текстът има доста грешки и доста семпла фактология. Според него Ботев стъпва на Козлодуйския бряг „в първите дни на юни“. Тази грешка не може да се обясни със смяната на календара, защото това се случва близо две десетилетия по-късно. Козлодуй е локализиран „между Лом-Паланка и Оряхово, четниците са посочени за 200 човека. Според С. С. Бобчев „едва дваисет и девет годишен той падна убит при Веслец във Врачанската планина“. В това изречение има две фактологически грешки. Първата е за годините на Ботев и тази грешка се повтаря в някои изследвания и учебници дори от началото на ХХІ в. Според някои Ботев е убит на 29 години, защото смятат погрешно неговото раждане – 24/25. 12. 1847 – Коледа по нов стил. Реалната му рождена дата обаче е на 06. 01. 1848 г. – Коледа, по тогава актуалната хронология на християнските празници. Тъй като няма как Ботев да се роди два пъти, то вярната възраст на неговата смърт е 28 г. Колкото до „смъртта на Веслец“ явно С. С. Бобчев приема Веслец като част от Врачанската планина, което

също не оправдава грешката. Авторът също така прави сравнение между четите на Хр. Ботев и Хаджи Димитър¹.

Вторият разглеждан учебник е „Българска история за средните училища“ от 1905 г. с автор д-р Полихрон Нейчев. Тук за Ботев са отделени само 5 – 6 реда. Посочва се, че на 17 май 200 човека идват от Влашко и са разбити във Врачанската планина².

Изключително интересен е учебникът на Георги Баждаров от 1911 г., издаден в Солун по програмата за екзархийските училища на българите в Османската империя. Тук уроците са на биографичен принцип с имената на османските султани и Ботев е в урока за Абдул Азис. Текстът повтаря само основната фактология от учебниците в Княжество България – на 17 май 1876 г. Христо Ботев с 200 души минава от Влашко и е убит във „Врачанските височини“³.

След Първата световна война фактологията за пътя на Ботевата чета в учебниците се увеличава. Появяват се и няколко по-подробни истории за този период, които се изучават в педагогическите училища и курсове за подготовка на учители. Продължават и активните обществени дискусии за изясняване на някои неясноти около съдбата на воеводата и неговите четници. Тези тенденции се забелязват първо в учебника за трети клас на Иван Пастухов и Иван Стоянов. В него авторите отделят място за подготовката на четата и за последните публицистични изяви на Хр. Ботев между 3 май и тръгването му от Гюргево. Бройката на четниците отново е 200, но за първи път се появяват други имена – Никола Войновски от Габрово, руският капитан П. Радионов и Стоян Заимов. Датата на акустирането е грешна (16 май), но за първи път се посочва датата на сражението при Милин камък – 18 май. Авторът продължава с неяснотите и неточностите. Според него „бойт продължил над село Челопек в местността Околчица, където намерил своята смърт на Вола сам Ботев, „ранен в гениалното му чело“ (20 май). Тук били убити и повечето четници“. Според всички дотогавашни изследователи в деня на убийството на Ботев четниците не дават пъкти никакви жертви и фактически печелят сражението. Все пак прави впечатление, че за първи път се появяват географските обекти с. Челопек и Околчица, редом с обичайно повтарящата се грешка

¹ Бобчев, С. История на българския народ. За горните класове на гимназиите и средните училища. Пловдив, 1899 (трето издание).

² Нейчев, П. Българска история за средните училища. София, 1905.

³ Баждаров, Г. Отечествена история за трети клас. Солун, 1911.

за смърт на връх Вола. Авторите уточняват за Стоян Заимов, че първоначално успял да се скрие, но после бил заловен и осъден в град Русе⁴.

В учебника на Ив. Пастухов от 1940 г. се повтарят факти и мнения от предишни учебници. Според автора „в местността Околчица“ при „Вола“ намерил своята геройска смърт, улучен от турски куршум право в челото (20 май 1876)⁵.

Последният разглеждан от нас училищен учебник за периода до 1944 г. е на Найдено Шейтанов и Божидар Божилов от 1942 г. Тук също няма нещо различно. За първи път в периода след освобождението вместо Влашко се употребява Румъния. За първи път се уточнява че посочената от автора дата е по нов стил – 2 юни 1876. Другото са добре познати тези – „На връх Вола се завързал последния бой. Тук загинал Ботев. Вражески куршум пронизал неговото високо и благородно чело“. И в този учебник четниците са на брой 200⁶.

В книгата на Тодор Гиргинов спрямо основните учебни четива се забелязват разлики. Според него четниците са 170, според него Христо Ботев се е колебаел дали да поведе четата. По традиция се посочва, че Никола Войновски е от Габрово и в текста е добавен поп Сава Катрафилов от Елена, който сам имал идея да поведе своя чета през река Дунав. Авторът не посочва нито географското място на смъртта, нито къде точно е пронизан от куршум воеводата. Няма и хронология⁷. Подобна е и книгата на Никола Станишев. Той включва имената на „софийските дейци – Никола Обретенов, син на известната баба Тонка и брат на загиналия Георги Обретенов. Смъртта на Ботев е на Вола (20. 05. 1876 г.), смъртта на Войновски е в Троянско, а повечето четници са предадени. Прави впечатление, че тук за първи път се пише за предателство. В нито един от учебниците за трети клас или за гимназиите не се споменава или коментира предателството на българи от българи при залавянето и избиването на ботевите четници. В книгата си Иван Орманджиев отбелязва отказа на Панайот Хитов да поведе

⁴ Пастухов, И., Стоянов, И. История на българския народ. Учебник за 8 клас на гимназиите и педагогическите училища. София, 1929.

⁵ Пастухов, И. История за трети клас на народните прогимназии. София, 1940.

⁶ Шейтанов, Н., Божилов, Б. Учебник по българска и обща история за трети прогимназиален клас. София, 1942.

⁷ Гиргинов, Т. Исторически развой на съвременна България. София, 1943; Станишев, Н. Кратка история на българите. София, 1942; Орманджиев, И. Нова и най-нова история на българския народ. София, 1943.

четата и за нейния брой посочва 175 човека. Добавя една нова подробност, че четата стигнала до водопада Веслец, а на Костелевския мост до Веслец четата напразно чакала 200 бойци на помощ от селата Долна и Горна Кремена. Той повтаря версията за убийството на връх Вола, но може би за първи път твърди, че той е улучен в сърцето. Като историческа география включва „поляната Околчица“, където след смъртта на Ботев осъмнали на 21. 05. 1876 г. оцелелите четници.

Интересно би било да се проследи понятийният апарат и оценките за Ботев и българския народ в учебниците и популярните истории. В учебниците за трети (седми клас) и за гимназиите в уроците няма място за пространни психологически анализи и характеристики. Затова авторите използват кратки, но ясни етични, емоционални и патриотични понятия като „рицарски обноски“, „юнашки бой“, „гениално чело“, „героична смърт“, „запечатал с кръвта си“, „високо и благородно чело“, „саможертва“, „славна борба“, „родолюбие“, „подвиг“, „бляскав пример на саможертва“, „юнаци“, „ожесточени боеве“, „люлката на българския народ“, „богатирска смърт“, „лебедова песен“, „свидна родна земя“, „кумир на българската младеж“, „ярък образ на български бунтовник“, „напети юнаци“, „гениално чело“. Както се забелязва, понятийната система е близка до възрожденската и условно може да се раздели на патриотична и трагична. Именно тази понятийна система, а не толкова фактологията в уроците става фактор за патриотичното възпитание на учениците, създаване ореол около личността на Ботев и постепенното му издигане в култ.

Малко по-различна е ситуацията в две от вече разгледаните книги, които не са пряко насочени към учениците. Кратка психологическа картина на смъртта на Хр. Ботев дава Тодор Гиргинов в своята книга „Исторически развой на съвременна България“. Явно интерпретирайки оценки на Захари Стоянов той пише: „Преди да бъде пронизан от куршум, Ботев горко е заплакал. Заплакал е той не за своя живот, който бе отдавна прежалил, а може би защото съзна, че твърде рано бе залюлял люлката на българския народ, преди този народ да завърши своето пробуждане...“. По-подробна и уникална за времето си психологическа характеристика дава Христо Станишев: „Христо Ботев от Калофер, великият български поет и бунтовник бе живял нередовният и пълен с лишения живот на българските хъшове, бе гладувал, бе се препирал с всички умерени и премерени българи. Христо Ботев попадна под влиянието на всевъзможни либерални и левичарски течения от онова време. Извънредно даровит човек, буйна глава, нетърпелив и свободен дух, Ботев сподели много от тогавашните

заблуждения. И той, както и Раковски и Каравелова, бленуваше за братско сътрудничество със сърбите, за „балканска федерация“, за някакъв справедлив социален строй и се отклоняваше постоянно от верния български път. Но българската кръв бе по-силна от всички идеологически построения. Макар и късно Ботев разбра с рядка проникателност домогванията на сърбите и започна да ги изобличава. Той се хвърли в пътя на другаря си, апостола Левски и загина на бойното поле на България. Смъртта му го издигна като кумир на българската младеж, като ярък образ на български бунтовник, който изоставя всичко и отива да умре за своя народ. Обстоятелството че попадна във Врачанския окръг на Стоян Заимов, още повече възвеличи неговият подвиг, като му даде сиянието на едно съзнателно търсене на смъртта. Той се нареди в смъртта на Хаджи Димитър и Левски, който бе възпял в безсмъртните си стихове. Когато дойде на българска земя той веднага разбра че нищо не е готово за истинска борба, че въстанието е смазано и че народът продължава да спи робски сън. Той изпита горчивината на разочарованието, но не се опита дори да се върне, а тръгна без колебание към своята „Голгота“ – Велик поет, той завърши земният си път като безстрашен бунтовник и остана завинаги в българското сърце.“

Относно броят на ботевите четници в учебниците има удивително единство – 200 души, 200 човека, 200 юнака. Авторите смело обобщават и без да искат се доближават до истината, която се изяснява чек през 60-те години на XX в., когато се стига до цифрата 204 човека. В разглеждания от нас период цифрите са следните – 172 (З. Стоянов), 185 (Д. Страшимиров), 175 (Ив. Орманджиев), около 170 (Тодор Гергинов). В спомените на останалите живи ботевци четници се срещат различни цифри между 150 и 300 човека, което показва че самите съвременници не са знаели колко точно човека им е четата. Явно авторите на учебниците дават цифрата 200 за по-лесно запомняне от учениците, съобразявайки се донякъде с публикуваните в литературата и медиите цифри.

По въпроса къде точно е пронизан от куршума Ботев в учебниците има различен подход. В част от тях просто се казва, че е убит без подробности. В други се посочва челото (в различните варианти „челото“, „високо и благородно чело“, „гениално чело“). Авторите на учебниците и тогава и до днес нямат сигурен източник и повечето избягват да конкретизират. Източниците също не са единни. Присъствалият на смъртта Н. Обретенов дава противоречиви сведения като по-често споменава гърдите. В своята биография на Хр. Ботев З. Стоянов дава и двете версии без да подкрепя категорично

някоя от тях, но по-скоро приема челото. Дим. Страшимиров посочва челото и повечето автори на учебници избират тази версия. Мотивите могат само да се гадаят – може би им изглежда по-героично и по-трагично. Първото и единствено до 1944 г. споменаване „в сърцето“ е в книгата на Ив. Орманджиев, която обаче не е класически и утвърден от министерството учебник.

В учебниците има почти единно мнение къде е убит Ботев – връх Вола. Това е абсолютна грешка, която обаче бидейки в обръщение близо 80 години е родила един от най-големите историко-географски митове в българската история и историческото съзнание на много поколения. В рамките на тази статия няма място да се разглежда този историко-географски проблем, но тогавашните автори не са и имали много точна информация. Чак през 60-те години на XX в. в учебниците започва да се изяснява по-конкретната историко-географска картина на събитията, случили се на 20 май/1 юни във Врачанския балкан. Връх Вола като място на смъртта се утвърждава от Захари Стоянов използвайки спомените на някои от четниците. Той дори описва географски мястото. През 1907 г. в своя сериозен академичен труд за Априлското въстание Димитър Страшимиров категорично отхвърля тази версия. Според него „Захари Стоянов по свое време пусна измислицата, че всички сражения в този ден са станали около връх Вола, който обаче стои настрани от туй място.“ Той използва като доказателство и резултатите от първата държавна комисия по разследване смъртта на Хр. Ботев, където свидетелите посочват други места и други географски названия. Защо обаче авторите на учебници утвърждават връх Вола, днес само можем да предполагаме и гадаем.

Като цяло в учебниците историческата география е използвана пестеливо – Козлодуй, Милин камък, Веслец, Врачански балкан, връх Вола, Околчица и то не във всичките учебници едновременно. Подобно е положението и с имената на хората – основно Ботев и тук-там Н. Войновски.

В заключение можем да твърдим няколко неща. Всички автори използват похода на Ботевата чета като финал на Априлското въстание в съответния урок. На учениците се описват героични и трагични картини с подходящия понятиен апарат. Авторите нямат пред себе си сериозни и обективни исторически изследвания, които да използват при направата на съответния урок в учебника. Затова грешките и неточностите не бива да се приписват на самите автори. Повечето от тях дори не са историци. Те са висши или средни чиновници в управлението на българското образование, обикновено

инспектори. Повечето от тях по образование са педагози, философи, юристи и много малко историци. В този смисъл те не са изкушени от обективната историческа истина. Тяхната цел е да се направи подходящ текст за съответната ученическа възраст.

История с компютър

проф. д-р Юри Тодоров

СУ „Св. Климент Охридски“

Появата на политици с афинитет към социалните медии ни кара да си зададем въпросите: „Туитър“ и „Фейсбук“ исторически извор ли са и кой архивира туитовите на политиците? Как използваме цифрови извори и как се променя критиката на документа? Може ли копието да не се различава от оригинала? С цифровата промяна в последните години се повдигат редица немаловажни въпроси за съвременната история. Не само видът и количеството извори са вече различни, но начинът на работа на съвременния историк също се е променил съществено.

„Дигиталната хуманитаристика“ поставя новите теми за дебят още в началото на 2010-те години. Тематиката и от днешна гледна точка изглежда сложна, полето на изследване е трудно разграничимо. Дигиталните хуманитарни науки задават изследователско поле с редица открити проблеми: Дигиталната хуманитаристика може ли да бъде самостоятелен предмет или е набор от нови хуманитарни и културни проблеми с работен арсенал, който е цифрово допълнение към съществуващите подходи и методи? Историята на въпроса „история с компютър“ датира от около петдесет години. Немалко от проблемите на актуалната днес дигитална хуманитаристика са намерили отговор в историческата наука, макар при използване на по-различна терминология. Изследването на отношенията между историческата наука и приложението на компютърните технологии дава основание за историографска работа.

Първи приложения на компютърните методи на работа в областта на хуманитарните науки се появяват изненадващо рано. Една от първите конференции на тази тема се провежда в Австрия още през 1962 г. Сред обсъжданите там въпроси са общото използване на компютрите в хуманитарните науки и автоматизираната обработка на данните. Форумът бързо се е наложил като интернационална работна група от специалисти, които се занимават с въпросите на компютърните приложения в интердисциплинен контекст. През тези начални години основният въпрос, който се очертава като най-перспективен, е обработката и анализът на текстове. По това време многобройни текстови корпуси, особено от областта на литературата, но и антични

текстове, са били дигитализирани и подготвени за машинна обработка. Преброяването на честота на срещане на думите в машинно четими текстове или създаването на регистри от термини (тезауруси) е бил важен въпрос, който тогава намира успешно решение. Специално за историята, автоматизираният анализ на поредици от еднотипни исторически извори, като например регистри за раждане или свидетелства за смърт, дават многоаспектни възможности за броене и последващи статистически анализи. Този вид количествена историография достига своя връх през 70-те и 80-те години от миналия век. Появяват се многобройни публикации, по-специално от областите на социалната история и историческата демография, анализите в които се произвеждат с използване на компютри. Но работата с компютър тук не бива да възприемаме като методологична иновация, а по-скоро като средство за улесняване на работата, т.е. историята с компютър не е качествено ново ниво, а представлява средство за получаване на по-точни и по-бързи отговори на традиционните въпроси.

Събирателният термин за новия инструментариум е “Humanities Computing”. Под този общ покрив се появяват различни направления в историческите науки, всяко от тях има своя специализирана структура с конференции, специализирани общества и списания. През 1972 г. социолози и историци от Университетът в Кьолн създават неформална работна група за съвместна работа в обществените науки, където започват да се обсъждат нови методи. Малко по-късно, през 1974 г. се правят първите сборки на историци, които се интересуват от количествените методи. Работата на тази група води през 1977 г. до основаването на Центъра за исторически социални изследвания, който по-късно прераства в Институт за социални науки (Historical Social Research/Historische Sozialforschung – HSR)¹. На международно ниво трябва да бъде спомената Асоциацията за история и компютър (АНС), основана през 1987 г., и най-вече нейното списание „История и компютър“ (History and Computing), което се издава и до днес под заглавието “International Journal of Humanities and Arts Computing”².

Трябва да се подчертае, че основната тема на публикациите от 80-те и ранните 90-те години от миналия век са методите и технологиите за създаване на колекции и архиви от машиночитаеми документи и данни, както и създаването на бази данни на основата на регистрационни форми. Проблемът за историческите бази данни е най-

¹ <<https://www.hsozkult.de/journals/id/zeitschriften-23>>

² <<https://www.eupublishing.com/loi/ijhac>>

точната характеристика на този период. Така в лоното на количествената история започва да се оформя ново интердисциплинно направление – историческата информатика³.

С появата на www (world wide web) се полага началото на своеобразен рестарт за историческата наука, защото световната мрежа е по-важна за историята отколкото за други хуманитарни дисциплини. През 90-те години на миналия век историците насочват своите усилия към интеграция, пренастройка и внедряване на компютърните технологии в научните изследвания. Доминиращият интерес към дигиталните технологии трябва да се определи най-вече в областта на библиографската комуникация и по-малко в сферата на същинските научни изследвания. Фокусът е поставен върху възможностите за обработка на исторически данни чрез индексирание на информация и най-вече към възможностите за комуникация между специалисти.

Специализираната комуникация още от самото начало се характеризира със силна динамика. Важна стъпка в това направление е създаването на пощенска група в САЩ, наречена H-Net, която стартира през 1993 г., съществува и до днес⁴. Принципът на работа е прост: Всеки, който се интересува от конкретна историческа тема, може да направи справка в съответния списък, след което автоматично получава най-новите научни съобщения, адресирани до тази група. Намеренията на H-Net в началото излизат извън рамките на обичайното използване на пощенските групи, тъй-като инициаторите изискват и залагат на медийната грамотност на участниците. Започват да се предлагат полезни и значими за науката ресурси, които са достъпни онлайн. Първите групи публикуват теми за историята на града (H-URBAN)⁵. По-късно се появяват групи за историята на пола и изследвания за холокоста. До сега групите наброяват около 20 000 абонати. Публикуват се хиляди професионални рецензии, доклади от конференции, обяви за свободни работни места и покани за научни публикации в областта на историята.

Близо половин десетилетие по-късно, към началото на новото столетие, световната мрежа започва да предлага нови възможности за публикуване на собствени научни изследвания от отделни автори или от цели научни институти. Тази възможност

³ Thaller, M. The Need for a Theory of Historical Computing. History and Computing II. Manchester, 1989. pp. 2 – 11.

⁴ <<https://www.h-net.org/>>

⁵ <<https://networks.h-net.org/h-urban>>

дава достъп на широк кръг от читатели и развива нови форми за публикуване на научни съобщения. Публикациите под формата на хипертекстове позволяват влагането на стотици текстови модули, свързани чрез хипервръзки. Големи институции започват по това време да дигитализират част от своите фондове и да ги предоставят за заинтересованата общественост онлайн. Чрез целево финансиране се дигитализират голям брой колекции от документи, като Compact Memory⁶, Open Society Archives⁷, Scripta Paedagogica Online⁸.

През втората половина на новото десетилетие след 2000 г. глобалната мрежа започва да предлага нов аспект за използване, web 2.0 – новите интерактивни мрежови услуги. Все повече се говори за социалните мрежи. Развитието от последните години налагат съществени промени в историческите изследвания и методите на работа. Целият работен процес е повлиян от интерактивната промяна. Като се започне още от избора на темата за изследването. Лесната достъпност и безкрайното количество информация създават впечатлението, че за всяка тема вече нещо е писано. Традиционната евристика на историческата наука е основана на хипотезата, че количеството от документи, предадени от миналото, е силно ограничено, Задачата на историческото изследване е да запълни тези празнини с интерпретации по методите на класическата херменевтика.

Цифровият произход на произвежданите днес исторически извори променя този принцип – липсата на източници в миналото сега се замества с изобилие от произвеждани документи. Водещата парадигма не е продиктувана от липси, а от изобилието. Основните херменевтични принципи на историческата наука трябва да се ориентират към новите дадености. Вместо покриване на пропуските в преданието, чрез ирационалност и интуиция трябва да се премине към обобщение и структуриране на изобилието от информация. Не е достатъчно да се пресмятат статистически параметри, изисква се конструиране на сложни модели, които въвеждат схема в безкрайността от данни. Прилагането на новия подход е свързано с предизвикателството, че не бива да се допусне, статистическите методи да попаднат в капана на позитивизма. Решаващо значение имат питаннята, които историкът поставя към изворовия материал.

⁶ <<https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/nav/index/title/>>

⁷ <<http://www.osaarchivum.org/>>

⁸ <<https://scripta.bbf.dipf.de/viewer/browse/>>

Множеството на всички възможни въпроси се оформя от естеството на материала и от начина на неговото проявление пред питащия. Т.е., общността на данните има решаващо влияние върху начина, по който се формират въпросите.

Намалява ролята на масивите от документи, съхранявани в държавни архиви. За сметка на това се увеличава значението на архиви, които се формират от неправителствените организации (напр. тези на социалните мрежи). Възниква несъответствие между лесно достъпни онлайн източници и трудно достъпни документи, пазени в конвенционални архивохранилища. Част от документите са лесно четими за широката публика в цифров формат, докато непубликуваните документи остават все повече на заден план, защото са затворени в архивохранилища. Налага се, политиката за архивиране и дигитализация на различните участници в информационни сектор, като архиви, администрация, центрове за научна и частна документация, да бъде съобразена с новите тенденции.

През последните години започна мащабна ретроспективна дигитализация на исторически значими ресурси. Огромно количество от данни са трансформират в машинно четими формати, като цифровите копия често се съпровождат с подходящи метаданни. Сега разполагаме с огромно количество източници, които вече са достъпни онлайн. Значителен дял от дигитализирания материал произлиза от проекта Google Books⁹, предвижда се дигитализацията на около 130 милиона заглавия. Проблемът около представянето на резултатите от изследванията в контекста на дигиталните системи е тясно свързан с проблема за големите данни в историята. Визуализацията на исторически зависимости е нова възможност, потенциалът на която далеч не е изчерпан. Повечето приложения в тази област използват исторически карти, върху които е поставена съответната допълнителна информация. Развитието на географските информационни системи (ГИС) вече е важно ново изследователско поле за историческата наука¹⁰. И концепцията за нови, например също интерактивни, средства за визуализация би могла да бъде от голямо значение за историческата наука, за да продължи да се харесва на по-широка публика в смисъла на приложната история, извън тесните граници на професионалната аудитория.

⁹ <<https://www.google.com/googlebooks/about/>>

¹⁰ **Tzvetkova, J.** GIS and Thracology. Applications of Geographic information systems in the studies of ancient Thracian history. St. Kliment Ohridski University Press Sofia, 2018.

<<https://unipress.bg/pdf/GISThracology.pdf>>

Библиография

Collins, E., Jubb, M. How do Researchers in the Humanities Use Information Resources? // *Liber Quarterly* 21, 2012, № 2, pp. 176 – 187.

Danah Boyd, D., Crawford, K. Critical Questions for Big Data. Provocations for a Cultural, Technological, and Scholarly Phenomenon. // *Information, Communication & Society*, 2012, pp. 1 – 18.

Haber, P., Hodel, J. Geschichtswissenschaft und Web 2.0. Eine Dokumentation (The hist.net Working Paper Series; 2, Basel, 2010.

Heinen, A. Mediaspektion der Historiographie. Zur Geschichte der Geschichtswissenschaft aus medien- und technikgeschichtlicher Perspektive. // *Zeitenblicke. Onlinejournal für die Geschichtswissenschaften*, 2011, № 10, H. 1.

Hockey, S. The History of Humanities Computing. // Schreibman, S., Siemens, R., Unsworth, J. (Ed.), *A Companion to Digital Humanities* (Blackwell Companions to Literature and Culture; 26, Malden, MA 2004, pp. 3 – 19.

McCrack, L. J. History, Archives, and Information Science. // *Annual Review of Information Science and Technology (ARIST)*, Vol. 30, 1995, pp. 281 – 382.

McCrack, L. J. Historical Information Science. An Emerging Discipline. Medford, New Jersey: Information Today, 2002.

Schröder, W. H. Historische Sozialforschung: Identifikation, Organisation, Institution (Historical Social Research; Supplement; 6), Köln, 1994.

Професионалното образование в България (1879 – 1912)

проф. д-р Анна Кочанкова

СУ „Св. Климент Охридски“

През разглеждания период образователните стратегии на държавата са сред главните средства за цялостното модернизиране на българското общество. Интелектуалните и политическите елити приемат, че както общото, така и професионалното образование, подсигурият условията за културен и стопански напредък, разглеждани са и като елемент на стопанската политика на държавата. Именно в такъв контекст в началото на 80-те год. на XIX в. проблемите на професионалното образование навлизат в парламентарните дебати¹. Широко се споделя идеята, че чрез неговото развитие държавата трябва да създаде условия за модернизиране на основните поминъци в страната, както и за изграждането на нова култура на стопанско поведение. Налице е една либерална социално–икономическа концепция, макар че с държавния бюджет се прокарват и някои мерки за подпомагане на производителите (например създаването на държавни разсадници).

Професионалното образование в системата на МНП

Най-рано в България се развива *педагогическото образование*. Задължителното начално образование, а и бурното развитие на другите степени и видове училища, създават дефицит на квалифициран учителски персонал. Училищната статистика през първите десетилетия на самостоятелен живот постоянно потвърждава тази необходимост, като показва незадоволителна образователна и квалификационна структура на заетите в училище.

През 1880 г. четвъртокласните „правителствени“ училища са преобразувани в учителски семинарии за подготовка на учителки за първоначалните училища. Добричкото училище се пренася в Силистра, а Белоградчишкото – в Цариград. В учителска семинария е преустроена Софийската женска гимназия². През следващите години в педагогически училища прерастват и двугодишните педагогически курсове във Враца и Шумен³. До 1889

¹ Яранов, Ат. Стопанската политика на държавата. София, 1934, с. 5 – 6.

² ДВ, бр. 45 от 28 май 1880 г.

³ Доклад до XIV обикновено народно събрание от Парламентарната комисия за изработване щатове за чиновниците. Т. 2. София, 1911, с. 208.

г. със средствата на държавния бюджет се поддържат педагогически курсове към класните училища. През същата 1889 г. е открит подготвителен курс за учителки в детските градини при Софийската девическа гимназия⁴.

Педагогическа подготовка се придобива в девическите гимназии. Те са общообразователно-педагогически, при чести промени на учебните програми и срока на обучение. Тези училища са наричани по различен начин – учителски семинарии, педагогически училища, гимназии.

До края на 90-те години в България има общо седем девически общообразователно-педагогически гимназии (наричани са по различен начин: учителски семинарии, педагогически училища, гимназии). Пет от тях – в Търново, София, Пловдив, Ст. Загора и Варна, са държавни, а две – в Русе и Шумен са общински⁵. В тези училища често се променят учебните програми и срока на обучение. Стабилизиран са след 1897 г. Според Закона за средното девическо образование, влязъл в сила през същата година⁶, обучението в тях продължава седем години и е разделено в два курса: долен и горен, с продължителност съответно пет и две години. Двугодишният горен курс има два отдела – общообразователен и педагогически (чл. 2, 4, 6). Част от девическите гимназии имат само долен курс и получават наименованието „петокласни“. Законът определя основните предмети, преподавани в педагогическите отдели. Наред със специалното обучение и практическите упражнения по педагогика, широко място в тези програми заема езиковото обучение (руски, а също френски или немски език), придобиването на практически умения по ръкоделие и рисуване, музика и пеене, физическа култура (чл. 11). Поставят се високи изисквания към випускниците на педагогическите училища. Те получават завършено образование с матуритетен изпит⁷.

Девическото образование е реформирано през 1904 г., когато са премахнати различията между девическите и мъжките гимназии и се унифицират техните програми. Според влезлия в сила през 1904 г. Закон за девическото образование, четири от тях трябва да бъдат трансформирани в гимназии, а останалите – в педагогически училища (чл. 1, 2)⁸. Така през 1912 г. държавните девически педагогически училища са три. Сред тях

⁴ Бюджет за прихода и разхода на княжество България за финансовата 1889 г. София, 1889, с. 67.

⁵ Доклад до XIV обикновено, с. 208.

⁶ ДВ, бр. 49 от 4 март 1897 г.

⁷ Правилник за зрелостен изпит при педагогическите училища. // *УИПр*, 1900, № 2, с. 129 – 135.

⁸ ДВ, бр. 38 от 20 февруари 1904 г.

само Старозагорското е с традиции, които могат да се потърсят във възрожденската епоха. Другите две – в Дупница и Ловеч получават педагогически профил през 1910 г.⁹

През 1883 г. в Казанлък (Източна Румелия) е открито мъжко педагогическо училище, което се превръща във важен център и за подготовка на учителски кадри. До Съединението само една от мъжките гимназии, Кюстендилската, открива педагогически отдел¹⁰. През 1888 г. в педагогическо училище прераства Ломската гимназия, а през следващите години – и училищата в Силистра и Шумен. В навечерието на Балканските войни мъжко педагогическо училище е открито в Ямбол¹¹.

Педагогическото образование създава тънък пласт в професионалната стратификация на българското общество, твърде важен за кадровото подsigуряване на българските училища.

Важно място в системата на МНП има *художественото образование*. Държавното рисуwalно училище (ДРУ) е основано през 1896 г. в подкрепа на идеите около първото поколение български творци от Дружеството на художниците в България¹². Училището подготвя три вида ученици: художници, учители и учителки по рисуване, чертане и краснопис за гимназиите, специалните и класните училища, „рисувачи за художествените индустрии“ (иконопис, резба, декоративно изкуство, керамика, златарство и др.). Освен професионална подготовка обучаваните студенти имат предпочитания към придобиването на учителска правоспособност, за да разчитат на сигурно препитание¹³. Със Закона за народното просвещение от 1909 г. училището е преименувано в Държавно-индустриално рисуwalно училище. По примера на някои западни и централноевропейски училища е променена и неговата уредба – академичната автономия е заменена от бюрократично ръководство в лицето на директор и училищен съвет. Тази организация остава непроменена до трансформацията му в Държавна художествена академия през 1921 г.¹⁴.

⁹ Старозагорското училище е открито през 1863 г. като класно училище. След Освобождението е гимназия, а от 1905 г. – педагогическо училище. – Доклад до XIV обикновено народно събрание, с. 234 – 237.

¹⁰ Пак там, с. 193.

¹¹ Пак там, с. 228 – 233.

¹² **Радева**, М. Културната политика на българската държава (1885 – 1908). София, 2002, с. 91.

¹³ **Георгиева**, М. Съвременно изкуство и мечтата за Държавното рисуwalно училище (1908 – 1912). // *Историческо бъдеще*, 2001, № 2, с. 113 – 115.

¹⁴ Вж. по-подробно **Георгиева**, М. Съвременно изкуство, с. 116; 130 – 131.

След неуспешния опит да се открие технически отдел при Софийския университет през 1907 г., Законът за народното просвещение от 1909 г. основава *техническо училище* с петгодишен курс. Училището е създадено, за да „дава на учениците си общо образование и да подготвя специализиран помощен персонал по разните клонове на техниката, индустрията и земеделието“ (чл. 217). Предвидено е и откриването на отдели по строителството и съобщенията; „по културната и горската техника и по землемерството; по машините и електротехниката; по мините“. Училището е открито през 1910 г. като отдел на Първа мъжка гимназия в София. В Доклада на парламентарната комисия по изработване щатовете на чиновниците (1911 г.) училището получава крайно отрицателна оценка¹⁵, като се препоръчва да не му се дава самостоятелност. От комисията препоръчват техническото образование да се развива по пътя на откриването на технически отдели при някои средни учебни заведения¹⁶.

В системата на МНП функционират и две *училища за деца в неравностойно положение*: Институт за глухонеми и Институт за слепи. Първото от тях е създадено по частна инициатива през 1898 г. от немец Ф. Урбих. През първите години училището частично се субсидира от бюджета, а от 1906 г. преминава изцяло на държавна издръжка. Институтът за слепи е основан през 1895 г. Двете училища са организирани на пансионни начала, като курсът на обучение е осемгодишен и се следва програмата на основното училище¹⁷.

Проблемът за професионалното образование в България периодично присъства в обществената и парламентарната дискусия през разглеждания период. Законът за обществените и частните училища от 1885 г. предвижда „гдето средствата го позволяват, да се прибави към главното училище или едно специално, индустриално, земеделческо или търговско учебно заведение, или пък горните класове на средно учебно заведение“ (чл.17)¹⁸.

В годините след Съединението промените в просветното законодателство ту премахват специализиращите модули, ту ги възстановяват под различна форма¹⁹. В Закона

¹⁵ Изтъква се, че училището няма материална база, както и квалифициран учителски персонал.

¹⁶ Доклад до XIV обикновено народно събрание, с. 242 – 243.

¹⁷ Пак там, с. 249 – 250.

¹⁸ *ДВ*, бр. 13 от 9 февруари 1885 г. Законът възстановява именуването на класното училище като „главно“, както това е в „Примерен устав на народните училища“ на М. Дринов.

¹⁹ Доклад до XIV обикновено народно събрание, с. 169 – 170.

за народното просвещение от 1892 г. частта за специалното професионално образование е схематична и неопределена²⁰. В Закона за народното просвещение от 1909 г. проблемът за професионалното образование също е поставен палиативно: при прогимназиите, „като продължение на курса им *може* да се отварят двегодишни практически курсове за юноши по земеделието, индустрията и търговията, а за девизи – такива по домашна икономика, ръкоделие и въобще по женски сръчности“ (чл. 52). В програмите на тези курсове трябва да присъстват и общообразователни предмети.

Спорадични и краткотрайни опити за организиране на професионално образование се правят и при мъжките държавни гимназии. През 1910 – 1911 г. по-голямата част от мъжките гимназии са реални, а с реален и класически или полукласически отдел са три (Варна, Пловдив, I Софийска мъжка гимназия). В средата на първото десетилетие търговски отдел се открива при I Софийска мъжка гимназия, но той просъществува едва една учебна година; търговски отдел за по-продължителен период (1906 – 1910 г.) се поддържа при III Софийска държавна мъжка гимназия „У. Гладстон“²¹.

Инициативите на МНП в сферата на професионалното образование показват, че се изразходват значителни финансови средства за работа, която министерството не може или няма достатъчен интерес да организира ефективно. Професионалното образование в МНП остава една неразвита идея.

Ведомствена организация на професионалното образование

През първите години на самостоятелен живот специални училища се откриват под ведомството на Министерството на финансите (МФ). По бюджета на МФ се отпускат средства за държавните практическо-земеделски училища и образцовите чифлици в с. Садово и гр. Русе. Така се осигурява издръжката и на държавната учебна занаятчийница в с. Княжево²². Държавата отпуска средства не само за училищата, но и за техните възпитаници – за стипендии, учебници и пансион, включително за облекло и обувки. През 1889 г. професионалното образование преминава във ведомството на МНП. По-голямо значение и тежест придобиват общообразователните предмети в програмите на съществуващите по това време професионални училища²³.

²⁰ Радева, М. Културната политика, с. 37.

²¹ Доклад до XIV обикновено народно събрание, с. 189 – 207.

²² Бюджет за прихода и разхода на княжество България за финансовата 1888 година. София, 1888, с. 76 – 78.

²³ Радева, М. Културната политика, с. 30.

През 1893 г. е учредено ново Министерство на търговията и занаятите (МТЗ), по чието ведомство професионалното образование получава системно развитие. Тъй като министерството отговаря за сектори, подsigуряващи съществена част от основните поминъци на населението, организирането и поддържането на различни образователни институции и форми са едно от важните направления в неговата дейност.

По ведомството на МТЗ се изгражда мрежа от *земеделски училища* – елемент от държавната политика за модернизирането на земеделския поминък. Силен стимул за първите випуски на специалните земеделски училища е възможността да се получи държавна работа. Земеделските училища имат важна роля в кадровото подsigуряване на МТЗ, в подготовката на човешкия фактор, който гради и възпроизвежда неговата система.

През 1897 г. е приет и влиза в сила специален Закон за земеделческото учение²⁴. Той предвижда три степени на земеделското образование – „нисше“ (двегодишно), средно (тригодишно) и висше, и специализация в рамките на първата степен. От своя страна, земеделските училища от първата степен са два вида – общи и специални. В общите се изучават „всички клонове на земеделието“, а в специалните – един или няколко, според местните условия (чл.11). Освен това, земеделие се преподава в основните, народните класни и педагогическите училища, като МНП съвместно с МТЗ трябва да определят учебното съдържание и начина на преподаване на този предмет (чл. 2).

Целта на нисшите земеделски училища е да „разпространяват знания между земеделческото население в страната и да образуват добри стопани и работници по земледелието и клоновете му“ (чл. 6). По-подробно отколкото при другите степени са разработени реда за откриването им, изискванията към учебните им програми и квалификацията на учителите. Специалното земеделско образование надгражда задължителното първоначално образование. Условие за постъпване в т. нар. нисши земеделски училища е завършен долен курс на основното училище (чл. 9). Средните земеделски училища надграждат нисшите. По замисъл те трябва да подsigурят възпроизводството на земеделското образование, като подготвят учители. Земеделските училища се издържат изключително за сметка на държавата.

Идеята за унификация на учебните програми на земеделските училища е чужда на тогавашното мислене. Те се подготвят от министерството според „културната специал-

²⁴ ДВ, бр. 124 от 17 декември 1897 г.

ност на местността“ и местните нужди (чл.12). МТЗ определя необходимия за всяко едно училище преподавателски състав и изготвя правилник, съобразно който се провежда конкурс за заемане на всяка учителска длъжност. Законът предвижда пет степени за учителския персонал, както и дисциплинарни правила, включително мерки за задържането му. Според закона „никой учител не може да напусне училището, освен с разрешение на министерството“, като нарушенията се наказват с глоба от 500-1000 лв. (чл. 29).

Друга образователна форма са временните курсове, организирани от МТЗ за учителите от народните училища, учениците от духовните и педагогически училища и свещениците, кантонерите на шосета, горските стражари, за „всички заинтересувани лица“ (чл. 44).

Законът предвижда откриването на катедри по „земледелческите науки“ при Висшето училище в София (чл. 71). Има идея и за организиране на специални курсове в университета, които да подготвят специалисти „по разните клонове на техниката, индустрията, земеделието, медицината“. През 1906 г. в Народното събрание е внесен съответен законопроект, който е приет на второ четене, но събитията около т.нар. университетска криза спират по-нататъшния му път²⁵. През следващите години се обсъжда необходимостта от Агрономически факултет в Университета, чието откриване е регламентирано със Закона за народното просвещение от 1909 г. Обаче обявените конкурси за професори по земеделие, скотовъдство и земеделческа икономия пропадат²⁶.

По-голямата част от земеделските училища са снабдени със земя и са построени от общините и окръжията, но тяхната издръжка: веществените разходи, заплатите за персонала, издръжката на учениците, се поема от държавата.

През 1911 г. по бюджета на МТЗ са отпуснати средства за общо 17 земеделски училища – 12 нисши практически, три средни практически, едно пълно средно училище и едно девическо в Орхание. Този кредит от 715 410 лв. обаче е изразходван за 8 нисши и три теоретическо-практически училища. През същата година те притежават и експлоатират около 16 000 дка земя²⁷.

В Доклада на парламентарната комисия по изработване щатове на чиновниците (1911 г.) земеделското образование е подложено на остра критика, насочена и към двете

²⁵ Цанев, Д., Радева, М. и др. История на Софийския университет „Климент Охридски“. София, 1988, с. 56.

²⁶ Пак там, с. 74 – 75.

²⁷ Доклад до XIV обикновено народно събрание, с. 536 – 537.

му степени. Изтъква се, че нисшето земеделско образование, поради консерватизма на българското село не е способно да внедри в практиката нищо ново. Докато средното земеделско образование е твърде скъпо и неоправдано. Издръжката на един ученик е много висока, а в същото време достатъчна за подготовката на един специалист с висше земеделско образование. Разминават се целите на средните земеделски училища с реализацията на техните випускници, които се стремят към чиновническа кариера. Според статистическите данни за 1910 г. от 1 307 завършили средните земеделски училища, едва 216 души се занимават с практическо земеделие. Критикуват се и средствата, с които се привлича контингентът на земеделските училища: облекченията, които се дават по отбиване на военната тегоба, безплатно ползване на общежитие, дори надница²⁸.

В доклада се заключава, че теоретическите (средни и висши) учебни заведения държавата може да урежда, но там където централно място заема стопанисването на земята, тя трябва да отстъпи и да се задоволи със субсидиране, поощряване и контролиране. Държавата е лоша стопанка и не може да учи хората на стопанисване²⁹.

Други образователни форми по ведомството на МТЗ са т.нар. *подвижни земеделски катедри*, чрез които се разпространяват агрономически знания. Организиран се земеделски стопанства, за да се популяризират знания чрез нагледен опит и демонстрации. През 1911 г. функционират две земеделски катедри в Търновски и в Пловдивски окръг. Под ведомството на МТЗ се развиват, макар и в ограничени рамки, научно-приложните изследвания в т.нар. земеделски опитни станции. През 1911 г. има четири такива станции – в с. Садово и в гр. Русе с предимно земеделски характер, една лозарска в Плевен и една копринарска във Враца.

Важни образователни функции се възлагат на агрономите. Първоначално в бюджетните разписания се срещат т.нар. земеделски надзиратели, а по-късно - пътуващи учители по земеделие, инспектори по земеделието и накрая – държавни агрономи. Те дават практически съвети на населението, подпомагат внедряването на нова земеделска техника, както и организирането на земеделски кооперации³⁰. Многообразието от форми има за цел да се обхване колкото се може по-голяма част от населението и да се преодо-

²⁸ Пак там, с. 537.

²⁹ Пак там, с. 537 – 538.

³⁰ Пак там, с. 539 – 541.

леят традиционните изостанали начини на производство, недоверието и скептицизма сред хората.

По ведомството на МТЗ е организирано и *горското образование*. То изостава с повече от 10 години спрямо първите закони, които уреждат горското управление в Княжеството. Първото, т.нар. „Стражарско училище“, е открито в местността Чамкория през 1896 г. под ръководството на чеха Юлиус Милде, с едногодишен срок на обучение. В него се обучават предимно горски стражари, изпращани от лесничействата. Училището е затворено през 1901 г., след като подготвя общо 167 души.

За да се подготвят лесничейте за земемерна работа, както и за съставянето на стопански планове на горите, през 1901 г. МТЗ устройва геодезически курс в София. Този курс просъществува около две години и през него преминават значителна част от лесничейте, които нямат специално лесовъдско образование³¹.

През 1911 г. горско училище е отворено отново в с. Лъджене, Пещерско. В него се работи по старите програми, като дейността му е насочена към повишаване на квалификацията и преподготовка на горски стражари³².

В МТЗ се полагат основите и на *търговското образование*. Началото му се свързва с името на свищовлията Д. Хаджи Василиев, който през 1885 г. завещава 240 000 лв. за построяването на търговско училище в Свищов. Тази сума е изразходвана неправилно. Според завещанието към построяване на сградата трябва да се пристъпи, когато лихвите на създадения чрез него фонд дадат приход от 24 000 лв. От тази сума трябва да се съгради и издържа училището, а фондът да остане неприкосновен. Значителна част от него обаче е изразходвана преди да бъде изпълнено това условие, а издръжката на гимназията се поема от държавата. Друго държавно търговско училище е Бургаското³³.

Търсенето на специалисти води до появата на частни търговски училища, така че се поражда и необходимостта от адекватна законова уредба. През 1906 г. по законодателен ред се внася единство в търговското образование. Законът за търговското образование³⁴ регламентира ръководството, материалната база, квалификацията на преподавателския състав, реда за приемане и утвърждаване на учебните програми в специалните търговски училища. Определя се структурата на търговското образование. То е тристепенно:

³¹ Книга за българската гора. София, 1934, с. 90.

³² Раденски, Ат. Българската гора. Пловдив, 1999, с. 461.

³³ Доклад до XIV обикновено народно събрание, с. 551.

³⁴ ДВ, бр. 62 от 18 март 1906 г.

„нисшо“, средно и висше. Степента, програмата и названието на търговските училища се определя и утвърждава с княжески указ, по „представление“ от министъра на търговията и земеделието (чл. 536). Търговските училища могат да бъдат държавни, търговски училища при изборните учреждения (окръзи, общини, търговски камари), частни. Към момента на влизане на закона в сила на държавна издръжка са две търговски училища – свищовската гимназия „Димитър х. Василий“ и държавното търговско училище в Бургас. Поставят се изисквания към материалната база на недържавните училища (чл. 4 – 9). Предвижда се, че окръжните, общинските и частните училища могат да бъдат подпомогани финансово за тяхното обзавеждане и за закупуване на учебни пособия в рамките на предвидени по бюджета на МТЗ кредити (чл. 17).

Унифицират се изискванията към образователния ценз на преподавателите. Във висшите и средните търговски училища те трябва да имат завършено висше образование, а в първата степен – завършено средно търговско образование. Те се назначават и уволняват „по представление“ от министъра на търговията и земеделието, с изключение на преподавателите в частните търговски училища.

Законът предвижда създаването на фонд за специализации в странство, както и отделянето на бюджетни средства за издръжката или субсидирането на временни практически търговски курсове по инициатива на държавата, търговските камари и частни лица (чл. 21, 25 – 27).

Инспекцията на търговските училища се извършва от МТЗ, респективно от отделението за търговия, индустрия и занаяти. Началникът на същото отделение представя ежегоден отчет на министъра за тяхното състояние, като прави и необходимите препоръки.

През 1911 г. в България функционират пет търговски училища. Две са държавни и имат еднотипен курс на обучение (в Свищов и Бургас). Едно от тях е основано по инициатива на Варненската търговско-индустриална камара в същия град, а другите две са частни – в София (на Мусевич-Бориков) и в Пловдив (на Събев), съответно с три и двегодишен курс на обучение. Според статистическите данни през 1911 г. петте търговски училища се посещават от 665 ученика³⁵.

През първите години на самостоятелен живот държавата започва да отделя средства за *специални занаятчийски училища*. Занаятчийското образование се разглежда като

³⁵ Доклад до XIV обикновено народно събрание, с. 551 – 552.

едно от необходимите условия за модернизиране на българските занаяти и за създаване на поминък. През разглеждания период по бюджета на МТЗ се поддържат столарско училище в Русе, копринарска работилница във Враца, една килимарска работилница, както и пътуващи учители по грънчарство, зидарство, кошничарство, шивачество и др. Частично се използват т.нар. подвижни занаятчийски училища. В системата на МТЗ се поставя началото и на т. нар. *индустриално образование*. Под ръководството на бюрото за индустрия през 1910 г. са открити две специални училища – железарско в София и текстилно-бойджийско в Сливен³⁶.

След създаването на нови министерства с промяната на Търновската конституция през 1911 г. професионалното образование се реструктурира. През 1912 г. в новосъздаденото Министерство на търговията, промишлеността и труда се създава бюро за професионално образование, което отговаря за търговското, занаятчийското и индустриалното образование³⁷. В разходния бюджет за 1912 г. е предвиден кредит за субсидиране на учебници по специалните предмети в търговските училища, както и за учебни пособия, помагала и книги за индустриалното образование. Предвижда се също финансовото подпомагане на дружества, общини, учители и частни лица, които биха открили и поддържали временни курсове за професионално обучение с одобрени от министерството програми.

Земеделското образование преминава в създаденото през 1911 г. Министерство на земеделието и държавните имоти. Неговата структура според предвидения бюджетен кредит изглежда по следния начин: земеделски институти в Садово, образцов чифлик край Русе и в Плевен; земеделски училища в Татар-Пазарджик, Хасково, Айтос, Добрич, Боруш, Кнежа, Силистра, Шумен, Кюстендил, Видин; подвижни земеделски катедри, зимни земеделски училища и „специални курсове по разни клонове на земеделието“, девическо домакинско училище в гр. Орхание. Предвидени са средства за разширяване на мрежата от земеделски училища посредством откриването на нови, за учебни пособия, за *допълнителното земеделско образование*. По подобие на утвърдилата се в повечето министерства практика в бюджета се отделят средства за музей и библиотека³⁸.

³⁶ Пак там, с. 555 – 557.

³⁷ Бюджет за разходите по Министерството на търговията, промишлеността и труда за 1912 г. София, 1912.

³⁸ Пак там.

Друга форма на подготовка на необходимите за практиката специалисти е въвеждането на *стажантския институт при техническите служби*. По този начин например се подготвя част от обслужващия персонал по БДЖ. От 80-те години на XIX в. по бюджета на Дирекцията на обществените сгради редовно се предвиждат суми за издръжка (за стипендии) на ученици при големите гарови станции.

Ведомственият принцип е залегнал и при организиране на *военното, медицинското и духовното образование*. Ето някои примери. През 1882 – 1891 г. по бюджета на Министерството на външните работи и изповеданията държавата отпуска скромната, но постоянна сума от 9 000 лв. за мюсюлманското духовно училище в Шумен. В бюджета на Министерството на вътрешните работи за 1882 г. е предвиден кредит за фелдшерско училище, което просъществува за кратко. Подготовката на медицински сестри започва по инициатива на Червения кръст, който открива през пролетта на 1900 г. в София първото училище за медицински сестри. Средногодишно това училище обучава по 15 ученички³⁹. През 1895 г. е открито първото акушерско училище при Александровската болница, с тригодишен курс на обучение. То функционира до 1901 г., като последователно негови директори са докторите Хаканов, Золотович, Славчев, Досев, Стаматов. През 1903 г. в България има 131 акушерки, от които 79 са завършили софийското акушерско училище, 25 – в Русия, а останалите – в Австрия, Швейцария, Италия⁴⁰.

Направеният преглед допълва констатацията в българската специализирана литература, че през първите десетилетия на самостоятелен държавен живот МНП, като институция с ръководни функции в областта на държавната образователна политика, няма ясна концепция за професионалното образование⁴¹. Едно от вероятните обяснения може да се търси в силния ведомствен принцип при организацията на държавните функции. Липсата на унификация и съгласуваност е нейна характерна черта, откъдето произтича и ведомствената организация на специалното образование, в отношението си към което от МНП не проявяват системен интерес и последователност.

³⁹ **Василев, Вл., Големанов, Хр. и др.** История на медицината в България. София, 1980, с. 140.

⁴⁰ **Русев, М.** Исторически преглед на медицинската част и медицинската книжнина в България. София, 1904, с. 137.

⁴¹ **Радева, М.** Културната политика, с. 37.

Проблемът за социалната нетърпимост в съвременната историософия

проф. д.ф.н. Желязко Стоянов

СУ „Св. Климент Охридски“

Според историософите социалната нетърпимост е политическа, психологическа и морална предпоставка за реализиране на индивидуално и социално насилие, проява на „нормална“ форма за осъществяване на индивидуална или социална принуда. Тя се разглежда и като „нормална“ форма за принудата в социалната история, но невероятно-то развитие на съвременните средства за масово унищожение и за тотален електронен контрол изправят тази „нормалност“ пред нуждата от отговор на радикалния въпрос „дали отношението към насилието като норма в междучовешките отношения не заплашва с тотално унищожение не само отделният индивид, а и цялата планета“!¹

Не може да се отрече историческата правомерност на редица форми на индивидуалното и социалното насилие: например при самозащита, при усилията за преодоляването на някои „склеротизирани системи“ на социално-политическо господство, при опитите за обуздаване на периодично появяващи се на историческата сцена прояви на мракобеси и мракобесие. Но то може да се разглежда и като исторически ограничена, преходна и дори задънена улица на социалното развитие. Този момент се използва често като основа за поддържане на идеята „за съществуването до края на света“ на редица специализирани институти за насилие каквито са силовите структури, агресивната опозиция и т.н.

Според тази идея професията на войника – защитник на отечеството, но не и на наемника-завоевател, вероятно ще бъде почетна социална дейност до „свършека на историята“. Но възможността да се описва подобна ситуация не изменя същността на разглеждания историософски проблем. Защото макар и да включват милиони сътрудници

¹ По въпроса за същността на социалното насилие вж. **Проданов**, В. Насилието в модерната епоха. София, 2003, с. 19 – 64. Вж. и **Гусейнов**, А. А. Понятия „насилие“ и „ненасилие“. // *ВФ*, 1994, № 6; **Рашковский**, Е. Б. На оси времени. Очерки по философии истории. Москва, 1999; **Рашковский**, Е. Б. Пласты нетерпимости: философские заметки. // *ВФ*, 2003, № 4, с. 61 – 67; *Violence and Its Causes*. Paris, 2011.

и да поглъщат огромна част от общественото богатство, специализираните институти за насилие често се превръщат в маргинализирана сфера на социалния живот, която не рядко дори в развитите държави се заменя с различни форми на „самозащитата“.

Непълната рекапитулация на наличните статистически данни за различните форми на насилие показва, че само във военните конфликти убитите между XVI и XX в. са около 176,1 млн. души. През XVI в. тези жертви са 1,6 млн., през XVII в. жертвите се увеличават на 6,1 млн., през XVIII в. те са 19,4 млн., а само през Първата световна война са 25 млн. Жертвите на Втората световна война са 55 млн., а от края на тази война до края на XX в. загиналите във военни конфликти по различни краища на света са около 50 млн.² Независимо от тази „печална статистика“ всеки здравомислещ човек ще признае, че повиците за проявите на солидарност, търпимост и ненасилие заемат важно място и в историята, и в съвременността.

Трудно е обаче да се разкрие истинската същност на проявите на нетърпимост и на насилие, тъй като те се характеризират не само като директно физическо въздействие върху хората (убиване, затваряне, ограничаване и т.н.), а и като индиректни форми каквито са заплахите за физическо насилие. Освен това съществуват и психическо (духовно, морално) насилие, нетърпимост, натиск и манипулация върху съвестта, емоциите, начините на мислене на милиони хора³.

На пръв поглед общото дефиниране на нетърпимостта и на насилието, а не тяхното културно-историческо, правно, политическо или морално описание, като че ли включва всичките им форми на прояви. Но то често се ограничава и до прояви, които само изглеждат общозначими и общоприети. Например от гледна точка на „преднамерено“ и „непреднамерено“ насилие и нетърпимост, на „физическо въздействие“ или „въздействие върху личността“ се оформят три равнища на тяхното дефиниране. Първото определение е най-широко и се отнася главно до редица преднамерени и непреднамерени действия, които нанасят физическа, имуществена, психическа или морална вреда на индивида, затрудняват или правят невъзможни биологическите и културно-историческите му способности.

Второто равнище на тяхното дефиниране отчита главно преднамерените насилствени действия. Например при дефиницията на Световната здравна организация наси-

² Срв. **Проданов**, В. Насилието, с. 528 – 529.

³ Вж. **Ellert**, J. Violence. New York, 1994; **Michaud**, Y. Violence et politique. Paris, 1998.

лието и нетърпимостта се разглеждат главно от гледна точка на здравето и благополучието на хората като преднамерена заплаха или употреба на сила и власт както срещу „амите себе си“ така и, срещу друг човек, група или общност, които водят до тяхното нараняване, смърт, психическа вреда или пък различни степени на депривация⁴.

На третото равнище насилието и нетърпимостта се дефинират в тесния смисъл на думата чрез най-важния си компонент – физическата принуда върху човека, увреждането на неговия живот или здраве или създаването на условия, които накърняват животът или здравето в разрез с неговата воля и нагласа. Подобно насилие и нетърпимост може да се осъществяват както чрез директно физическо въздействие, така и с икономически и политически средства, чрез пропагандата, различните форми на манипулация и психически натиск. В посочения смисъл насилието и нетърпимостта се реализират като пряко посегателство срещу свободата и волята на индивида⁵.

Редица автори разглеждат нетърпимостта и насилието като „нормален“ израз на обществения живот. Никак не е случайно, сочат те, че социалното и културно-разрушителното налагане на „нормалната“ нетърпимост и насилие като норма са превърнати в натрапващ се мотив и в древните пещерни рисунки, и в националсоциалистическия реализъм, и в днешната „революционна“ арабска поезия? Сигурно над психологията на подобни конкретно-исторически прояви се надстройват проявите на нейните определящи „смисли“ – става дума за различните идеи и идеологии на нетърпимостта и насилието.

Ш. Уолин с основание обаче твърди, че „по броя на жертвите, по размерите на разрушенията и най-вече по силата и възможностите на използваните средства, насилието в съвременната епоха не може да се сравни с насилието в която и да е друга епоха“⁶. Безспорно е, че средствата и механизмите на инструменталната рационалност в началото на XXI в. засилват възможностите на „баналността на злото“ в сравнение със

⁴ Вж. **Salmi**, J. *Violence and Democratic Society: New Approaches to Human Rights*. New York, 2013; **Mackenzi**, W. J. M. *Power, Violence, Decision*. London, 1995.

⁵ Срв. **Nieburg**, H. *Political Violence and the Behavioral Process*. New York, 1999, pp. 115 – 119.

⁶ **Wolin**, Sh. *Violence and Western Political Traditions*. – In: *Violence: Causes and Solutions*. New York, 1970, p. 30.

средствата на XX или на XIX в., което от своя страна създава благоприятни нагласи за формулирането и разпространяването на песимистичната историософия⁷.

Дискурсът на проявите на нетърпимост и насилие условно може да се раздели на четири основни пласта. Първият пласт е „архаичният“. Вторият е „осев“ пласт, който е наследство от великите традиционни култури и световни религии⁸. Трети е „модерн-пласта“, който е пряко свързан с разнообразните прояви на многозначната социална динамика на индустриалната цивилизация, както и с някои от страничните резултати от идеите на класическата европейска наука⁹. Четвърти е, „постмодернистският“ пласт, който е изразен най-отчетливо в тоталитарните държави през първата половина на XX в., но е оформен с теоретични средства в края на същия век¹⁰.

Архаичната (или пещерна) психология на нетърпимостта и насилието е най-елементарна и базова тяхна форма, тъй като е ситуирана основно в призива „Ние-Те“. Антитезата „Ние-Те“ се закрепва в индивидуалното и общественото съзнание, налага се във фолклорните, литературните, религиозните и идеологическите асоциации. Тази форма твърде често се изразява чрез възвишени патриотични тълкувания и нерядко помага на някои индивиди, социални групи и дори цели народи да изживеят успешно годините на редица тежки изпитания¹¹.

В наше време архаичният пласт на човешката психика и съзнание се проявява в редица прояви на битовата ненавист, в съседската злоба или в проявите на масовите ксенофобии. Тази първична, архаична жажда за прояви на нетърпимост и насилие се подклажда твърде леко и в наше време – тя се проявява и в битката за пазари и за финансови потоци и сфери на влияние, и в борбата на дадени политически сили и среди да завоюват, поддържат, а твърде често и да задържат влатта.

⁷ Срв. **Чомски**, А. Н. Петата свобода или власт и идеология. София, 1996; **Goldstein**, J. Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age. New Haven, 2008.

⁸ Вж. **Бауман**, З. Модерност и холокост. София, 2002, с. 54 – 57; **Дмитриев**, А. В., И. Ю. **Залысин**. Насилие: социо-политический анализ. Москва, 2010, с. 66 – 77.

⁹ Вж. **Бауман**, З. Живот във фрагменти. Есета за постмодерната нравственост. София, 2010, с. 182 – 184; 203 – 205.

¹⁰ Вж. пак там.

¹¹ Срв. **Fletcher**, J. Violence and Civilisation: An Introduction to the Work of Norbert Elias. New York, 1997, pp. 52 – 55.

При опитите за формулиране на „осевата“ нетърпимост и насилие се има предвид най-вече идеята на Карл Ясперс за мястото на „осевото време“ в социалната история. „Осевата“ нетърпимост е свързана с историческата незрялост и с абсолютизирането на религиозните и философските системи през първото хилядолетие преди новата ера. Именно в онези далечни векове, смята Ясперс, се формира основната интелектуално-духовна и отчасти социалната „ос“ на бъдещата световна история. Този тип социална нетърпимост и насилие се изразяват в агресивните форми за съответните вероизповедания или при някои културно-философски разпри. В подобни ситуации борбата срещу „неверника“ (инакомислещия) твърде често се възпламенява или се изпозва при опитите за реализиране на различни политически, идеологически и властови цели на съответните политически групи.

За разлика от първия, полуинстинктивния тип нетърпимост, „осевият“ тип нетърпимост и насилие е по-интелектуален, тъй като се опитва да оправдава превъзсяването на съответните индивиди или групи чрез разгърнати и премислени позовавания на редица религиозни и философски, а и на научни или естетически символи, категории, концепции. Съвременният религиозен интегризъм, наричан неточно фундаментализъм, особено в неговите най-ярки ислямистки форми и формулировки, е проява именно на този тип съвременна културно-историческа нетърпимост.

Затова е оправдано категорията „интегризъм“ да се отличава ясно от пошироката и по-разпространената категория „фундаментализъм“. Религиозният фундаментализъм е и опит да се спре хода на историческото време, да се подчини то на главните схеми за „вечните правила на духовния живот“, а и на съответните принципи за социално регулиране. Но историзмът постулира принципът за непрекъснатото изменение на света и по същество противоречи на идеята да се „живее според законите и каноните на някакъв вечен и неизменен архетип“.

Във всяка религиозна традиция съществува фундаментално начало, което прави опити да моделира света според своите основни представи за вечното и за вечността. Най-яростните в съответното време социално-политически, идеологически и религиозни идеи и течения, които предприемат разнообразни опити за насилствено формиране на конкретната социално-политическа и религиозна сфера, са ярка проява на съответния религиозен интегризъм.

В този смисъл не само ислямският, а всеки религиозен интегризъм крие в себе си възможности за най-мрачни и регресивни световно-исторически явления, включи-

телно и през ХХІ в. Бедата в случая не е само в антихуманизма и антимодернизма на съвременните интегриски течения, защото технат антимодернизъм в повечето случаи е условен. Като всяка форма на социален нихилизъм, те са способни да усвояват главно повърхностните постижения на цивилизацията – най-вече приложните технологии, които включват и съответните технологии за манипулиране на хората и за овладяване на властта¹².

Субпродуктите на Новото време се проявяват най-вече в следното: първо, в детерминисткото трактуване на човека и човечеството; второ, в отношението към „Другия“ като „обект“ на манипулации. Трето, в опити за технологическо решаване на проблемите, без да се навлиза в тяхното смислово съдържание. Четвърто, в проявите на редукционизъм, в стремеж да се сведат противоречията и взаимоотношенията между хората към дадени категории – например „ефективност“, „социална организация“, „класа“, „раса“, „нация“, „цивилизация“, „геополитически интереси“, и настояването тези явления да се решават с помощта на твърде опростени възгледи и средства.

„Модерн-нетърпимостта“ е характерна за ХХ в. Типичен неин „памятник“ са опитите за санкционирането на редица лъженауки, които служат за основа на съответните технологически и идеологически системи за масово унищожение на народи и социални групи, които се разглеждат като противници на системата. Тези средства са устойчиви и могат да се използват и проявяват в редица държави, от различни класи и съсловия, в различна политическа символика – кафява, червена, черна, зелена¹³.

„Постмодернистката нетърпимост“ се проявява още от времето на войнстващото народничество както и в тоталитарните практики през ХХ в. В наше време то се обосновава най-вече върху основите на теоретичните атаки срещу европейското културно наследство или в редица крайни изисквания към поведението на незападните цивилизации. Обикновено тези атаки се изграждат върху три идейни предпоставки. Първо, върху принципите на антиинтелектуализма. Второ, чрез преднамереното и най-вече чрез рационализираното апелиране към отказ от архаическия психологически менталитет на обвиняваните, към отказ от редица елементи от техните архаични предразсъдъци

¹² Срв. **Хънтингтън**, С. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на новия световен ред. София, 2000.

¹³ Срв. **Менк**, А. Новото средновековие. София, 1996.

и страхове. Трето, чрез проявите на крайно недобросъвестен критицизъм към интелектуално-духовната памет на повечето народи от извън евро-североамериканския ареал.

При това посочените постулати за културните предпочитания и ориентации на съответните обвинители са благоприятни не за нещастните и отхвърлените индивиди или народи, макар че съвременната постмодерна мисъл, включително и интелектуално-глобалистката идеология, се интересува най-вече от тях, колкото за най-хищните, безпардонните и циничните социални и политически сфери и идеологии. В тези случаи тези постулати се използват от „най-сръчните“ майстори на „народолюбивата и освободителната фразеология“, от най-лукавите играчи около финансовите и суровинните потоци в света¹⁴.

Сигурно бъдещите историци и историософи ще се питат как е бил възможен „Казусът Осама бен Ладен“, как този казус се е оформил върху основата на съответните национални страсти, най-вече върху страстите на антизападния културен реваншизъм. За да не засилваме интереса именно към тази форма на нетърпимост и насилие ние не трябва да се поддаваме на изкушенията на идеите за европоцентризма и на незачитането на културното наследство на не-западните народи и цивилизации. Но и не трябва да забравяме, че именно европейско-североамериканската култура е направила и продължава да прави толкова много за развитието на науките, правото, на художественото, философското и религиозното съзнание и мислене.

Това общество съумява още от времето на Хердер не само да постави, а и теоретически да обоснове идеята за културното многообразие и разнообразие на човечеството, за възможностите на културата да се обогатява чрез своето взаимодействие между различните идеи, мисловни форми и символики. Именно в такъв смисъл съществува реалната опасност в някои от своите критически антизападнически увлечения да подпомагаме волно или неволно, и „ликвидаторската линия“ на хора като Осама бен Ладен, и проявите на неговите идейни и пратматични последователи.

Защото съвременният свят преживява „епоха на поредния си преход“ – той върви към явните прояви на бифуркация и дестабилизация. Очевидно е, че ще нараства ролята на антисистемните движения с мрежови характер, които няма да търсят своите упования само върху държавата. Глобалната хегемонна сила вероятно ще реагира все по-активно на тези нарастващи заплахи, ще се бори срещу тях не просто с помощта на

¹⁴ Срв. **Bienen**, H. *Violence and Social Shanges*. Chicago, 1998, pp. 82 – 89.

съответните държави и правителства, а ще воюва с „враг“, който изглежда аморфен, хаотичен, недостатъчно видим, „враг“, който трудно може да се неутрализира с помощта единствено с подкрепата на организации като ООН или НАТО¹⁵.

Хаосът на подобен „постсуверенен свят“, в който хегемонът ще може да се налага като неограничен суверен, който има намерение да измести и да замести суверенните държави, трудно може да се контролира и координира. Затова несигурността и нестабилността на човечеството в следващите десетилетия ще се увеличават. Светът сигурно ще изглежда все по-сложен и все по-хаотичен, а бъдещето ще бъде все по-неясно. Новите форми на контрол върху цялото човечество вероятно ще се сблъскват с непознати форми на нетърпимост, насилие и опити за унищожение. В случая дискусията „Какво да се прави и накъде да се върви?“ няма и не може да престане. Нещо повече – ще възникват все повече и все по-нови предпоставки тя да се води в глобален план.

¹⁵ Срв. **Wallerstien**, I. *Utopisties or Historical Choices of the Twenty-first Century*. New York, 1998, pp. 35 – 90.

Възникване на „Музеи на открито“

проф. д.изк.н. Симеон Недков¹

СУ „Св. Климент Охридски“

Деветнадесети век е векът на национализма. В Европа протича бърз процес на формиране на национални държави. Значителна част от европейските народи са в рамките на големи многонационални империи. Те повеждат решителна националноосвободителна борба, част от която е самото осъзнаване на националната принадлежност, на националната културна идентичност. Елемент от това национално осъзнаване е и интересът към традиционната народна култура, фолклор и бит. Ето защо етнографската наука има толкова благоприятни условия за развитие. През целия XIX в. тя се оформя като самостоятелна наука, натрупва огромен емпиричен материал, част от който е веществен и служи за полагане основите на етнографските музеи.

Интересът към етнографската проблематика датира от началото на XVII в. Например през 1630 г. шведският крал Густав II издава разпореждане да се изучават селските постройки. В началото на XVIII в. в Русия Григорий Новицки написва едно от първите етнографски изследвания „Краткое описание о народе остячком“. В много европейски страни се засилва интересът към традиционния бит и народното изкуство.

Събраните етнографски колекции започват да се експонират в съществуващите по това време музеи. Например в създадения през 1855 г. Нов музей в Берлин е представена богата етнографска сбирка. В САЩ една от най-интересните етнографски колекции е експонирана през 1866 г. в Американския естественоисторически музей. Етнографски отдели се разкриват и в Британския музей (края на 60-те г. на XIX в.), в Унгарския национален музей (1868), в Етнографския музей Трокадеро в Париж (1878).

Създателите на българската етнографска музейна школа след Освобождението, имат реална представа за развитието на музейното дело в европейските страни. Те се стремят, съобразно българските условия, да пренасят положителния чужд опит. В ре-

¹ Докладът на проф. Симеон Недков (1953 – 2020) беше предаден на 23. 04. 2020 г. със заявка за участие в традиционния дидактически семинар в Китен, който трябваше да се проведе през лятото на 2020 г., но не се състоя поради пандемията от COVID 19.

зултат на това са и многобройните изложби, организирани от Народния етнографски музей (създаден през 1906 г.) в редица столици на Европа в началото на XX в.

Първите форми на експониране на традиционни селски жилища под открито небе се срещат още през XVIII в. в отделни аристократични паркове. Например в замъка Пети Трианьон и Шантили край Париж са показани копия на селски жилища. В някои владетелски резиденции се изграждат типични селски къщи, като в двореца в Хоенхайм край Щутгард (Schloss Hohenheim построен през 1772 – 1793 г. от херцог Карл Евгени Вюртембергски), където е пристроена типична селска къща от Швейцария.

За родоначалник на идеята за създаване на музей с оригинални селски сгради се приема швейцарецът **Карл Виктор фон Бонщетен**. Той поставя началото на романтичния период при изграждането на Музеи на открито. Роден е през 1745 г. в Берн. По време на своето посещение в замъка Фреденсбург в Дания през 1790 г., той разглежда 60 каменни статуи на скулптора Йохан Готфриед Грунд, представящи типичното датско селско население в традиционни костюми. Бонщетен е силно впечатлен от тези композиции и в него се поражда идеята за съчетаване на образа на селянина и неговия бит. Така в паркова среда ще се представи, като едно цяло, характерният живот за отделна област, изразен чрез възстановка на селски къщи с дворове и селяни, облечени в традиционните си носии и извършващи ежедневната си дейност. По-късно, през 1799 г., Бонщетен пише: „Аз бях възхитен от тази колекция от всички датски националности в парка на техния монарх до такава степен, че мислено си представих един парк в английски стил на брега на езерото и боровата гора, където са показани колибите на лапландците, къщите на жителите на Фарьорските острови, построените от чимове жилища на исландците, заедно с предметите от къщния и земеделския инвентар на всички тези народности. Горска пътека скоро би ви довела до истинско исландско селище или пред датска хижа. Събрани на едно място, тези къщи биха довели до много полезни сравнения“.

Още в зората на идеята за създаване на музей на открито, Бонщетен акцентира върху два основни аспекта – съхраняването, т.е. документирането на традиционното етнографско и фолклорно наследство и втория аспект – възможността за научно сравняване на регионалните прилики и разлики в бита чрез пространствено ситуиране на архитектурни обекти. Искането, отправено до датския крал, си остава неосъществена мечта на Бонщетен. Едва век по-късно става възможно тя да се реализира на практика.

През втората половина на XIX в. се създават подходящи условия да бъдат реализирани намеренията на Бонщетен. Създаването на новия тип етнографски музеи е дело на шведския учен **Артур Хазелиус** (1833 – 1901). По време на обучението си в университета в Упсала той се включва в панскандинавското студентско движение. Израз на преклонението му пред староскандинавските идеали е и неговата дипломна работа, посветена на исландската поема „Хавамал“. След дипломирането си учителства, като е съавтор на най-популярния учебник по фолклор за първоначалното училище. През 70-те години на XIX в. А. Хазелиус се отдава на събирателска работа, като обхожда голяма част от селските райони на страната. По това време в Швеция протичат обществено-икономически процеси, водещи до дълбоки промени в традиционния бит. Страната губи аграрния си характер и постепенно се превръща в промишлена. Това води до сериозни урбанизационни процеси, даващи отражение върху традиционния начин на живот, върху празнично-обредната система и т.н.

За да се съхранят за поколенията традиционният бит и културата на скандинавците, А. Хазелиус предприема поредица от експедиции, с цел да издири и попълни колекцията си от битови предмети от цяла Швеция. Първото ѝ представяне пред публика става през 1873 г. в частен дом в Стокхолм. Експонатите от тази етнографска колекция са в основата на създадения през същата година от Артур Хазелиус „Северен музей“.

В него той прилага нови експозиционни методи. За да почувстват посетителите истинския интериор на селските домове, създава големи диорами, включващи и най-малки подробности от селския бит. До този момент предметите в етнографските експозиции са подреждани един до друг, без да се отразява пряко приложението им в ежедневието. Нововъведението на Хазелиус е, че ги включва на техните места в интериора на селската къща. Така се ражда експозиция, създаваща впечатление за обитаемост, наситена с фигури в характерни национални носии, сякаш изпълняващи ежедневните си домашни задължения. Пресъздават се и различни улични сцени, като се използват театрални декори, манекени, фигури на препарирани животни.

Идеите за такава атрактивна експозиция Хазелиус черпи от натрупания опит на Световните изложения и други експерименти за етнографски изложби, прилагани до това време. Първото световно изложение е организирано в Лондон през 1851 г. На него, наред с техническите постижения, се излагат и модели на традиционни постройки от народната архитектура. Най-атрактивно те са представени от Артур Хазелиус на Парижкото изложение през 1867 г. Швеция участва с т.нар. „Улица на народите“, като в

експозицията са включени възстановки на няколко известни селски постройки от епохата на Късното средновековие от Швеция и Норвегия. В тях са разположени манекени, облечени в традиционните шведски и норвежки национални костюми. Младият учен създава експозиция, която се характеризира с прецизност и достоверност. Твърде интересна е конкуренцията от страна на Холандия, която представя за първи път стаи с четири стени, т.е. посетителят „влиза“ в отделно помещение на жилището и непосредствено разглежда интериора, подреден с традиционните мебели и покъщнина.

През 1873 г. се провежда Петото световно изложение във Виена. В района на Пратера са изградени 20 селски къщи от различни райони на Европа – Елзас, Трансилвания, Русия. Така се поставя началото на представяне на традиционната архитектура, допълнена с етнографски експозиции от оригинални битови предмети. На следващите изложения, в Амстердам през 1883 г., в Краков през 1887 г. и в Львов през 1894 г., са пренесени и оригинални жилища.

Върх на постиженията при експониране копия на жилища пред широка международна публика се постига в Прага през 1895 г. Тук се поставя началото на големите етнографски изложби, продължени след това в Рига и Будапеща. За разлика от световните изложения, изложбите имат строго специализиран вид и повлияват много положително върху бъдещото развитие на етнографията в страните, където се провеждат. В Пражката изложба са включени 24 обекта, като се планира до 1916 г. те да нараснат на 84. Постройките представят основни типове сгради от Чехия, Моравия, Силезия и Словакия. Независимо, че се е предвиждало това „село“ да се запази и доизгражда, то бързо рухва, тъй като е построено от суров дървен материал и нестабилни покривни конструкции.

На изложбата, посветена на хилядолетието от създаването на Унгарската държава в Будапеща, през 1896 г. са включени жилищни сгради от всички земи на тогавашна Унгария. Постройките са разположени подобно на традиционно село. Жилищата са оградени с дворове, а в тях са експонирани и селскостопански сгради. През същата година в Рига се провежда Десетият Всерусийски археологически конгрес, съпътстван от етнографска изложба с оригинални жилищни сгради.

Изграждането на първия музей на открито започва през 80-те години на XIX в. като филиал на Северния музей. Целта на Хазелиус е да замени изкуствено създадения интериор в музея с реални постройки, обзаведени с традиционните предмети от ежедневието и стопанската дейност на селяните. Вместо външните манекени, в музея да

работят хора, демонстриращи различните видове селскостопански дейности, придружени от истински домашни животни, традиционни за дадения географски район. Първоначално тази идея изглежда като възкресяване и превръщане на Северния музей в „жив“ музей, където всичко е автентично.

Обхождайки цялата страна, Хазелиус набелязва къщите, които в бъдеще ще бъдат пренесени на територията на музея. За него е определен терен в района Скансен на остров Дюргарден край Стокхолм. През 1885 г. се закупува първата къща от областта Далекарлия. В нея се подрежда експозиция, тържествено открита на 11 октомври 1891 г.

Така замисленият и реализиран първи музей на открито – **Скансен**, отваря врати за посетители през 1891 г. През първите две десетилетия от изграждането на музея е изминат труден и дълъг път. Постепенно на площ от 300 декара на хълма Скансен са пренесени и възстановени в първоначалния им вид над 250 архитектурни обекта от различни етнографски райони на Швеция. Оформени са 59 експозиционни комплекса, в които влизат селски ферми с над 10 постройки, отделни къщи, кръчми, магазини, стопански сгради и исторически съоръжения от XVI до XIX в.

В музея има не само селски, но и градски къщи оформящи квартал с улици. Там са експонирани кожарска и златарска занаятчийски работилници, книжарница, фурна и т.н. Пренесена е печатница създадена през 1725 г., аптека от 1794 г., спестовна каса от 1840 г. По-късно в този комплекс намира място и родната къща на А. Хазелиус. От общо 150 архитектурни обекта само два са копия, а всички останали са оригинални сгради, демонтирани и пренесени в Скансен.

В селските ферми са доведени и домашните животни, включително северни елени и полярни кучета. Дивите животни, които са обект на традиционния лов, са разположени в специално създадена зоологическа градина в самия Скансен. Хазелиус се е стремил да пресъздаде и типичната скандинавска флора върху територията на музея. Така на практика се осъществява неговата основна идея да бъде показан ежедневието живот в патриархално-аграрното общество, в което са живели векове наред шведите и всички скандинавци. Той включва и работа, и веселия – традиционни празници, танци, музика, народно изкуство и творчество. Така музеят става център за опознаване на миналото и за развлечения. Ето защо Хазелиус му избира девиза „Познай себе си“. Така Скансен се превръща в истински притегателен център за преклонение пред народния бит и култура.

Богатството на традиционната шведска архитектура е представено с типични образци, като селски чифлици, градски къщи, занаятчийски работилници и жилищата на работещите в тях, оформящи занаятчийски градски квартал, църкви, обществени и исторически сгради, както и вятърни мелници, воденици, тепавици и други съоръжения, задвижвани с водна енергия. Те са така експонирани, че създават впечатление за обитаемост, тъй като хора-статисти в тях представят местните жители на дадена етнографска област с характерните носии. Във всеки селски комплекс има сътрудник на музея в национален костюм, който е „местният селянин“, зает с ежедневните си занимания. В някои занаятчийски работилници има майстори, които произвеждат и продават изделията си, а в Първа шведска банка се извършват всички валутни и други финансови услуги. На специални площадки се изпълняват народни песни, танци, обичаи и обреди. За децата е създаден „Мини-Скансен“ с миниатюрни постройки, зоопарк и площадка за игри.

Скансен е първият музей на открито със световна известност, на която се радва и в наши дни. Ежегодно се посещава от над 2 млн. туристи, а за своето едновековно съществуване е приел над 140 млн. гости. Приходите от тях напълно покриват разходите и са достатъчни и за разгърнатата научноизследователска работа. С дългогодишния си опит Скансен е допринесъл много за развитието на останалите музеи на открито в Европа.

Следващият период в развитието на музеите на открито е свързан с разпространението на идеята за тяхното създаване и в съседните Скандинавски страни. Историята на Норвегия е тясно преплетена с тази на Швеция и Дания. От XIV до XIX в. страната е в икономическа и политическа зависимост от тях. След Виенския конгрес (1815) Норвегия и Швеция сключват уния, която се разпада през 1905 г., когато Норвегия провъзгласява своята независимост. През целия XIX в. в страната се развива процес на обособяване на нацията. За това спомага изучаването на местната история, традиции и фолклор. Така се формира движение за съхраняване на традиционната култура, включително и на строителните традиции.

През 1894 г. край Осло на полуостров Бигдой е основан Норвежкият народен музей. За негова основа служи колекция на крал Оскар II от няколко селски постройки. Постепенно към нея са пренесени над сто оригинални архитектурни обекта от различни краища на страната, предимно селски и градски къщи. В съвременна модерна сграда е

разположена тематична експозиция. Музеят е открит за посетители официално през 1902 г.

Теренът, на който е построен музеят, е хълмист, обрасъл с вековни дървета. Такъв ландшафт е характерен за южната и юго-източната част на Норвегия, но пък липсват езера и реки. За да се представи цялата страна, в музея са групирани архитектурни паметници от отделните райони, като е включено едно имение или няколко селски двора от даден регион. Всички видове традиционна архитектура са застъпени в музея.

За разлика от останалите музеи на открито, в Бигдой селскостопанският инвентар не е експониран в стопанските сгради, а в отделни експозиционни павилиони. Например там се показва в детайли производството на бира по традиционен начин. Едни от най-интересните експонати в музея са свързани със странстващите занаятчии. Важно място е отредено и на произведенията на народното изкуство. Показани са впечатляващи постижения в областта на дърворезбата.

Фондовете на музея са изключително богати. В тях се съхраняват много музейни ценности, включително и от Средновековието. Характерно е точното датиране не само на архитектурните паметници, но и на различни предмети от интериора. Всички те са неопенимо богатство за изследователите на материалната култура на норвежкия народ през вековете.

Вторият музей на открито в Норвегия е в близост до град Лилехамер. Той е основан през 1887 г. от Андерс Сендуиг, който е зъболекар, но много запален краевед. Значително по-рано, той проучва традиционната народна архитектура в родния си край. Неговата лична колекция включва повече от 20 дървени постройки. Тя е откупена от местните власти през 1904 г. и обособена в отделен музей. Тази година се приема за официалното откриване на музея. А. Сендуиг издирва и оригинална покъщнина, селскостопански инвентар и занаятчийски инструменти за експозицията.

Сега музеят на открито в Лилехамер заема 300 декара скалист планински терен, на който са пренесени над 100 селски къщи, стопански сгради и занаятчийски работилници. В модерната част на музея е построен театър за народни представления и ресторант. Нова известност той придоби по време на зимните олимпийски игри през 1996 г., състояли се в непосредствена близост до него.

Най-известният музей на открито във Финландия е Сеурасари край Хелсинки. Той е основан през 1909 г. от Аксел Хейкел (1851 – 1914). Използван е натрупаният вече опит в Швеция и Норвегия. Една от целите на този музей е да се афишира финландс-

ката идентичност, тъй като по това време Финландия е в рамките на Руската империя, а в предишните векове е била под Шведска зависимост. Музеят е изграден на остров Сеурасари, който има площ от 400 декара, 120 от които са отделени за експозицията, която включва около 100 архитектурни обекта. Подготвителните работи започват през 1902 г., а първият архитектурен комплекс е завършен през 1909 г. Той включва всички видове жилищни и стопански сгради на едно имение от централната част на Финландия. Последователно в музея са пренесени архитектурни паметници, предимно ферми от осемте основни области на страната. Те са експонирани свободно, без да се спазва хронология или някаква етнографска връзка между областите. За разлика от Скансен, тук не е създавана изкуствена паркова среда – архитектурните паметници са вградени в типичния за страната пейзаж, тъй като ландшафтът на остров Сеурасари е характерен за цяла Финландия.

Музеите на открито в Дания се развиват паралелно с останалите музеи в Скандинавските страни. Първият от тях е създаден през 1901 г. в Лингби край Копенхаген. Вторият е открит през 1904 г. в Хернинг.

Един от последователите на А. Хазелиус е датчанинът Бернард Олсен. Двамата се срещат на Световното изложение в Париж през 1878 г. Б. Олсен създава Датския народен музей, но идеята да основе и музей на открито не го напуска. Преодолявайки огромни трудности през 90-те години на XIX в., той най-после успява да реализира своята мечта през 1901 г. На площ от 25 декара на север от замъка Зоргенфри (на 12 км от центъра на Копенхаген) са пренесени първите две селски къщи – ферма от Южен Шлезвиг и друга голяма ферма от Скания.

Съставна част на архитектурните комплекси в музея са и прилежащите им овощни градини и ниви, обработвани с традиционния селскостопански инвентар. Местният колорит е пресъздаден и с отглежданите в музея домашни животни.

Постепенно музеят се разраства. Пренесени са селски сгради от островите Зеланд, Лолан, Фюн и др. Селскостопанският двор от Пебрин, о-в Зеланд е от 1800 г. Той представлява голям правоъгълник от стопански сгради. Независимо, че Дания е малка страна, тя има твърде разнообразни етнографски региони, представени цялостно в музея чрез архитектурните си паметници и тяхното обзавеждане. Например експонирана е жилищна сграда от източна Ютландия, строена през 1670 г.

Още основателят на музея, Б. Олсен, предвижда в експозицията да се показва еволюцията в развитието на традиционната жилищна архитектура. Предполага се, че

най-старите селски постройки са се запазили в бившите датски владения, затова музеят провежда експедиции в южните шведски провинции Халланд, Блекинг, п-ов Скон и в немската – Южен Шлезвинг. От общо 37 музейни комплекса 7 са пренесени от Швеция и Германия, а 3 са от Ферьорските острови. В по-голямата си част тези постройки са от времето преди отменянето на крепостното право и поземлената реформа от края на XVIII в. Така е пресъздаден патриархалният бит в земите на тогавашна Дания.

Основите на най-големия холандски музей на открито в Арнем са положени през 1912 г. В резултат на започването на Първата световна война, неговото откриване се отлага чак за 1918 г. Той е създаден по примера на Скансен. Музейните комплекси са разположени на площ от 330 декара край езеро обкръжено с вековни гори. Представени са 19 вида селски жилища и стопански постройки от различните краища на Холандия. Експонирани са и няколко занаятчийски работилници – ковачница, коларска работилница, леярна, пивоварна и др. Прочутите холандски вятърни мелници са достойно представени в музея – 8 различни модела показват тези традиционни технически съоръжения, благодарение на които хората са се прехранвали векове.

Музеите на открито, създадени през периода 1891 – 1918 г., обхващат ограничена географска зона в северната част на Европа. Не случайно Скандинавските страни стават основоположници на тази нова тенденция в музейното строителство. В тази европейска част редица поколения не са били свидетели на унищожителни войни. Специфичното обществено-икономическо развитие тук допринася за развитието и обогатяването на автентичността на традиционната народна култура. През XIX в. тази култура се превръща в национална и допринася за развитието и обособяването на отделните нации. Важна причина за разрастването на движението за съхраняване на традиционната материална и духовна култура е високата степен на грамотност и доброто за времето си образование в Скандинавските страни. Общо за периода 1891 – 1918 г. са разкрити 104 музея на открито. Повечето от тях се намират в северната част на Европа. По страни те се разпределят както следва: Норвегия – 50, Швеция – 31, Финландия – 5, Дания – 4 и др.

Независимо от широкото географско разпространение и количественото нарастване на музеите на открито сега в целия свят, те запазват и днес своята основна цел – да опазват архитектурните паметници от доиндустриалния период и да ги представят в музейна среда под формата на експозиции. Богатото разнообразие на този тип музеи в различните континенти не води до значимо отдалечаване от първоначалната идея на А.

Хазелиус за създаване на един „жив“ музей, показващ традиционния бит и култура предимно на селяните от средата на XIX в. Създаването на много технически музеи води до по-атрактивното представяне на старите технологии и привлича голям брой посетители. Превръщането на цели селища – села или малки градове, в музеи е другата съвременна тенденция в развитието на музеите на открито. Там, където стопанският живот замира в резултат на съвременните динамични урбанизационни процеси, цели селища преустановяват своя живот и точно те са добра база за музеолозите да ги превърнат в музеи. Музеите на открито в целия свят отделят основно внимание на обикновените жилищни и стопански сгради, а не на т.нар. висока архитектура – катедрали, замъци, дворци и др. Както е посочено в определението за музеи на открито, те представят комплексно архитектурни и стопански форми под открито небе. Поради богатото разнообразие на този специфичен и изключително атрактивен тип музеи, те се ползват с огромна популярност в целия свят.

Библиография

- Association of European Open-Air Museum /AEOAM/. Tagungsberichte. 1966-1972.
Koeln, 1974
- AEOAM. Tagungsbericht. Arnhem, Niederlande, 1993.
- AEOAM. Tagungsbericht. Detmold, 1995.
- AEOAM. Tagungsbericht. Grossweil, 1991.
- AEOAM. Tagungsbericht. Koeln, 1978.
- AEOAM. Tagungsbericht. Oslo, 1980.
- AEOAM. Tagungsbericht. Poland, 1986.
- AEOAM. Tagungsbericht. Schweiz, 1988.
- AEOAM. Tagungsbericht. Stockholm, 1976.
- AEOAM. Tagungsbericht. Ungarn, 1982.
- AEOM. Tagungsbericht. Hungary, 1982.
- Association of European Open Air-Museum/AEOAM/. Tagungsbericht – 1984, Report of the Conference, Hungary, 1985.
- Cronje, B.** The Open Air Museums in practice. The Open-Air Museums, Symposium, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980.
- Czajkovski, J.** Muzea na wolnym powietrzu w Europie. Rzeszow – Sanok, 1984

Czajkowski, J. Open-Air Museums in Poland. Sanok, 1981

Czajkowski, J. Muzea na wolnym powietrzu w Europie. Rzeszow - Sanok, 1984

Eisleb, J. Freilichtmuseen und ihre Besucher-eine sozialgeographische Analyse unter besonderer Beruecksichtigung des Museumdorfes Cloppenburg. Niedersaechsisches Freilichtmuseum, 1987.

ICOM News, 1958, vol. 11, № 1.

Museum Journal. L., 1973, vol. 73, № 4.

Museum International, P., 1957, vol. 10, № 3; 1958, vol. 11, № 3; 1983, № 139; 1984, № 143; 1986, № 149; 1987, № 155; 1993, № 175.

Resolutions of International Council of Museums (ICOM), 1956. 4th General Conference and 5th General Assembly of ICOM, Geneva, Switzerland, 9 July 1956
<<http://www.icom.org/resolutions>>

Toit, H. E. The Philosophy and Theory of the Open Air Museum. The Open-Air Museums, Simposiom, held at the Southern African Museums Association, Conference, Pilgrim's Rest, 1980.

Venter, N. Kleinplasie – Living open air museum. Worcester, 1998.

Zbornik SNM, Etnografia. 1970, № 11; 1972, № 13; 1974, № 15; 1975, № 16

Zippelius, A. Handbuch der Europaeischen Freilichtmuseen, Koeln, 1974.

Гоев, А. Възможности за експониране на традиционната духовна култура в живите музеи от типа „под открито небе“. – В: Етнографски сборник „Етър“. Т. 2. Габрово, 1996.

Илиева, В. Представяне на бита и домашните занаяти в музеите на открито – развитие, специфики и съвременни тенденции. – В: Етнографски сборник „Етър“. Т. 2. Габрово, 1996.

Колева, П. Архитектурно-етнографски комплекс „Етър“ – състояние и място в съвременното общество. – В: Етнографски сборник „Етър“. Т. 2. Габрово, 1996.

Минков, И. Етнографските музеи под открито небе и Националният етнографски парк-музей в София. – В: Етнографски сборник „Етър“. Т. 2, Габрово, 1996.

Недков, С. Архитектурно-етнографският комплекс „Етър“ в Габрово – първи музей на открито в България. // *Архив за поселищни проучвания*, 1995, № 3 – 4.

Недков, С. Музеи и музеология. София, 1998.

Недков, С. Музеите на открито в България. // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – Център по културознание*, 88, 1997.

Недков, С. Музеите на открито и тяхното бъдеще. // *Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“, Център по културознание*, 86, 1993, София, 1995.

Недков, С. Превръщането на село Боженци в Архитектурно-исторически резерват. // *Архив за поселищни проучвания*, 1993, № 3 – 4.

Недков, С. Световни тенденции в развитието на музеите на открито. – В: Етнографски сборник „Етър“. Т. 2. Габрово, 1996.

Недков, С. Трансформации в музеите и музейната мрежа в България. – В: „Култура, комуникация, книжовност“, София, 1994

Норденсон, Э. В начале был Скансен. *Museum*, 1993, № 175.

Станчева, А. Експониране на технически паметници в музеите открито и в Етъра. – В: Етнографски сборник „Етър“. Т. 2, Габрово, 1996.

Шмелев, В. Г. Музеи под открытым небом: очерки истории возникновения и развития. Киев, 1983.

Българската природа в миналото: кратка историко-географска характеристика

проф. д-р Веселин Бояджиев

гл. ас. д-р Нели Веселинова

СУ „Св. Климент Охридски“

България е сред най-старите държави в света и нейното географско и историческо минало имат висока стойност. Изоставането на българската география принуждава историята да навлиза в „чужди“ води и грешките не закъсняват. Това се отнася особено за историческата природна география, включително и с използване на модерни географски карти за анализ и обучение по история.

Актуалността и значимостта на темата произлизат от факта, че е налице обществена потребност от повече задълбочени научни изследвания в областта на историческата география. Обект на изследване е географската характеристика на българската природа в историческо отношение, а предметът на изследване е българската природа. Основната цел е да се направи кратка историко-географска характеристика и да се покаже необходимостта от развитие и разпространение на историческата география.

В тази работа с конкретни примери се прави опит да се обясни нуждата от навлизането на конкретни географски знания при обучението на историци, икономисти, журналисти, военни и други специалисти. Посочват се грешки и конфликти на общественото развитие, за които се мълчи или те се подценяват.

Повдигнатата тема предизвиква интерес поне в три направления: за изучаванията и преподаванията, свързващи природата и обществото в миналото и от гледната точка на екологията, за която миналото състояние на природата е идеал за подражание при съвременните условия. Поради слабото развитие на отечествената география и най-честото и неправилното ѝ представяне като второстепенна помощна наука или само като помощна учебна дисциплина, празнината, която тя оставя, не може да се запълни дори с ерзац знания. Тогава непреодолимата нужда да се

представи природата като фактор за съответния исторически или друг процес се задоволява с... най-малко невярно представяне на природата, като днешното ѝ състояние се отнася механично и за миналото. „Класиката в жанра“ са т.нар. исторически карти. На тях днешният релеф, брегова линия, както и другите елементи на българската природна среда служат за неточна основа, върху която с различни цветови тоналности и геометрични знаци се отбелязват някакви събития. Разминаванията с истината са многобройни. Ще дадем само няколко, но според нас достатъчно показателни примера. Съзнателно подбрахме по един пример, свързан с конкретен природен елемент.

Релеф – митът Търновград. Поради липсата на географско знание и квалификация масовата представа на негеографите за средновековната българска столица е за планински град крепост с компактна форма на територията, който след обсада е превзет през 1393 г. Като продължение на мита е легендата за масово болярско разселване, което е дало началото на повечето възрожденски селища, както и че Търновград е синоним на българска етничност. В лекциите по историческа география студентите с видимо удивление научават, че една голяма част от населението на свързаните със Средновековието търновски махали не е от българския етнос. Учудването им се засилва когато разберат, че майчиният език на Стефан Стамболов е турският... Всъщност градът е в Малкия (Кючук) балкан, на който по-късно за подреденост географите дават името Предбалкан. Те и до днес с малък успех се опитват да отхвърлят понятието Под(!)балкан, което след Освобождението по руски тертип е пренесено у нас и до днес продължава да ни мъти езика, както средновековното понятие „селско“ стопанство.

Меандрите на река Янтра сред сиво-белите варовици са прорязали тесни клисури, в чиито дъна освен за речното легло няма място за пътища, камо ли за селища. Историята на небългарската махала, известна сега като Асенева, е плах опит за доближаване до реката, който често се наказва с наводнения. Затова Търновград е високо на платовидните хълмове, където се използва денудационната заравненост за заселване, за пътища, а и за обработка след съответното изсичане на естествената растителност. Този релеф не е позволил да се реализира желанието на търновци да минава през града трасето на тогавашната главна жп линия на Княжеството от София до Варна. От което се възползват Оряховиците... Да добавим и традиционно

подценяваната топонимия, която чрез обяснението на понятията Царевец, Трапезица и Света гора подпомага вярната представа за някогашната столица.

Води – изборът е богат. Затруднени сме какво да изложим. Дали разклоненията на най-големите български реки – Марица или Искър, които и днес объркват картографите, а за незнаещите нищо конкретно журналисти, какво да кажем. Че те няма от къде да знаят дори правилния изговор на имената на българските градове!

На историческите, които няма как да не са географски, карти липсват пресушените многобройни блата, езера, стари речни легла. Без това знание не може да се обясни местоустановката на много от римските лагери и градове.

Днес дунавският и черноморският бряг са съвсем различни: осушени, достъпни, няма ги блатата, езерата са малки и изцяло овладяни от човека. Крайморските солници са съкратени многократно. На север потъващият клифов бряг с неговите срутища и свлачища „крие“ пещерите и обектите като Аладжа манастир и селото Кестрич, сега варненски квартал с македонското име Виница, което не подсказва за изолацията на гагаузите... На юг, както не един път сме отбелязвали, в центъра на намиращото се навътре в сушата селище Дебелт има музей, в чиито двор се пазят всякакви римски котви?! Излиза, че само до преди две хиляди и по-малко години Дебелтум е голямо морско(!) пристанище.

Интересно е да се знае как дори по времето на Източна Румелия турци и французи създават компания, която да организира по Марица плаване с параходи! Подобен безуспешен опит с парни лодки правят италианците, които се заемат да строят жп линията от София до Мездра.

Не само по времето на Аспарух, но дори и само преди век река Дунав е била окичена с огърлица от блата, езера, гърла, бреговете ѝ са били покрити с лонгозна растителност и само малкото крайречни хълмове са удобни за заселване и преминаване. Ако историците и другите изследователи негеографи знаеха, че Свищов е най-южната точка от дунавското течение, нямаше да се чудят защо русите атакуват стръмните крайбрежни баири, вместо да дебаркират на по-удобно ниско място през 1877 г., защо Митхад паша сменя вилаетската столица от Свищов в Русчук или защо Софийският санджак е към Туна вилает и дори едноименния град после става столица на съответното християнско княжество.

Многобройните речни ръкави, реки, потоци и ручей, далеч по-пълноводни заради криволичещите си легла и по-бавното си течение, в съчетание с околните

речни старици, блата и тресавища са сериозна спирачка за населването и разораването на ниските земи. Не е случайно, че Фернан Бродел обръща голямо внимание на релефа и надморската височина при обяснение на териториалното разположение и културните особености на населението и селищата по Средиземноморието, към което с основание включва и осъзнатите чак в началото на XIX в. като полуостров Балкани¹.

Преминаването не само на река Дунав, но и на другите български реки, остава проблем дори и до първата половина на миналия век. При наличието на плитчини са се използвали бродове, наричани по планините и с турската (юрушката ?) дума „медет“. При по-големи дълбочини са се използвали каици (лодки, теглени от коне, както е в разказа за баба Илийца) и лодки. В най-долното бавно течение на дунавските притоци за преминаване са се използвали специални платформи от дърво, привързани към въже, свързващо двата бряга. Такава платформа в модерен вид се използваше и при езерото Гебедже (Белославско), докато при една буря тя не се обърна... Платформата на река Вит при днешния град Гулянци, за която и сега си спомнят 60 – 70 годишните, се е наричала „дуба“, което на влашки означава „покрита каруца“, „кочия“, „файтон“. Мостовете, особено по средното и по долното течение, са били огромна рядкост. По-често са се срещали в планините по горните течения сводести мостове, наричани кемери. По тези причини реките, езерата и блатата са предопределяли в значителна степен разположението на селищата и пътищата.

Нашите планини имат специфична роля при създаването и утвърждаване на етноси². Представите за планините са тясно свързани с пътищата за тяхното използване за живеене и преминаване. Днешната пътна мрежа значително се разминава с далечното минало. От една страна, днешните пътища са с други трасета, качество и пропускателна способност. Да напомним, че дори през 1877 г. всички са очаквали руските войски да зимуват на север от Балкана и да чакат пролетта. Дори модерното шосе през Арабаконак и ремонтираните проходи през Шипка и Хайнето (Проход на Републиката ?) не са били проходими зиме. От друга страна, днес буквално са забравени планинските колелници, пътища за хора и товарни животни и

¹ Бродел, Ф. Средиземно море и средиземноморският свят по времето на Филип II. Превод от френски Веселина Илиева. София, 2017.

² Бояджиев, В., Веселинова, Н., Зарков, В. Природните и културните ландшафти на Същинска Средна гора като средище за утвърждаване на етноси. // ИБГД, 2019, № 41, с. 37 – 42.

пътеки за пешеходци, които с гъстата си мрежа в миналите векове са осигурявали бързи съобщения.

Все още има много бели петна по въпроса за мрежата от централните селища през Античността и Средните векове. Българската земя е гъсто населена. Ако изключим най-високите части по планините и създадем карти, на които към днешните селища нанесем и доказаните археологически останки от напуснати в миналото селища, ще установим ограничаващата роля на природата през различните исторически епохи, пречупена през съществуващите за времето си технологии за живот. Многократно по-малкият брой население и селища, примитивният нискоскоростен начин на придвижване, при който средновековните приказки за ходещи вестноосци оживяват, са в силна зависимост от природните влияния. Потвърждение за това е топонимията.

Днешният човек ще разбере, че сериозните ограничения за изграждането на различните селища не е само растящата надморска височина, но и най-ниските части край различните водни басейни. Категоричен пример за този рязък контраст с днешния ден е Софийската котловина. Нейното относително пропадащо дъно в миналото е трудно достъпно и неподходящо за обработка на земята, за строеж на пътища и разполагане на селища. Главната причина са многобройните реки, спускащи се от околните планини към централната река Искър, която при навлизане в котловината се рои на няколко ръкави, образува различни по големина острови, и в северната част залива и овлажнява значителна част от котловинното дъно. Непостоянните речни легла са с малък увес, с множество меандри, оградени са от езера, блата и тресавища. Вече сме обръщали вниманието към обширното пространство, наречено в триверстовата карта Чумавото, приблизително между Стара и Нова Враждебна на запад, и поне до Мусачево и Равно поле на изток. Оттокът към Искровите и Орманли дере (Лесновска река) е слаб, разлагането на блатната растителност е частично и към нейната зловонна миризма трябва да се добавят облаците от комари и други насекоми, които допълнително отблъскват използването на територията³. Там в най-ново време „успешно“ бяха разположени хвостохранилищата на металургичния гигант Кремиковци, които с прахта си от тежки метали „напояват“ източната част на котловината. По отношение на екологията тук

³ Бояджиев, В. Икономикогеографските приоритети на българското земеделие. София, 2013.

трябва да добавим табаните около бившия комбинат, кариерите за различни нерудни „полезни“ изкопаеми в североизточното подножие, където обикновено се мълчи за рудниците, обогатителната фабрика и хвостохранилището около град Бухово и квартал Сеславци, свързани с урана, както и огромната дупка на открития рудник Кремиковци. Тук примитивните съветски металургични технологии се сблъскаха с наследените от средните векове селца по делувиялния шлейф с техните манастири, както и с мрежата от пътища и рекички. Нито един от манастирите на така наречената Софийска Света гора не е в котловинното дъно, а са по околните склонове. Поучителна е и легендата за блатото, около което е създаден малкия манастир при село Обрадовци до река Искър, известно с иконата на св. Мина в малката църква на Св. Мина.

Днес от крайдунавските езера – гърла – блата е останало това край село Сребърна и то благодарение на факта, че до 1940 г. е било в Румъния. Няма го и Стралджанското блато, както и други от вътрешността. Вместо тях на много места, например в дъното на Софийската котловина, край Марица, Тунджа и други реки, има много изкуствени езера, създадени при изгребване на инертни материали за нуждите на строителството. Антропогенни езера са и някои изоставени открити рудници за метали или въглища. Всичко това не се има пред вид при преподаване, изследване или картографиране на миналото.

Като обобщение и заключение може да се каже, че населението и селищата са били съсредоточени не в низините и във високите планини, а в пояса между тях. Там са и старите български столици. Отклонението става възможно само за централните селища, които са на брега на важен голям воден басейн – море (Варна), река (Видин), езеро (Охрид).

Може би най-подценявани като историкогеографски фактори са естествената растителност и животните. В това отношение между образованието и културата, от една страна, и топонимията, от друга, има истинска пропаст. Своята унищожителна роля играе и традицията да се дават нови имена на селищата, които ликвидират и променят старите, свързани с конкретната природа, имена. Примерите са толкова много, че няма нужда от конкретизиране. Днес характерните за някои наши краища гори или са напълно изчезнали, или са съвсем съкратени. Няма я *Magna silva bulgarica*, понятието Дели орман (Луда гора) е без реално покритие, а в много селища, носещи името на съответно животно или растение, такива липсват.

Слаба е връзката между материалната и духовната култура и живота на хората в селищата, например при фолклора и архитектурата. Никой не обяснява защо къщите, носите, народните песни, диалектите са едни или други и каква е ролята на местната природа.

При възпитанието на съвременния млад човек ролята на антропогенизацията или се подценява, или се поднася еднопосочно, най-често с принизяване отрицателните последици. Например, доскоро темата за полезните изкопаеми се преподаваше изключително положително, без да се има пред вид, че едно находище има срок на полезност, след който идват вечните разходи по неговата консервация. Така че по стъпките на Чипровци, Барутин и Бухово, на някогашното „енергийно сърце“ или източника на „черното злато“ Перник, смело крачат Панагюрище (там и паметника на Оборище ще е под въпрос след време), Мадан, Рудозем, селищата около кариерите за варовици и доломити, за пегматит или кварцов пясък.

Оценката на човешката дейност в краткосрочен план може да е в една посока, но с течение на времето да се измени. С топли слова и възторг по река Искър се построиха малки електроцентрали, но вече настъпва преоценка. Какво стана с прочутата каскада на река Горна Арда? Каква оценка да дадем на толкова хваления плавателен канал Варна – Девня? Загубихме сладководни езера с тяхната растителност и животински свят, изолирахме транспортно и по този начин умъртвихме град Белослав и южния бряг на езерата, сега канал. Драгите трябва да дълбаят постоянно свличащите се брегове и нашият канал заприлича на добруджанския бисер на Чаушеску. А кой ще чисти мръсотията от влизащите в канала кораби, след като няма морско течение, а водите на реките Девня и Провадийска са все по-оскъдни. Не може да направим възстановка на десетките воденици при Девненските извори, защото те са каптирани. Същото е и с Глава Панега, на която какво ѝ е златното?

Ако обърнем поглед към новата, културната природа, към растениевъдството на земеделието, също ще открием нуждата от проповядване на научната истина. Под руско влияние някои географски понятия са вкоренени съвсем не на място. Оправданието, че Вазов е поет, на когото му е разрешено, не отговаря на истината. В неговата несъществуваща Розова „долина“ или Рилска „пустиня“ няма научна истина. Има Горнотракийска низина, но Долна няма. А Вазов пее как Марица „тихо шава“ низ равнината. Но това е друга Марица, онази със старите речни легла, с ръкавите,

езерата и блатата, гдето няма къде да се премине. През 1905 г. Юркевич посочва много пристанища и бродове за прекарване през реката на хора, стоки и животни по гореуказаните начини⁴. Традиционните опити да представяме донесената от град Шираз в Персия маслодайна роза, чието латинско име е Дамаска(!), за национален многовековен символ могат да предизвикат само нашето съжаление... Както е казал на кладата Ян Хус: „Sancta simplicitas!”

Специално внимание природата заслужава, когато се излагат знания за териториалното разположение в миналото и днес на много от нашите селища. Обикновено природата в миналото е имала решаващо значение и с навлизането на модерния капиталистически живот тя отстъпва. Селищата се разширяват, слизат в ниското, след Втората световна война с вилните зони и панелните жилища някъде се изкачиха съвсем грозно по околните склонове. Например софийските квартали „под“ Витоша, или търновските по Беляковското плато. Стига се и до пълна промяна на пейзажа (ландшафта). Днешните Поморие, Видин, Русе, да не споменаваме най-големите градове. Достатъчно е само да прочетем за освободенските очертания на столицата, които дава в статиите си проф. Иширков.

Съвременният анализ се нуждае от сравнението между времената, когато общественото развитие е разчитало изключително на местните ресурси, в случая природните, и днес, когато широко пропагандираният глобализъм бе подложен на изпитание със затварянето на обществения живот при настъплението на корона вируса. Налага се подобни анализи да се приемат за актуални неопределено дълго време, пред вид неясното бъдеще на географската организация на обществото. В това отношение историческата география има какво да покаже и като постижения и като грешки.

Механичното връщане на миналия живот, в случая стремеж към някогашната природа, не е възможно и дори погрешно само да се мисли. На същата територия живеят много повече хора, с много по-големи количествени и качествени изисквания. Българинът вече не е „дете на природата“, а трябва да я използва и пази по научен, съвременен начин. Но за това трябва да се знае от къде се тръгва и през какво се е

⁴ Юркевич, М. В. Двадцатипятилетние итоги Княжества Болгарии 1879 – 1904 г. София, 1905.

минало, какво може и трябва и какво не от това минало да се използва. Антропогенизацията може да е с различен знак, от нас зависи.

Библиография

Бояджиев, В. Икономикогеографските приоритети на българското земеделие. София, 2013.

Бояджиев, В. Увод в историческата география. София, 2016.

Бояджиев, В., Веселинова, Н., Зарков, В. Природните и културните ландшафти на Същинска Средна гора като средище за утвърждаване на етноси. // *ИБГД*, 2019, № 41, с. 37 – 42.

Бродел, Ф. Средиземно море и средиземноморският свят по времето на Филип II. Превод от френски на Веселина Илиева. София, 2017.

Юркевич, М. В. Двадцатипятилетние итоги Княжества Болгарии 1879 – 1904 г. София, 1905.

Отношение на учителите към иновативните методи в училищната им практика

проф. д-р Нели Бояджиева

СУ „Св. Климент Охридски“

ас. д-р Милена Великова

СУ „Св. Климент Охридски“

В доклада се предлага коментар на резултати от емпирично изследване, проведено през 2019 – 2020 г. сред български учители от различен тип населени места, работещи в различни по вид училища и етапи на образование. Проследяват се вижданията и отношението на педагозите към иновативните методи, както и споделянето на това прилагат ли ги в училище. В резултат на данните се очертава профил на съвременния учител като педагогически иноватор. Той включва информация за това каква е представата им за иновативни методи, какви от тях познават, колко често ги прилагат и какво ги мотивира. Те споделят използваните форми, методи и средства, с какво помагат в процеса на преподаване, доколко повишават усвояването на учебното съдържание и развиват познавателната активност на учениците. Проследява се ролята на образованието и квалификацията – за запознаване и разработване на иновативни методи от педагозите, както и на училищния мениджмънт – за въвеждане на иновации и оказване на подкрепа за мотивиране на учителите в този процес.

Динамичните промени в развитието на съвременните общества и изисванията на новите педагогически парадигми налагат прилагане на нови форми и методи на образование с цел изграждане и формиране на поколение от творчески личности, които имат ново отношение към ученето и прилагането на знанията. Управлението и организацията на учебния процес и на цялостния училищен живот следва да стимулират в максимална степен тяхното развитие. Педагогическите иновации дават възможност да се „разчупи“ рамката на традиционните дейности в училище и да се разнообразят и прилагат иновативни технологии. По този начин се предоставят нови възможности за повишаване на ефективността и качеството на образованието. Предизвикателство за учителя е да улови вниманието и да предизвика ангажираността

на учениците към учебния процес, да стимулира самостоятелната им познавателна дейност, интересите им и да остави трайно впечатление у тях. Нетрадиционните форми на обучение, които често се приемат за иновативни, стимулират потребностите на учениците от себепознание и изява и познавателната им активност. Двадесети век предлага различни варианти на „ново“ , „алтернативно“, „творческо“ училище, в което се прилагат нови методи на образование.

Промените за съвременното общество са резултат от бързия процес на технологизация и глобализация през XX в. и преходът от модерно към свръхмодерно и глобално общество през сегашния XXI в. Динамично развиващият се начин на живот днес с появата на качествено нови концепции и технологии изисква промени за бързо и ефективно адаптиране към новите условия. Тези промени се реализират в динамична среда чрез нови парадигми, подходи и концепции, които осигуряват конкурентоспособност в различните сфери на човешкото развитие. В условията на динамичните промени в обществото образователната система, която се отличава с известна инертност и консервативност, е в ситуация на необходимост от динамична промяна и разчупване на някои стереотипи. Преодоляването на кризисните ситуации в процеса на нейното развитие са продължителни, предизвикателни и понякога трудно предсказуеми. Те са тясно свързани и със съвременни световни тенденции: превръщане на образованието като глобален проблем, концепцията за учене през целия живот, новите технологии на обучение и възпитание. Бързото развитие на информационните и комуникационни технологии налала по-широкото и все по-необходимо използване на аудио-визуално, технологично базирано обучение с мултимедийни и интерактивни технологии. Промените в педагогическите технологии и особено на учебно – възпитателната практика още от началото на миналия век, изведени в педагогическото реформаторство са в посока на преодоляване на някои отдавна констатирани недостатъци на традиционното обучение като репродуктивността и преобладаването на фактологичния материал.

Необходимите промени за повишаване на качеството на учебно-възпитателния процес в училище днес един век по-късно са свързани с разработването на нови стратегии и приложение на иновативни технологии, методи и техники за обучение и възпитание в съвременните условия на управление и организация на училищното образование. В историята на педагогиката има богат опит и разнообразие от теории, направления, учения и школи, които намират приложение в съвременното училище и

са благодатни за учителите творци, реформатори и новатори. Нововъведенията в училищното образование са отговорност и част от политиките на управление на образованието и на ръководните органи на училището, на учителите, учениците и техните родители. „Ролята на учителите на ХХІ в. става все по-сложна, трудна и изисква нов тип педагогически и психологически умения не само за възпитание и обучение, но и за общуване, посредничество, управление на конфликти, консултиране и съветване на децата“¹. Тяхната роля се променя с прехода към съвременната образователна парадигма, а отношението им към педагогическите иновации е ключов момент за осъществяване на този преход.

За разлика от класическата образователна парадигма, основаваща се на свръхцентрализирано управление и твърде регулирано и регламентирано участие на учителя, новата образователна парадигма се отличава с хуманно-личностна насоченост, с балансирано разпределение на педагогическата власт на различни равнища. Това дава възможност на учителите свободно да работят за: демократично и хуманно обучение на своите ученици като се съобразяват с тяхната индивидуалност; да подпомагат тяхната социализация, самостоятелност и творчество; да поощряват комуникативността и адаптивността им при различни, а понякога и сложни социални процеси. Дейностите на учителя придобиват ново значение, защото ученето и новото отношение към знанието в информационното общество се превръща в цел на образователната система. Учителят не е само преподавател, което е традиционната му функция, а той и организира, подкрепя, подпомага, стимулира ученето и личностното развитие на своите ученици. „Обръщането на фокуса от обучението към ученето, означава, че е важно не само какво учителите трябва да покрият (като учебен материал) и какви предметни области да обхванат, а какви умения следва да усвоят учениците.“² Формирането на тази нова култура на учене постепенно променя и съотношението на формите и методите на обучение, прилагани във формално, неформално и информално учене. Това позволява да се прилагат методи и техники на обучение, прилагани в неформалното и информално във формалното, което раздвижда и разчупва традиционни приети дидактически рамки.

¹ Бояджиева, Н. (2018). Новите педагогически парадигми и взаимодействието с деца и родители в образованието. // *Педагогика*, 2018, № 1, с. 121 – 128.

² Вълчев, Р. Интерактивни методи и групова работа в съвременното образование. София, Център Отворено образование, 2006.

Настъпващите промени с развитието на обществото и технологиите пораждат както нови възможности за подрастващите, както и предизвикателства по отношение на качеството на училищното образование. В съвременното общество на знанието то се структурира около темите за практически умения и действия в живота, а не вече толкова около традиционните дисциплини, защото „знанието е неизбродно, а освен това на човека му трябва по-различно знание – за живота, за проблемите, знание, което включва емоционалната страна и нагласите му – с една дума знанието, което не може да се придобие по стария начин на поднасяне на факти“.³

Постоянното усъвършенстване на училищното образование зависи от разнообразни фактори, но водещи в този процес са участващите в него и взаимодействието помежду им. То се реализира чрез интеракция между учениците, учителите, учебното съдържание, съвременните технологии и други. Тя се случва само тогава, когато взаимодействието води до „стимулиране на познавателните процеси; създаване на емоционална нагласа; установяване на активна позиция; удовлетворяване на потребностите от общуване, самоизява и нови впечатления; развиване на общочовешки умения – интелектуални, организационни; разгръщане на интелектуалния потенциал и чувството за самооценност.“⁴

Принципът за интерактивност и комуникативният подход в педагогическото взаимодействие се развиват в парадигмата на педагогиката на сътрудничеството между учители и ученици в процеса на обучение и възпитание. Интеракцията създава нови роли за учителя и учениците в образователния процес. Днес е необходимо учителите да подпомагат личностното развитие на учениците като развиват връзката отношенията, знанията и уменията. Нетрадиционните и иновативните методи и техники на обучение предполагат „необходимите нови начини на изграждане на образователното отношение“ и необходимата ангажираност, при която се осъществява пълно включване на цялостната личност и на ученика и на учителя. Прилагането на иновации в образованието „означава да вършим най-доброто за всички ученици. Учителите, уроците и учебните програми трябва да бъдат гъвкави. Трябва да накараме нашите ученици да мислят и да задават въпроси, да разтърсим тяхното любопитство и да

³ Пак там.

⁴ **Василева, Е.** Съвременното начално училище. Ученикът, образователното пространство, учебникът. Теоретични акценти. Фондация Просвета, София, 2008.

намерим начини да ги запазим заинтересовани⁵. По този начин ще бъдат подкрепени да развият умения, необходими за справяне с житейски ситуации и ще ги подготвят за бъдещата им професионална кариера.

Образователните иновации се свързват с подобрения на пътищата за усвояване на знанията, уменията, отношенията, компетентностите, поведението на участващите в образователния процес. Тези подобрения може да бъдат насочени към намаляване на усилията и увеличаване на скоростта за получаване на резултати, повишаване на качеството на обучението, задоволяване на новите нужди и изисквания на съвременните ученици и други. Иновацията може да доведе до подобрения, но също така е промяната, която е в същността на иновативните практики в образованието. Влиянието на всяка промяна може да бъде разглеждано спрямо различните усещания и чувства, които тя предизвиква у човека. За използването на дадено нововъведение е необходимо субектът да премине през определени преживявания и да придобие определени умения. По този начин той претърпява развитие и успява да превърне нововъведението в полезен инструмент за своята работа. Всяка промяна е свързана с чувство на безпокойство и тревожност, която е „полезна“ като средство за творческо стимулиране и предизвикателство. Начинът, по който учителите възприемат промяната (нововъведенията) определя бъдещото ѝ приложение в педагогическата практика. Много учители споделят за безпокойство и неувереност по отношение на работата, която е свързана с необходимост от нововъведения и за чувства за несигурност в резултатите, които ще постигнат. Затова е необходимо запознаване със същността на педагогическите иновации и методиката на разработването и прилагането им още в етапите и степените на висшето образование. Неоспорима е необходимостта от насърчаване и подкрепа на учителите в прилагането на иновативни методи в тяхната практика и в процеса на повишаване на квалификацията им.

Настъпващите промени в развитието на образованието днес изискват активност от училищните организации за „продължаващо професионалното Развитие“ на своите кадри (учители, ръководство и администрация), което включва „всички дейности, с които учителите са ангажирани в продължение на тяхната кариера и които са

⁵ Радев, П. Иновации в училищното образование. Пловдив, 2018.

предназначени да обновяват тяхната работа.“⁶ Професионалното развитие на учителите е необходимо не само за да отговарят на стандартите за трудово представяне, но и за да усъвършенстват своята дейност спрямо промените в педагогическата наука и практиката.

Качественото протичане на всеки процес изисква оценка на различни етапи от неговото развитие. Измерването на актуалното състояние на приложението на иновативни методи от учителите у нас е проведено през 2019 – 2020 г. Водещ стимул за осъществяване на изследването е да се установи кои според учителите методи са иновативни и дали прилагат в своята практика дейности, които се смятат за иновативни, какви са техните нагласи, знания, желание за работа с иновативни методи, нуждата им от информация и допълнителна квалификация.

Целта на изследването е да се установи отношението на учителите от общообразователните училища към прилагането на иновативни методи на обучение в образователно-възпитателния процес. В изследването участват преподаватели от различни етапи на образование и по различни учебни предмети, които ръководят класни и извънкласни дейности от училища в малки, средни и големи населени места на територията на България. С помощта на създаден за целите на изследването въпросник се събира необходимата информация, която отразява мнението и нагласата на учителите към прилагането на иновативни методи в тяхната практика. Анкетата, чрез която се проучва мнението им, се състои от въпроси за практиката на използване на иновативни методи, мотивацията за приложението им в учебния процес, оценката на възможностите на иновативните методи, степента на информираност за този тип методи, демографски характеристики. Чрез тези пет групи въпроси се проследяват вижданията на учителите за възможностите на иновативните методи за разнообразяване и усъвършенстване на образователния процес в училище и за предизвикателствата, които срещат анкетираните учители при прилагането им в своята практика.

В проучването участват 562 активно работещи учители (87% жени и 13% мъже) в училища от малки, средни и големи населени места от всички области на България. Те са на възраст от 22 до 68 години като средната им възраст е 46 години. Почти всички

⁶ Day, C., Sachs, J. International Handbook of the Continuing Professional Development in Education, Maidenhead, 2014, p. 3.

(97%) работят в държавни/общински училища. Броят анкетирани учители спрямо населеното място, в което работят, е равномерно разпределен, като процентното съотношение е 32% от големи, 30% от средни и 29% от малки населени места. Само 8% са от столицата, което означава, че резултатите представят актуалната картина с акцент за общообразователните училища извън София.

Въпросите за използването на иновативни методи от учителите имат за цел да очертаят актуалните тенденции при приложението на нетрадиционни подходи и иновативни методи в съвременното училище. Почти всички анкетирани учители (97%) споделят, че прилагат такива методи в своята практика. От тях почти всички - 92% прилагат тези методи в класни дейности, 58% споделят, че са ангажирани и с извънкласни дейности, а 18% практикуват и в извънучилищни дейности. Налице е изцяло положително отношение и голям интерес към нетрадиционния начин на обучение сред българските учители от общообразователните училища. Следва да се отбележи, че 22% от анкетираните учители работят в училища със статут на „иновативно училище“, при които е характерно внедряване на различни елементи на иновация, в това число и методите.

Съществено на реалното приложение е честотата на използване на иновативните методи. Оказва се, обаче че едва 17% от учителите споделят, че ги прилагат във всеки свой учебен час. По-голямата част от анкетираните (82%) ги използват по-рядко или епизодично – 42% „се доверяват“ на тези методи веднъж на ден, 31% – веднъж седмично и 9% – веднъж месечно. Единици са тези учители, които не декларират, че използват иновативни методи в своята практика, а учителите – иноватори са близо една пета от анкетираните.

При съпоставяне на описаните резултати се откроява непоследователност и неустойчивост при използването на иновативните методи в практиката на анкетираните учители. Въпреки че, почти всички декларират положителното си отношение към „иновативността“, на практика тя не присъства редовно в процеса на преподаването. Възниква въпросът дали това се дължи на липса на доверие от страна на учителите към подобни методи или има други причини за това като несигурност, неподготвеност или липса на мотивация. Отговорът се търси в тяхната оценка за възможностите, които предлагат иновативните методи. Според 95% от анкетираните иновативните методи помагат за по-пълноценното преподаване на учебния материал, а 93% смятат, че помагат и за по-качествено усвояване на учебното съдържание от учениците. Това

показва, че мнението на учителите за ефективността на иновациите е положително, но не става ясно защо те не ги прилагат системно в своята работа.

Безспорно е, че прилагането на иновации в образованието има за цел да мотивира всички участници в процеса към усъвършенстването му с фокус пълноценното развитие на детската личност и повишаване на качеството на образователния процес. Това може да се постигне чрез гъвкавост в начина на преподаване, привличане вниманието и интереса на учениците, предизвикване на тяхното любопитство, а от там и провокирането им да мислят и да задават въпроси. Такива са и причините, които мотивират анкетираните учители да избират иновативните методи на работа в своите класни, извънкласни и извънучилищни дейности. Най-често срещаните мотиви за използване на иновативни методи се очертават след контент анализ на свободни отговори в анкетата. Прави впечатление, че тези причини са свързани с очакваното въздействие, което следва да оказват иновативните методи върху учениците и процеса на обучение.

Учителите споделят, че мотивацията да използват иновативни методи на преподаване в своята практика кореспондира със случаите, в които ги прилагат. Най-често те са свързани със: „създаване на стимулиращи действия – за насърчаване на ученето чрез преживяване“, „развиване на критично мислене, умения за самостоятелно учене или учене в група“, „за задържане на интереса и вниманието върху материала за усвояване“, „за неусетно усвояване на учебното съдържание“. Някои от учителите намират иновативните методи за начин „да разчупят рамките“ на традиционното преподаване или когато то „не е достатъчно ефективно от гледна точка на резултатност, интерес, преносимост на знания и умения“. Осъзнава се съвременната образователна парадигма за личностно ориентирано обучение, за различната днес връзка между учител и ученик, за новата роля на учителя като наблюдател, фасилитатор, консултант и аниматор в учебния процес.

Учителите намират приложението на иновативните методи за ефективно и при заниманията по интереси, кариерното ориентиране, ученето чрез реализиране на екипни проекти по различни теми, при дейностите за приобщаване на учениците, както и при работа с проблемни ученици. Цялостното впечатление от отговорите на учителите, е желанието им за промяна и подобряване на образователния процес чрез прилагане на нововъведения в тяхната работа.

Необходимостта от промяна в начина на обучение на учениците може да се осъществи чрез познати, модифицирани или новосъздадени методи, които се възприемат като иновативни. Такива ли са обаче методите на обучение, които учителите познават, а част от тях и прилагат в своята практика? Най-популярни за тях са игровите подходи, а най-често се споменават „ролеви игри“. На следващо място се нареждат диалогичните и дискусийните методи (дискусия, мозъчна атака, беседа, дебат, аквариум, интервю, мисловни карти и др.). Използването на дигитални и нови технологии също са сред най-познатите на учителите, като на видео-уроците те отделят специално внимание. Във всеки от изброените методи присъства груповата работа, която се нарежда на следващо място сред отговорите. Проектно-базираните дейности, ситуационните методи и интерактивното обучение са следващите по популярност сред учителите. Те споделят още за междупредметните връзки, обърнатата класна стая, ученето чрез преживяване, използването на презентации, изнесените обучения, лабораториите, работилниците и проектното учене с родителите.

Сред разнообразието от методи на обучение, които анкетираните учители познават се срещат още методи от такива придобили известност системи като Сугестопедия, Монтесори-педагогика, интерактивни дигитални платформи като Kahoot и TEded, бинарен урок, асоциативен облак, състезания, театрални разигравания, Саундпейнтинг (Soundpainting), „Бягаща диктовка“, самоорганизираща се среда за учене SOLE, мнемотехники, психотренинг, кинообразование, арт-терапевтични методи. Отговорите на учителите очертават разнообразна палитра от методи на обучение, които те познават, а част от тях и прилагат в своята практика, за да поставят “учениците в ролята на откриватели, а учителят да е само помощник в процеса”.

Любопитно е дали методите, които използват анкетираните учители, са само начини за усъвършенстване на работата, които са препоръчителни, но все още не са масово въведени или са подобрение, модификация или същинска иновация. Често се случва използваните дейности по-скоро да подобряват резултатите от ученето, но да не са иновационни (като индивидуалния подход към учениците, използването на допълнителни или визуализиращи материали). От отговорите на почти всички анкетираните учители се забелязва, че познатите им методи са вече съществуващи, но вероятно преоткрити и прилагани днес от тях и често се възприемат като иновативни. Това се потвърждава и от мнението, че „част от изброените не считам за иновативни практики – те вече са традиция, което не ги прави по-лоши“.

Всички изброени от учителите методи намират приложение в тяхната практика. Почти всички предпочитат екипната работа като намират за най-подходящи игровите подходи и електронното обучение. Използването на информационните технологии по различни учебни дисциплини е свързано с творческо търсене на всеки учител. По този начин се разчупва стереотипният традиционен начин на преподаване, обогатяват се средствата за възприемане, осъзнаване и усвояване на учебното съдържание като се повишава мотивацията за учене.

С особено голяма популярност на следващо място се подрежда интерактивното обучение, при което се използват такива методи като дискусии, решаване на казуси, проектно-базирано обучение, учене чрез преживяване, изнесено обучение (в библиотеки, музеи), работилници, лаборатории, обърната класна стая. Всички тези методи, използвани от учителите, се възприемат като нетрадиционни в различни комбинации. Те са доказателство за разнообразния набор от методи и техники, с които обучават своите ученици, но дали и в каква степен могат да се квалифицират като иновативни, е въпрос за който следва да се направи по-задълбочено проучване.

За целите на своята преподавателска дейност учителите са мотивирани да адаптират и допълват предлаганото учебно съдържание според потребностите и интересите на учениците като създават помощни нагледни материали, адаптират доказани от практиката чуждестранни модели на преподаване. Част от тях проявяват творчество и разработват собствени варианти на поднасяне на учебния материал, включен в учебната програма и необходимите учебни помагала. Те споделят, че участват в квалификационни курсове, семинари, конференции, откъдето черпят вдъхновение и знания за нови и подходящи за тяхната практика методи на работа.

Сред анкетираните се срещат и такива, които не използват тези методи в своята практика. Причините, които споделят подредени от най-често към по-малко срещани са: липса на достатъчно време за подготовка, подходяща материална база, достатъчна заинтересованост от учениците, специализирана литература, подкрепа от родителите, от колегите, от ръководството на училището, както и от собствената неувереност, несигурност и безпокойство. Ниската степен на приложение на тези методи, според резултатите от настоящото изследване, може би се крие в „шаблонната работа и

мислене и неспособността за ефективно планиране и организиране⁷, както и поради притеснение, страх, нежелание и съпротива към промяна. Интерес за бъдещо изследване би била темата за адаптацията към иновациите и безпокойството от прилагането на нови, нетрадиционни подходи на обучение и възпитание в училище. Резултатите ще покажат също причините, поради които учителите избягват по-честата употреба на иновативните методи в своята практика. Частично проучване на този проблем, осъществено през 2020 г., показва, че 81,6% от учителите не са обучени да внедряват иновациите в училище, а завършващите бакалвърската степен не разпознават достатъчно иновацията в практиката.⁸

Настоящото изследване очертава актуалния „иновативен“ профил на учителите в българското училище. Те декларират положително отношение към нетрадиционните методи на преподаване, които преценяват като иновативни. Повечето твърдят, че ги прилагат в класни и извънкласни дейности, но това не е системно, а по-скоро спорадично. Като цяло много познати методи от реформените течения в образованието по-често се квалифицират като иновативни, а реалното им приложение е по-скоро изключение, отколкото последователна практика. Често т.нар интерактивни методи се приемат като иновативни, както и използването на електронни или други средства в учебните дейности. Потвърждава се общото мнение и убеденост за позитивния ефект, който тези методи имат в учебния процес. Очертава се известна декларативност на тези твърдения на фона на непостоянството в използването им. Скрытата страна и за самите анкетирани е по-често неосъзната съпротива към промени, както и несигурност поради липса на подготовка.

Тези констатации показват, че е необходимо специално внимание на подготовката на учителите за приложение и разработване на иновативни методи, за насочване на вниманието им към възможностите за използване, към начините и средствата за мотивиране за регулярно приложение. Успешното и качествено прилагане на методите на преподаване зависят в значителна степен от уменията, способностите и компетентността на учителите, директорите, административния персонал, както и на готовността на учениците за използването им. Разписаните

⁷ Георгиева, Г. Интерактивността в представите на учителите. // *Педагогика*, 2007, № 12, с. 34 – 40.

⁸ Николова, Й. Иновациите в училищното образование през погледа на студенти и учители. // *Образование и технологии, Education and Technologies*, 11, 2020, № 1, с. 71 – 73.

образователни политики са налице, но не са развити достатъчно условията и технологиите за създаване, стимулиране и развиване на педагогическите иновации в българското училище. В образованието и квалификацията на учителите присъства запознаване с някои педагогически иновации, но не и в достатъчна степен методическа подготовка за тяхното създаване, апробиране и творческо приложение.

Процесът от идентифициране на нововъведенията до прилагането и развитието им в практиката, е продължителен и динамичен, а понякога противоречив и сложен. Развитието на обществото и произтичащите потребности от промяна на образователния процес са част от усилията за постигане на необходимия успех при реформите на образователната система. Необходимо е самите участници в този процес – учители, ученици, ръководен екип, родители, да възприемат нововъведенията чрез своето отношение, поведение и търсене на квалификация за да ги използват в своята практика. В основата на изискването за конструктивна промяна и развитие на българското училище е убеждението, че подготовката и стимулирането на учителите към приложение и създаване на педагогически иновации, ще повиши качеството и удовлетвореността на всички участници в образователния процес.

Библиография

Образование и личностно развитие чрез художествено-творчески дейности, Съст. и ред. Н. Бояджиева, Д. Маркова, Ел. Арнаудова, УИ „П.Хилендарски“, Пловдив, 2015, 180 с.

Бояджиева, Н. и колектив. Съставител и научен редактор. Изкуство, образование, иновации. ПУ „Паисий Хилендарски, Пловдив, 2017, 170 с.

Бояджиева, Н., Маркова, Д. Иновативни педагогически технологии за личностно развитие чрез художественотворчески дейности. ФОРУМ НАУКА 2017 г., ПУ „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2017.

Бояджиева, Н. Новите педагогически парадигми и взаимодействието с деца и родители в образованието. // *Педагогика*, 2018, № 1, 121 – 128.

Василева, Е. Съвременното начално училище. Ученикът, образователното пространство, учебникът. Теоретични акценти. Фондация Просвета, София, 2008.

Вълчев, Р. Интерактивни методи и групова работа в съвременното образование. София, Център Отворено образование, 2006.

Георгиева, Г. Интерактивността в представите на учителите. // *Педагогика*, 2007, № 12, 34 – 40.

Николова, Й. Иновациите в училищното образование през погледа на студенти и учители. // *Образование и технологии, Education and Technologies*, 11, 2020, № 1, с. 71 – 73.

Радев, П. Иновации в училищното образование. Пловдив, 2018.

Идеите на политически кръг „Звено“ за реформи в българското образование (1928 – 1934 г.)

доц. д-р Георги Якимов
СУ „Св. Климент Охридски“

През втората половина на 20-те г. на XX в. в България настъпва политически кипеж, който е свързан с постепенната демократизация при второто правителство Демократическия сговор, ръководено от Андрей Ляпчев. Страната не остава настрана от политическите процеси, протичащи в Европа, във време на изживяване на следвоенната криза и настъпилата стопанска стабилизация. Непрекъснато се появяват нови политически формации, вървят обединения и разцепления в съществуващите партии и се търсят нови идеи за управление. През 20-те и началото на 30-те г. в периодичния печат се публикуват много материали за възхода на авторитарните и тоталитарните управления на Стария континент. Установяването и укрепването на фашистки режим в Италия, утвърждаването на болшевишката диктатура в СССР, диктатурата на ген. Примо де Ривера в Испания, реформите на Кемал Ататюрк в Турската република, личният режим на крал Александър и новата конституция в кралство Югославия, диктаторската практика на Августинас Волдемарас в Литва, държавният преврат в Полша и налагането на авторитарен режим от страна на ген. Пилсудски са наблюдавани с интерес от политическите среди в България¹. Забелязва се, че тоталитарните режими се оказват устойчиви, за разлика от личните диктаторски режими, обвързани с авторитарна фигура². Особено са заинтригувани онези политици, които участват в преврата през 1923 г. и приемат с резерви следваната от второто сговористко правителство политика на умиротворяване на страната и връщане към нормите на парламентарната демокрация. Разочарованието на част от деветоюнците нараства през 1926 – 1927 г. Сред тях са сговористи, представители на различни партии, военни, интелектуалци и непрекъснато нарастващият брой на критиците на демократичната парламентарна система.

Към средата на 1927 г. няколко десетки безпартийни фигури, социалдемократи, демократи и дори сговористи около бившия премиер проф. Ал. Цанков изявяват готов-

¹ Казасов, Д. Звено без грим. София, 1936, с. 60 – 62.

² Звено, г. 6, 19 февруари 1933.

ност да участват в създаването на нова политическа структура. Интерес проявяват и хора от университетските среди и творческия елит на страната. Конкретната инициатива идва от Д. Казасов, в чийто дом на 27 юни се събира разнородна група общественици. В резултат на няколко нови срещи до края на 1927 г. тази група решава да заяви идеите си за развитието на българското общество чрез сп. „Звено“³. Идейният кръг очертава вижданията си за реформите, от които се нуждаят държавните структури и българското общество. Той среща подкрепа и във военните среди, които гледат с недоверие към водената от Ляпчев политика за демократизацията на политическия живот, както и непрекъснатите боричкания между партиите. Действията на военния министър ген. Иван Вълков за закриване на Военния съюз в средата на 1928 г. тласкат част от действащите и запасните офицери към създаването на ново тайно обединение, а част от запасните се обръщат към „Звено“. Сред тях е и К. Георгиев, напуснал кабинета на Андрей Ляпчев и отхвърлил следваната от Демократическия сговор политика. Идейният кръг се заражда като елитарна структура, обединяваща цивилни и военни фигури, които приемат, че добрите замисли на деветоюнците не са осъществени, че в българската политика трябва да настъпят промени.

В настоящата статия ще се опитаме да представим позициите на „Звено“ за състоянието на българското образование в края на 20-те и началото на 30-те г. на XX в., както и възгледите на тази политическа формация за наложителните реформи в тази важна за държавата и обществото област. Важността им произтича от това, че през 1934 г. те се превръщат в основа за радикални реформи в българската просвета, проведени само за броени месеци от правителството на деветнадесетомайците, ръководено от Кимон Георгиев.

Идейният кръг „Звено“ заявява появата си в начало на 1928 г., когато публикува своята програма на страниците на едноименното списание⁴, редактирано първоначално от Д. Казасов и проф. Д. Мишайков. Като съмишленици и сътрудници на изданието се обявяват 72 души⁵. Стегнатият програмен документ очертава накратко разбирането на звенарите за кризисното нравствено, икономическо и политическо състояние на българската държава и общество. Тежките последици от войните и ниското културно ниво

³ Казасов, Д. Видяно и преживяно 1891 – 1944. София, 1969, с.382 – 383.

⁴ Звено, бр. 1, 1 януари 1928 г.

⁵ Задгорска, В. Кръгът „Звено“ 1927 – 1934. София, 2008, с.19 – 20; Георгиев, В. Буржоазните и дребно буржоазни партии в България 1934 – 1939. София, 1971, с. 50 – 56.

на обществото водят до лошо функциониране на политическата, икономическата и образователната дейност в страната. Недостатъците в просветата се отразяват върху дейността на държавните органи, в които господстват партийни котерии, а демагогията и страстите в междупартийните борби имат за следствие зле организирана администрация и лошо управление. Положението в страната налага борба с причините за кризата. В нея трябва да се включат всички добронамерени и образовани сили на обществото, без значение дали са в партийни или извънпартийни среди. Така още с появата си „Звено“ заявява своето намерение да бъде възприеман като надпартийна организация. Звеноарите си поставят за задача да обединят своите съмишленици около програма за дълбоки реформи. Идейният кръг трябва да намери подходящите средства за разрешаване на държавните и обществените проблеми⁶.

Програмата на „Звено“ извежда шест главни области пред развитието на страната – стопански, политически, административни, културно-просветни, социални и външнополитически⁷. В документа е посочено, че идейният център ще се стреми към реорганизация на образователната система. Промяната трябва да доведе до създаването на „един общ държавно-граждански мироглед“ сред учащата се българската младеж. В същото време реформите в образователното дело трябва да се съобразят с разнообразните и действителните нужди на страната. Звеноарите декларират, че ще подкрепят всички полезни инициативи в областта на културата (литература, изкуство, театър) и особено тези за нов културен мироглед в селската среда, който да улесни „идейното и гражданско обединение на селото и града“⁸.

Декларираните идеи в кратката програма на „Звено“ очертават намерения за сериозни реформи, които да укрепят основните сфери на държавността и обществото, да премахнат пречките, които спъват нормалното развитие на политическия, икономическия и социалния живот. Учредителите на новата формация посочват, че промените могат да станат само на основата на обединението на всички „добри и посветени“ обществени фигури⁹. Основателите на идейния кръг са наясно със сериозните проблеми на страната, сред които са и тези в образователната система, без промяната на която повечето от посочените реформи не могат да се осъществят успешно.

⁶ Из личния архив на К. Георгиев. Т. 1. София, 2005, с. 445.

⁷ Задгорска, В. Кръгът „Звено“ 1927 – 1934. София, 2008. с. 24.

⁸ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1, с. 445.

⁹ Задгорска, В. Кръгът „Звено“, с. 24 – 25.

В първите месеци на съществуването си „Звено“ не проявява стремеж към масовизиране на редиците си, каквато е практиката на останалите политически формации в страната. Сп. „Звено“ се налага като добре списвано и сериозно издание, което намира много читатели. В продължение на две години звенарите се запазват като идеен кръг и популяризират своите възгледи за развитието на България.

През лятото на 1930 г. „Звено“ се заявява като фактор в политическия живот на страната с обширен документ, наречен „Декларация за тежкото състояние на страната и изхода от него“¹⁰. Макар и да е издаден анонимно, се приема, че негов автор е Д. Казанов. Декларацията е съгласувана и одобрена от К. Георгиев и малка група депутати от Сговора, които остават верни на деветоюнската политика. Политическият документ има четири части – въведение; обширна характеристика на вътрешните проблеми на страната в 12 пункта; очертаване на основните стъпки за развитието на държавата; най-важни практически задачи за извеждането на държавата от кризисното състояние.

Във въвеждащата част авторите на декларацията изтъкват, че в следвоенна Европа политическите тенденции са свързани с налагането на по-радикални идеи и стремеж към промяна на „организацията и ръководството на държавите“ под напора на „нови обществени сили и нови политически ръководители“¹¹. В България са осъществени два опита за излизане от „гибелните пътища“ на миналото – земеделското правителство начело с Ал. Стамболийски и деветоюнското управление. В декларацията се подчертава, че реформените начинания на земеделците водят до „анархия в държавата и нравствено падение на ръководителите ѝ“. Затова случилото се на 9 юни 1923 г. е опит за възкръсване на „надеждите в по-светлата участ на родината“. С огорчение се констатира, че следваната от сговористите политика в края на 20-те г. до голяма степен се разминава с идеите за „духовно и материално възраждане на народа“ и за изграждане на една „нова, очистена от язвите на миналото държава“. Звенарите заявяват, че идеите, за които е осъществен превратът на 9 юни остават неизпълнени, че миналото се завръща, а с него и политиката, довела до двете национални катастрофи. В края на въведението на декларацията те издигат глас на предупреждение към всички, на които не е безразлично „националното бъдеще“. Тежкото настояще на страната според „Звено“ е резултат от връщането на „старите сили и методи“, от възкръсването на едно отречено

¹⁰ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1, с. 501 – 508.

¹¹ Пак там, с. 501.

от народното съзнание и историческото развитие обществено състояние. Заключение думи във въвеждащата част ясно очертават отрицанието на партийната система и разбирането, че демократичните порядки трябва да се заменят с нова организация на държавата и надпартиен режим. В такъв смисъл звенарите разбират обновлението и смятат, че зад него ще застанат „всички жизнени народни сили“¹².

Характеристиките за вътрешното състояние на българската държава и общество в декларацията на „Звено“ от 28 юни 1930 г. са подробно представени и анализирани в изследването на В. Задгорска. Те засягат важни аспекти, свързани с нацията, държавната власт, дипломатията, разприте сред бежанците от Македония, въпроса за суверенитета на държавата върху определена област, разделението и пропастта между града и селото, състоянието на националното стопанство, държавната администрация, изборните органи (Народно събрание, окръжни и общински съвети), корупцията сред държавните служители и др.¹³. С оглед нашата задача ще обърнем повече внимание на тази част от констатациите, която се занимава с положението на народното образование.

В политическия документ на „Звено“ в тъмни краски е очертано състоянието на българската просвета. Тя е оставена да се развива по инерция, съобразно нуждите, които има страната в края на XIX век. Незадоволително е положението в задължителното начално обучение, което не успява да ограмоти добре най-малките ученици. Много от тях след напускане училище бързо забравят наученото. Липсата на грижи в следучилищната среда заличава скромните резултати и не оправдава големите средства, вложени в началното образование. Младежите извън училище не са обхванати от грижите за физическо, нравствено и национално възпитание. Това създава добра обстановка те да попаднат под „порочни влияния“. „Звено“ остро се противопоставя на практиката политическите партии да създават младежки структури, в които влизат ученици от гимназиалните класове. Тези организации се превръщат в „разсадници на страсти, късогледство и вулгарен кариеризъм“. Затова на остра критика е подложено и средното образование. Според звенарите съществуващите около 100 средни училища „фабрикуват армии от несретници и инвалиди в цветуща възраст“¹⁴. Дори най-способните сред новите поколения след училище често попадат в среда на безпътица и не успяват да се реали-

¹² Пак там, с. 502

¹³ Задгорска, В. Кръгът „Звено“, с. 26 – 31.

¹⁴ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1, с. 504.

зират пълноценно. В тези тежки условия образователното и възпитателно дело в страната не успява да възпре увлечението на младите хора по утопични възгледи и да ги предпази от нравствено падение. Накрая към всички партии е отправен упрек, че с престъпно равнодушие отминават крайно опасни явления в училищната и младежката среда.

Характеристиката за състоянието на българската просвета от страна на новата политическа формация не е лишена от основания. Във всички степени на образователната система съществуват сериозни проблеми. Принципът за задължителност на началното обучение невинаги се спазва, особено в изостанали и по-бедни райони, в които родителите проявяват незаинтересованост по отношение на ограмотяването на децата си¹⁵. Трудности има при прогимназиалното образование, особено в селските прогимназии, част от които сговористите закриват¹⁶. Въпреки съществуващото училищно законодателство и строгите разпоредби на Закона за народното просвещение и на ЗЗД за неутралност на образованието относно политическия живот в страната младежите се оказват под влиянието на разнородна партийна пропаганда и участват в политически мероприятия¹⁷. Основателни са упреците за общото състояние на образователното дело заради липсата на промени по отношение на целите и задачите на образователната политика съобразно стопанската структура и държавните нужди. Това е изтъкнато във втората част на декларацията на „Звено“, в която са посочени основните спънки пред развитието на българската държава¹⁸.

Третата част на декларацията съдържа призив за коренни преобразувания. За постигането на нужните промени „Звено“ посочва, че страната се нуждае от „нов манталитет, една нова обществена нравственост, един нов дух“. Това означава скъсване с атмосферата, която е довела страната до двете национални катастрофи, до беди и страдания на нацията, край на „порочното минало“¹⁹.

В заключителната част на политическия документ звенарите извеждат в 20 точки практическите задачи пред държавата и обществото, които ще ги извадят от тежкото

¹⁵ Еничерова, Ем. Училищно законодателство. София, 2004, с. 63 – 65.

¹⁶ Попов, Н., Пиронкова, М. Образователната система в България. История, съвременно състояние, сравнение с други страни. София, 2007, с. 121.

¹⁷ Еничерова, Ем. Училищно законодателство, с. 72.

¹⁸ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1., с. 504.

¹⁹ Пак там, с. 505.

състояние²⁰. В просветната област се предвижда коренна реорганизация на съществуващата образователна система с цел тя да отговори на стопанските условия, възможности и нужди в страната, на общодържавните задачи и пола на децата. Обещава се пълна държавна издръжка на талантливите ученици от бедни семейства в гимназиите и университета. Особено внимание се обръща на физическото възпитание на подрастващите и младите хора. Съществуващите младежки организации (спортни, туристически, скаутски, въздържателни, благотворителни и др.) трябва да се поставят под единно върховно ръководство, което да контролира физическото и моралното възпитание на младежта²¹.

Излизането на „Звено“ на българската политическа сцена в средата на 1930 г. е разглеждано в изследванията като заявка на част от деветоюнците и свързаните с тях политически, интелектуални и военни среди за участие в политиката на основата на нови идеи, силно повлияни от антидемократични, крайнодесни, авторитарни и тоталитарни тенденции в следвоенното политическо развитие на редица страни в Европа²². Без да изпаднат в популизъм, звенарите усещат обществените настроения срещу партиите и парламентаризма. В условията на стопанска и социална криза те лансират своите идеи за силна държава, национално възпитание и единение, за нов и компетентен елит в управлението. Те упрекват управляващите сговористи и останалите партии, че водят страната към все по-дълбока криза. „Звено“ отрича демократичната политическа система, отхвърля парламентаризма, настоява за силна държавна намеса²³.

В навечерието на кризата в управлението на Демократическия сговор през 1931 г. и насрочването на редовните парламентарни избори „Звено“ демонстрира своето

²⁰ **Задгорска**, В. Кръгът „Звено“, с. 28 – 31.

²¹ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1, с. 507.

²² **Поппетров**, Н. Фашизмът в България. София, 2008, с. 41 – 43. Авторът посочва като пример идейните кръгове около в. „Аксион франсез“ и немското сп. „Ди Тат“. Според него подобно е и сп. „Звено“. То възприема някои елементи от фашизма – корпоративността, държавната организация на младежта, държавната намеса в отношенията между работниците и работодателите и др. Въпреки възприемането на части от фашистката доктрина звенарите не приемат водаческия принцип и отхвърлят ръководната роля на партия от фашистки тип, оставяйки привързани към идеята за надпартийност. Кимон Георгиев потвърждава през 1934 г., че „Звено“ никога не си поставя за цел да стане партия, нито цели да стане масова политическа формация. Вж. Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1, с. 580.

²³ **Божинев**, В. Управлението на деветнадесетомайците (19 май 1934 – 22 януари 1935 година). София, 2017, с. 73.

презрение към парламентарната демокрация и не се нарежда до другите партии в изборите, като отказва да регистрира свои депутатски листи²⁴.

На 14 юни 1931 г. политическият кръг „Звено“ публикува „Манифест към българския народ за преодоляване на обществено-политическата, стопанска и културна криза в страната“. Непосредствено преди изборите на унищожителна критика са подложени партиите, определени като „приюти на некадърници“, „убежища на авантюристи“, в които битуват всякакви пороци. Повечето упреци в документа преповтарят тези от политическата декларация от 1930 г. Отново се издига глас в подкрепа на коренни промени, включително и в образователната система, която е потънала в „рутината на миналото“ и произвежда непрекъснато „инвалиди и несретници в цветуща възраст“²⁵. Манифестът завършва с призив за обединение в името на една „нова културна общественост“ и „нова идейна партийност“, които могат да се постигнат от нови обществени сили със свежа енергия, будни умове, компетентност и твърда воля. На тях българското общество трябва да повери ръководството на държавата и провеждането на реформените начинания, предложени от политическия кръг. „Звено“ изразява вярата си в неизбежността на своята бъдеща победа²⁶.

През есента на 1931 г. ПК „Звено“ се заема с организирането на своите съмишленици, а през пролетта на следващата година водещите фигури като Д. Казасов, Петър Тодоров и Кимон Георгиев посещават редица градове. На публични събрания те пропагандират идеите на „Звено“ за реформи и отправят критики към управляващите от Народния блок за неспособността им да се справят с кризисните явления в страната. Доминиращата теза в изказванията е за залаз на партиите, надпартийността, граждански мир, планово развитие на държавата, предаване на властта в ръцете личностите с компетентност и др.²⁷. В речите си тримата оратори не подминават и проблемите в учебно-

²⁴ Николаев, П.Н. Фрагменти от мемоари. София, 1994, с. 141.

²⁵ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1, с. 522.

²⁶ Пак там, с. 523 – 524.

²⁷ Задгорска, В. Кръгът „Звено“, с. 39 – 43. В изследването си авторката се спира подробно на критиките на ръководните фигури на „Звено“ към съществуващия ред в страната, както и разкрива всички най-важни реформени намерения на политическия кръг. Тя подчертава, че ораторите открито посочват, че коренните преобразувания могат да станат по „революционен път“, с акт, подобен на този от 9 юни 1923 г. Примерите с действията на Мусолини в Италия и на Сталин в СССР показват, че принудата е наложителна щом става дума за общото благо и националния интерес.

то дело. Критиките са насочени към изразходването на средствата за образование, което увеличава „интелектуалния пролетариат“. Не се полагат достатъчно усилия да се „култивира в сърцата и душите на младежта култ към държавата и въобще национална дисциплина“²⁸. Ръководителите на „Звено“ защитават виждането за строги ограничения на висшето и средно образование, съобразно нуждите на държавата и възможностите на българското стопанство. Наложителни са промени в програмите на прогимназиалното обучение, за да стане то по-достъпно за селската среда. Тези промени трябва да са съобразени с поминъка на селското население и ако се счете за необходимо, може да се увеличи задължителният срок на обучение²⁹.

Няколко месеца по-късно на 8 октомври 1932 г. „Звено“ излиза с нова декларация за кризата в държавното управление, общественото-политическия и стопанския живот на страната и нуждата от тяхното реформиране. Тя се появява след общинските избори в София. Резултатите от вота предизвикват силно негодувание у звенарите заради многото мандати за Работническата партия и слабото представяне на партиите от Народния блок, Сговора и Народното социално движение на Ал. Цанков³⁰. Политическият кръг „Звено“ заявява, че на България е нужен „пълнен мир вън и вътре“, надпартиен общонароден фронт, ново управление и премахване на разложението, безгрижието и късогледството във всички сфери на държавния и националния живот. Звенарите заявяват, че страната разполага със „здрави сили и скрита енергия“, за да преодолее тежката криза и да стъпи в нов период на „едно истинско възраждане“³¹.

Декларацията на „Звено“ от есента на 1932 г. се отличава с остър и безкомпромисен език, с тежки обвинения към всички партии³². Не само общинските избори в София будят тревога сред политическия кръг. Погледът на звенарите е насочен и към търканията между партиите в „Народния блок“, както и вътрешните борби във всяка една от тях. Те водят до министерски рокади през септември и декември. Константин Муравиев напуска Министерството на народното просвещение, което е заето в края на годината от Атанас Бояджиев, представител на Националлибералната партия. В средите на звенарите тази промяна е коментирана злъчно с твърдението, че К. Муравиев се е ока-

²⁸ Вж. Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1, с. 531.

²⁹ Пак там, с. 531.

³⁰ Пак там, с. 541 – 542.

³¹ Пак там, с. 542.

³² **Задгорска**, В. Кръгът „Звено“, с. 43.

зал негоден по признанието на собствената му партия (БЗНС Врабча), но е изпратен от просветното ведомство начело на Министерството на земеделието и държавните имоти³³. Затова и просветните реформи са изоставени, както и грижата за подрастващите поколения. Вместо младите хора да трупат знания и да дисциплинират своя ум и воля при съществуващата политическа развала, те ще бъдат развратени от разните „младежки движения“, а на способните и талантливите, годните да носят прогрес, няма да се обърне необходимото внимание³⁴.

През есента на 1933 г. влошаването на икономическата и политическата обстановка, дипломатическата изолация на страната от съседните държави и подготовката на т.нар. Балкански пакт подтикват „Звено“ към активизиране. В редица градове се провеждат открити събрания и речи изнасят К. Георгиев, П. Тодоров, Ив. Харизанов. Те разкриват пред присъстващите позициите на политическия кръг към актуалните проблеми във вътрешната и външна политика. Успоредно се разпространяват броеве на сп. „Звено“, в. „Изгрев“ и брошурата на П. Тодоров „Външната политика на България“³⁵. Вероятно в ранната есен на 1933 г. К. Георгиев и Д. Велчев са наясно, че „Звено“ и Тайният военен съюз трябва да действат в посока на нова насилствена промяна в управлението. С богат опит в конспиративните дела те запазват дискретност. След години К. Георгиев казва за това време – „И аз, и Дамян стояхме мълчаливи. С никого от нашата среда на споделяхме никакви практически планове за вземане на властта или нещо подобно“³⁶. Преди конгреса на съюза на 27 ноември с.г.³⁷ в условията на секретност и единодействие с военните около полк. Д. Велчев звенарите създават комисии, които да работят по проекти за реформи във всички важни сфери на държавното управление. За тях конспиративният подход е наложителен, тъй като назрява виждането, че голямата политическа промяна ще се извърши както през 1923 г. чрез преврат. В следващите 8 месеца „Звено“ разработва реформена платформа, без да се оставя усещането, че реализацията ѝ ще е възможна след нов военен преврат. В подготовката на реформената

³³ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1, с. 547 – 548. Писмо на Димитър Христов до К. Георгиев.

³⁴ Пак там, с. 548.

³⁵ Задгорска, В. Кръгът „Звено“, с. 46 – 47.

³⁶ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1, с. 448 – 449.

³⁷ **Марков, Г.** Парола „Сабя“. Заговорите и превратите на Вонения съюз 1919 – 1936. София, 1992, с. 94 – 95.

програма участие вземат К. Георгиев, П. Тодоров, Ив. Харизанов, о.з. ген. П. Мидилев, Коста Божилов, проф. Станчо Чолаков, проф. Ян. Арнаудов, Михаил Календеров и др.

През лятото на 1933 г. организационният секретар на „Звено“ В. Каракулаков се среща във Варна с проф. Ян. Арнаудов, преподавател по немски език във Висшето търговско училище. Двамата водят дълъг разговор за проблемите на образованието и какви реформи са нужни за неговото подобряване. През октомври Каракулаков настоява пред професора в най-кратък срок да изпрати „едно сбито изложение“ по просветните въпроси. По този проблем към варненския преподавател се обръща и друг виден звенар – Д. Казасов. Проф. Ян. Арнаудов обещава да ускори предоставянето на проекта за образователни реформи и в началото на ноември уточнява, че е почти готов и трябва да нанесе финални поправки и изглаждане на текста на проекта. На 11 ноември в секретариата на „Звено“ вече е получен готовият документ под название „Проект за реформи на нашата народна просвета“ и веднага е отправена благодарност към неговия автор³⁸. Този документ за промени в образованието заляга в основата на позициите на „Звено“ по отношение на просветното дело в страната в месеците, в които тече подготовката на Тайния военен съюз за преврат срещу правителството на „Народния блок“.

На 11 март 1934 г. пред публично събрание на ПК „Звено“ в Градското казино на София Кимон Георгиев изнася реч за състоянието на страната и нуждата от надпартийна власт. След критиките за състоянието на националното стопанство, обедняването на преобладаващите в българското общество селски маси и жалкото състояние на държавните финанси той се спира и на проблемите в образователното дело.

Лидерът на „Звено“ за пореден път изтъква, че българската просвета се движи по инерция в рамките и задачите на следосвобожденското развитие. Управлявалите партии се отнасят с „престъпно равнодушие“ към образованието и то е докарано до „крайно опасно състояние“³⁹. След злополучните войни за национално обединение средното образование остава на ниско ниво и продължава да бълва „безброй несретници, обречени на мизерия и безпътица“. В съществуващия си вид просветната система допринася по-скоро за общественото разложение, особено за разстройване на държавните органи и засилване на вредния бунтарски дух в страната.

³⁸ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 1, с. 569 – 571.

³⁹ Пак там, с. 588.

В своята реч К. Георгиев заявява, че непрекъснато растящият поток на „интелигентни несретници“ има тежки последици за държавата и обществото. Той посочва, че нито едно партийно правителство не намира кураж да проведе и „най-скромна училищна реформа“ и да намери решение на проблема за средното образование. Той не се колебае да посочи имената на просветните министри след 1923 г. (Ал. Цанков, Н. Найденов, К. Муравиев, Ат. Бояджиев) и заявява, че те са виновници за незадоволителното състояние на гимназиалната система⁴⁰.

К. Георгиев смята, че въпреки тежкото състояние на страната и на образователното дело сред българския народ има обществени заложи и сили, които да осигурят излизане от кризата. Той дава за пример възрожденската епоха, в която българите сами организират общинската, училищната, църковната и еснафската управа. Именно в тези структури те изграждат своите „политически, стопански, културни и духовни добродетели“ – сплотеност, единомислие, примирителност, самопомощ, пожертвувателност и идеализъм. Добрите нрави дават сила на тогавашното общество. В следосвобожденското развитие сред учителите проникват космополитни и материални идеи, възпитателната работа в училищата е занемарена, а духовният елемент отстъпва на материалния. В резултат на това развитие България се сдобива с интелигенция, която се включва в обществения живот, в който липсват здрави политически традиции. Тя вместо да „просвещава политически и осъзнава граждански“ народа, се е подредила по безбройни партийни знамена и преследва кариеристични и лишени от всякакво благородство стремежи. Българската интелигенция по-скоро „разлага и деморализира до престъпност“ българското общество. К. Георгиев смята, че българското училище и неговите училищни управы допускат влиянието на политически сили и така младежта се опартизаниава още от училищната скамейка⁴¹.

В критиките на „Звено“ към състоянието на просветната система се забелязват влияния от управленската практика на Сговора след 9 юни 1923 г. за ограничаване на броя на гимназиите с довода за запазване на високото качество на обучението в тях. Тази политика е следвана от проф. Ал. Цанков с промените в образователния закон от 1924 г., които имат за цел „борба с рушителните идеи“ и налагат по-голяма централи-

⁴⁰ Социално наляво, национализъм напред. Програмни и организационни документи, с. 344.

⁴¹ Пак там, с. 588 – 589.

зация и строг контрол върху учители и ученици⁴². Той спира откриването на нови гимназии и закрива някои от съществуващите, както и т.нар. реални училища⁴³. При управлението на Народния блок просветният министър К. Муравиев започва реорганизация на училищната мрежа и започва процес на възстановяване на прогимназии и откриване на нови. Възстановени са и всички закрити от Ал. Цанков средни училища⁴⁴. В почти всяка публична изява на К. Георгиев се споменава, че съществуващите около 100 средни училища са прекалено много за страната, което снижава качеството на обучение и води до пилеенето на държавни средства, тъй като те са на пълна държавна издръжка. От друга страна точно сред учениците от тази степен на средното образование е най-силно влиянието на партиите, чрез техните младежки структури. Разбира се, най-големите опасения на звенарите са свързани с влиянието на БРП върху гимназистите, но критично е отношението им и към всички останали партии.

Макар и без афиширането на по-конкретни намерения и с общи политически постановки лидерът на „Звено“ изяснява най-общите насоки за развитието на просветното дело – реформиране на средното образование и ограничаване на броя на гимназиите, издигане на качеството на гимназиалното и прогимназиалното обучение, изхвърляне на всякакво партийно влияние от училищната среда, борба с космополитизма (интернационализма) и материализма (болшевизма), засилена възпитателна работа в училищата за формиране на бъдещите граждани в национален дух, в идеалите и добродетелите на възрожденската епоха.

В края на 1933 г. в условията на задълбочаващата се стопанска криза и разложение на управлението на „Народния блок“ Тайният военен съюз провежда поредния си конгрес. Международното, вътрешното и икономическото състояние на страната е описано в най-мрачни краски от запасния полк. Д. Велчев, секретар на съюза. Според него скоро партиите от блока не могат да се справят с кризата, която може да стигне дотам, че да следват бунтове на гладните безработни маси. В заключение Д. Велчев предлага

⁴² Атанасов, Ж., Стоянов, Г. Стефанов, Ст., Пиронкова, М. История на педагогиката и българското образование. София, 1995, с. 389 – 390.

⁴³ Цанков, Ал. Моето време. Мемоари. София 2002, с. 243 – 244. Като университетски преподавател проф. Ал. Цанков установява, че много от студентите му нямат достатъчна обща култура, не могат да мислят абстрактно, да обобщават и дори на пишат правилно. Това го кара да бъде силно критичен към нивото на средните училища в страната.

⁴⁴ Муравиев, К. Събития и хора. Спомени. София, 1992, с. 132 – 135.

при липса на адекватни действия от страна на политиките Тайният военен съюз „да се намеси със сила“. На Централното управление е възложена задача да изработи програма за управление, която да посочи какви реформи трябва да се проведат за да се извадят страната и народа от незавидното положение⁴⁵.

Зимата на 1933 – 1934 г. минава за „Звено“ и Тайния военен съюз в организационна подготовка за преврат. Военните посочват претенциите си към фигурите в различните министерства, като част от тях трябва да се заемат от членове на съюза или близки до него компетентни и способни лица. Всички министри подлежат на одобрение от Централното управление на организацията и министър-председателя. Накратко в изложението са посочени належащите реформи⁴⁶, които да се проведат с разум, но и със „смела и твърда ръка“⁴⁷.

В образователната област Военният съюз настоява за коренно преустройство на съществуващата учебна система. Тя трябва да се реформира с цел да отговаря на нуждите на държавата и най-вече на народното стопанство. Промените трябва да започнат с преработка на програмите за основно и прогимназиално образование, които да се съобразят с поминъчните дейности и бита на населението. Професионалните училища отново да преминат под контрола на МНП и да се оптимизират техният брой и местонахождение. Програмите на тези училища също трябва да се нагодят към стопанските нужди на държавата. Предвижда се намаляване на броя на гимназиите, съкращения в университета и висшите училища. Поставено и изискването университетските препода-

⁴⁵ **Марков**, Г. Парола „Сабя“, с. 94 – 95.

⁴⁶ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 2, с. 15 – 16. Сред основните реформи са посочени: здрав и стегнат държавен апарат със служители, отговарящи на образователен, служебен и морален ценз; нанасяне на смъртоносен удар върху партиите чрез решаване на чиновническия въпрос; намаляване на Народното събрание 100 депутати с представителство на всички обществени групи; изпълнителната власт да е напълно независима от парламента; създаване на Държавен съвет, одобряващ законите, листите на народните представители и всички важни реформи в стопанския живот; намаляване на общините до 1000, обезпечаването им със средства и назначени кметове; балансиран бюджет и съкращаване на излишните разходи; грижи за развитие на народното стопанство; реформиране на всички ресурси на държавното управление по предварително изготвени планове; духовно възраждане на нацията, борба срещу покварата, разпиляването на държавни и обществени средства, висок морал, законност и вяра в доброто бъдеще на българския народ.

⁴⁷ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 2, с. 15.

ватели да се поставят под по-строг контрол и за тях да важат нормите на Закона за чиновниците.

Декларираните намерения на Военния съюз за българската просвета в голяма степен съвпадат със заявените позиции на „Звено“ за образователните реформи, публикувани в няколкото декларации на политическия кръг и защитени в публичните речи на неговите водачи през 1932 – 1934 г. Само разбирането за по-строг контрол върху университетските преподаватели и третирането им като държавни чиновници не се среща в изказваните от политическия кръг позиции за промените в просветната сфера.

В публикувания личен архив на К. Георгиев се намира един обширен документ без дата и автор. Наречен е „Основни положения за управлението на страната“. Вероятно е един от финалните варианти на програмата за управление, разработена от „Звено“ в края на 1933 г. и първите месеци на 1934 г., когато усилията са насочени към политическата и военната подготовка на преврата. Според видния звенар Петър Тодоров този документ е готов на 12 май 1934 г.⁴⁸, а според други участници той не приет като цяло от Централното управление на политическия кръг. Въпреки това програмата в отделни части е толкова подробна, че може да се приеме и като готово ръководство за онези, които са определени за заемане на министерските постове. Безспорно К. Георгиев е основната политическа фигура, която дава напътствия за тази своеобразна политическата платформа на бъдещето правителство. Най-важните моменти от нея са застъпени и като програмни задачи в Манифеста към българския народ на правителството, поставено от военните начело на държавата на 19 май 1934 г.⁴⁹. С основание може да се твърди, че е замислена дълбока и всеобхватна промяна на българската държава, както и навлизането на обществото в съвсем нов етап на развитие. Реформените намерения на „Звено“ са много по-мощни в сравнение проведените в началото на 20-те г. промени при управлението на БЗНС начело с Александър Стамболийски.

С оглед нашата задача ще обърнем внимание на тази част от „Основни положения за управлението на страната“, която очертава намеренията на „Звено“ в просветната политика и реформите в тази важна сфера за държавата и обществото. Шестнадесетте пункта в образователната част на документа са в духа на оповестените на страниците на сп. „Звено“ и в. „Изгрев“ и в публичните речи на звенарските водачи констатации за

⁴⁸ Тодоров, П. Лични свидетелства. София, 1999, с. 116.

⁴⁹ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 2, с. 17 – 38.

състоянието на просветното дело и нуждата от радикални промени. В реформената програма има повече яснота по отношение на конкретните стъпки на промяната.

Политическият кръг „Звено“ заявява, че съществуващата образователна система дава на българските младежи „едностранчиво, теоретическо, недостатъчно задълбочено и практически негодно“ за житейското им бъдеще образование. Много от тях остават с илюзията, че с това образование стоят над останалите в обществото и това води до „отчужденост от света, несръчност, озлобление и безизходност на нашата интелигенция“⁵⁰. Това състояние налага обща реформа на просветата съобразно: 1. Стопанските условия, нужди и възможности на страната; 2. Съобразяване с индивидуалните качества на учениците, с техните наклонности; 3. Създаване на практически дух и сръчности на подрастващите, заедно с теоретичната подготовка; 4. Образованието да се развива според новите държавни задачи.

Най-наложителна след реформата в задължителното общо образование е тази в професионалното образование така, че в определена възраст всеки млад човек да владее „едно занятие, с което свободно може да се бори в живота“⁵¹. Затова е задължително да се създаде „една завършена мрежа“ от професионални училища, съобразно условията на населените места, както и да се въведе задължително професионално образование в рамките на общообразователните учебни заведения.

„Звено“ вижда бъдещето на българското образование в хуманитарен и практически дух. На младите българи трябва да се внуши сериозно отношение към просветата и науката. Успоредно с това, у тях е нужно да се развие чувство към „красивото и възвишеното, към моралното, реда и другарството“. В процеса на обучението важно място трябва да заемат „самоактивността, самоинициативата, чувството за отговорност“ на ученика. Той трябва да е подготвен достатъчно на теоретично и практическо ниво. Затова в училищната практика е редно да навлязат всички форми, които развиват сръчностите на учениците, както и любовта към физическия труд. Във всички училища преподаването на „зеделско-стопански дисциплини“ трябва да стане задължително, за да развиват младите българи любов към природата и труда⁵².

⁵⁰ Из личния архив на К. Георгиев, Т. 2, с. 32.

⁵¹ Пак там, с. 33.

⁵² Пак там.

Следващият акцент в реформената дейност в образователните намерения на звенарите е след прогимназиалното образование най-способните и талантливи ученици да получат държавна подкрепа. За тази цел се препоръчва създаването на компетентни съвети в прогимназиите за насочване на завършващите ученици към реализация в по-нататъшния им живот, а грижите да се насочат към най-способните от тях. Всички бедни и талантливи ученици да получат подкрепа за довършване на образованието си.⁵³

Заявяваната много пъти в края на 20-те и нач. на 30-те г. реформа на средното образование предвижда намаляване на броя на гимназиите, а спестените от това държавни средства да се изразходват за превръщането на останалите училища в образцови по отношение на „хигиена, удобства, добре подготвен персонал, научни опитни лаборатории и зали, пособия и уреди“⁵⁴.

Според важността и разположението на стопанските центрове и местните нужди е предвидено откриването на професионални училища, добре обзаведени и с възможности за пълноценна теоретична и практическа подготовка. Последната трябва да съпътства обучението по общообразователните предмети и създаването на прилична обща култура на учениците. За момичетата намеренията на „Звено“ са да учат в лицей за общо образование, в които по-широко да се застъпват практически умения за домакинска работа и особени грижи за възпитанието⁵⁵.

В областта на висшето образование е декларирана пълна подкрепа за Софийския университет, който е посочен като „майка на националната култура“. За него държавата обещава пълно обезпечаване с необходимите материални средства⁵⁶.

„Звено“ предвижда грижи за неделните, вечерните и другите училища, които дават допълнително образование на възрастното градско население. За по-големите села се препоръчва откриване на задължителни допълнителни земеделски училища за момчета и момичета. Това важи и за онези малки градчета, в които населението се препитава със земеделски поминък. В такива селища ще се провеждат и отделни курсове за по-възрастните жители. Отделно за големите села е предвидено създаването на интернати,

⁵³ Пак там.

⁵⁴ Пак там.

⁵⁵ Пак там.

⁵⁶ Пак там.

в които дъщерите на по-заможните селяни ще получават „специална земеделско-домакинска“ подготовка⁵⁷.

В „Основни положения за управлението на страната“ има категорична заявка за особени грижи за учителската прослойка. Нейното материално положение трябва да се подобри, като това важи за учителите във всички образователни степени. Чрез добри материални условия за живот от тях може да се изисква и качествена работа. Държавата обещава и грижи за подбора на свещениците, за да бъдат те способни да изпълняват религиозната си мисия сред населението⁵⁸.

Заклучителната част на документа, свързана с просветната политика, е посветена на грижите за физическото здраве на младежта в училищната среда и извън нея. Предвижда се насърчаване и покровителство за „спортните, туристически, скаутски, юнашки, въздържателни, благотворителни“ и други младежки организации, които полагат грижи за физическото и морално-нравственото здраве на народа. Това може да се осъществи чрез централизация и единно ръководство, което да е в рамките на Министерството на народното просвещение. Категорично е заявено намерението за забрана на каквато и да е политическа дейност сред непълнолетните и учениците⁵⁹.

В дните преди преврата малка група от обкръжението на К. Георгиев подготвя проект за манифест към българския народ за програмните задачи на правителството. В бележките за образователното дело е записано: „Основно преустройство на учебното дело, като се съобрази със задачите на държавата и поминъчните нужди на народа“⁶⁰. Този текст без каквито и да е промени става част от манифеста.

В заключение можем да отбележим, че намеренията на „Звено“ за радикална реформа на българското образование целят по-голяма централизация на просветното управление, оптимизиране на училищната мрежа на средното образование, което поглъща значителни държавни средства. Намаляването на гимназиите е необходимо за да се осигури качествено обучение и по-добра материална издръжка. Промяната е насочена и към отстраняването на партийното влияние върху младежта, надзор над учениците от горните класове и включването им в единна младежка организация под контрола на държавата. Залага се много на професионалното образование с оглед нуждите на бъл-

⁵⁷ Пак там.

⁵⁸ Пак там.

⁵⁹ Пак там, с. 34

⁶⁰ Пак там, с. 41.

гарското стопанство от квалифицирана работна сила и съобразно очертаващата се по-голяма намеса на държавата в икономическия живот. Не може да се отрече, че „Звено“ е силно повлияно и в просветната област от тоталитарните, авторитарни и недемократични идеи, от представите за организация на просветното дело и контрол над младежта в страни като Италия, СССР, Германия и други страни с диктаторско управление. Но голяма част от намеренията на звенарите за българското образование по-скоро трябва да се приемат като нов опит за осъществяване на просветните промени, проведени от проф. Александър Цанков и частично отменени при управлението на „Народния блок“⁶¹. Политическият кръг „Звено“ желае чрез брутална централизация на просветното дело да подобри организацията и дисциплината в училищата. Чрез премахването на изборните училищни настоятелства се цели отстраняване на влиянието на партиите върху просветното дело. Строгий административен контрол от страна на училищните инспектори над учители и ученици ще позволи по-ефективна борба срещу „противодържавните идеи“ и каквото и да е партийно влияние в училищната мрежа, държавен контрол върху младежта и възпитанието ѝ в национален дух и др⁶².

⁶¹ Муравиев, К. Събития и хора, с. 132 – 135.

⁶² Атанасов, Ж., Стоянов, Г., Стефанов, Ст., Пиронкова, М. История на педагогиката и българското образование, с. 390 – 391.

Възрожденското историческо пространство в преподаването по български език като чужд (аспекти на корелацията език – нация)

доц. д-р Радослав Спасов
СУ „Св. Климент Охридски“

Изследванията, които са свързани с възрожденското историческо пространство и по-специално корелацията нация – език, намират все по-голямо приложение в преподаването по български език като чужд, а формирането на знания, умения и компетентности в тази научна област се осъществява в процеса на обучение в специалностите, които са филологически или исторически, или свързани с осмисляне на миналото, анализ, работа с документи и др.

В съвременната глобална епоха, за да се осъществява оптимално преподаване за родното културно и историческо пространство, е нужно да се проследи и ролята на езика в историческия процес, както и връзката му с формирането на нацията през Възраждането, което да стане част от обучителния процес.

Всяка урочна единица от учебниците по български език за чужденци включва освен строго лингвистична, то и културна, историческа и общопознавателна информация за българите. Без нея овладяването на езика до получаване на реална комуникативна компетентност би било невъзможно. Работата с възрожденски текстове е задължителен елемент от обучението по чужд език. В нивата след А1 текстовете нарастват по обем и се използват освен учебни и адаптирани произведения от художествената литература или части от научни текстове по история, етнология, културология.

По този начин значимостта на отделния национален език като носител на етноспецифични особености е много важна, тъй като се формира в историческия процес при развитието на националната идентичност¹.

За да се дефинира самоосъзнаването, задължителна част от процеса на обучение, е необходимо да се потърсят неговите първи изследователи през Античността, за да се

¹ Хаджиева, Е., Шушлина, В., Байчева, В., Манова, Р. Днес за какво ще си говорим? София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018 с. 7 – 10.

намерят най-ранните тълкувания, например при Платон и Аристотел². Социалнопсихологическото познание възниква още с появата на езика, чрез който започват да общуват първите хора³.

В тази връзка най-напред трябва да се разгледат историческите процеси на формиране на българското възрожденско пространство и трансформацията от етнос към нация, а след това да се очертаят съвременните дидактически аспекти на преподаването по български език като чужд.

Необходимо е да бъде направено уточнението, че в исторически аспект през Античността и Средновековието езиковата знакова ситуация се разглежда като композирана от два или от три компонента: знак (име) – обозначаващ обект, знак – понятие – обозначаващ обект⁴.

В контекста на българския случай процесът по укрепването на държавата протича успоредно с формирането на българската народност. Основните фактори, които влияят, са религията и езикът. Образуването на българския етнос протича по време на Средновековието, като според Д. Ангелов: „Първи характерен белег на народността е наличието на един общ език, който се говори и разбира от всички, които принадлежат към нея.“⁵

Развитието на историческите процеси през VIII – X в. дава облика на историческото формиране на българската народност, което предопределя и съществуването на отделен етнос, който има своето очертано присъствие в културното пространство на европейския континент. Дори по време на византийското, а след това и на османското владичество огромно значение за съхраняването на българската народност има езикът. Неговата роля е фундаментална и през следващите векове до Възраждането, когато започва да се създава нацията.

Тя се формира през XVIII и XIX в., като Н. Генчев посочва, че тези процеси са в резултат от развитието на възрожденските фактори в българското общество. Нейното

² Аристотел. *Метафизика*. София: СОНМ, 2000, с. 143; Колева, И. *Билингвална технология*. Рефлексивният подход за обучение на деца от ромски произход. София: ГЕЯ ЛИБРИС, 2003, с. 52.

³ Иванов, Ст., Иванов, М. *Социална психология*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2006, с. 8.

⁴ Русев, Р. Отново за знаковата ситуация в лингвосомиотиката. // *Научни трудове на Русенския университет*, 2012, т. 51, серия 6.3 <<http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp12/6.3/6.3-3.pdf>>

⁵ Ангелов, Д. *Образуване на българската народност*. София: Наука и изкуство, 1971, с. 15.

конструиране се извършва в момент, в който няма независима държава, а нашият народ е част от чужда държава⁶.

Много специалисти, които изследват възрожденските процеси в българското общество, определят езика като един от маркерите на средата, които активно влияят в териториите, населени с българи в Османската империя.

В този исторически момент, както посочва Маждракова-Чавдарова, която специално изследва ролята на движението в защита на българския език през Възраждането за културно-националното самоопределение, един от основните фактори за формиране на нацията е езикът, който макар и да няма все още изградена книжовна форма, способства за катализирането на националното чувство у българите⁷.

Преди Освобождението на България от османско владичество (1878 г.) се поставя фундаментът на националното самоопределение на българите благодарение на разрешаването на църковния въпрос, развитието на политическите идеи и организирането на мрежа от просветни и културни центрове.

Според Н. Генчев всички тези процеси, съчетани с развитието на демографската динамика, поставят националния въпрос като един от ключовите за Балканите. С фермана за създаването на Българската екзархия от 1870 г. се осъществява официалното признаване на българската нация в нейните етнически и географски граници. Необходимо е да се отбележи, че в различните територии, които са населени с българи, процесът на формиране на нацията се развива твърде неравномерно, именно езикът е основен белег, който създава усещането у всеки българин, че е част от една общност⁸.

Тук трябва да се подчертае, че целият този комплекс от фактори формира във времето и едно културно пространство, в което живеят българи, в това число и в големите емигрантски центрове, в които са създадени български колонии.

По този начин според редица специалисти се наблюдават значими промени в материалния и духовния живот на българския народ при формирането на възрожденска

⁶ Генчев, Н. Българско възраждане. София: Изток – Запад, 2010, с. 327.

⁷ Маждракова-Чавдарова, О. Движението в защита на българския език през Възраждането и културно-националното самоопределение. Българската нация през Възраждането. Т. 2. София: БАН, София, 1989, с. 90 – 139.

⁸ Генчев, Н. Българско възраждане, с. 347.

култура⁹.

Интегриращите процеси между българите протичат във всички територии, които са населени с представителите на общността, въпреки че за разлика от част от държавите на Европа, както и САЩ, това се реализира, без да съществува държава, призната като независим субект в системата на международните отношения.

Според Д. Цанев в този случай създаването на нацията става без собствена страна, а се случва точно обратният процес – формирането на нацията се явява предпоставка за възстановяването на държавата. Според него конфесионалният живот на българското възрожденско общество е под субординацията на Вселенската патриаршия, но в резултат на засилването на икономически връзки, изграждането на новобългарски език, просвета и култура, както и църковно-националната борба българите създават местни регионални и национални институции, които формират чувството за етническо единство и създаването на една общност. Влияейки на всички форми на обществено съзнание, религията и езикът създават и представата за народностна специфика, като се отчита връзката между етническият и религиозният фактор за формиране на националното съзнание, което може да се проследи отчетливо при създаването на нация, но без наличие на собствена държава. А и конкретно политико-социални връзки на реализирането на процеса за образуване на нация, ролята на християнската религия и езика може да се види в два фундамента – в осмислянето на представата за нация като елемент на етническа обособеност и във взаимодействията за принадлежност към отде-

⁹ **Нешев**, Г. Манастирите като пазители на българските държавни и културно-религиозни традиции през XV-XVIII в. – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 2, С, 1982 с. 413 - 418; **Бур-Марковска**, М. За връзката между християнското население и манастирите. – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 2, С, 1982 с. 419 – 434; **Христов**, Хр. Към въпроса за зараждането на капитализма и образуването на българската нация през Възраждането. – В: Българската нация през Възраждането. Т. 2. София: БАН, 1989, с. 9; **Спасов**, Р. Интересът към Св. Димитър Басарбовски като част българската култура през епохата на Българското възраждане. – В: Историята, истината, историкът. Материали от научната конференция „Движение на идеите и изследванията върху Българското възраждане и историята на културата“, организирана на 2 ноември 2011 г. от Историческия и философски факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, съст. доц. д-р Надя Манолова-Николова, доц. д-р Г. Вълчев, с. 108 – 117.

лен народ със свой език¹⁰.

Разбира се, процесите в българското възрожденско общество не са изключение от общото историческо развитие на страните в Европа и по света през този период. Вече е установено, че понятието „национализъм“ започва да се използва широко едва в края на деветнадесетото столетие¹¹.

Въпреки това, то продължава да се употребява и в съвременния глобален свят и е обект на изследване от широк кръг специалисти - историци, етнологзи, културолози, филолози, политолози и др.

По отношение на етническата принадлежност и връзката ѝ с езика изследователите констатираат, че елементи на българското самосъзнание за периода XV – XVIII в. са обичаите, традициите, езикът, фолклорът, които дефинират психологическото възприемане като отделен етнос. Така при процесите на формиране на българската нация може да се конструира предложение за структура на етническо самосъзнание, която е релевантна с езика¹².

Необходимо е да се направи уточнението, че корелацията между език, етнос и култура се търси според европейските разбирания за тези процеси през деветнадесети век. Според известната дефиниция на А. Смит националната идентичност, дефинирана от Западния модел, разглежда нациите като културни общности, членовете на които са обединени или унифицирани от общи исторически спомени, митове, символи и традиции. Етническият модел също има различни аспекти, като най-напред трябва да се разгледа произходът или предполагаемият произход на отделния индивид, а населяваната територията не е от такова значение¹³.

Тези параметри са очертани и в съвременните проучвания, които търсят влиянието на езика при корелацията етнос: нация.

Все пак всички понятия, които се отнасят към този въпрос, като: етнос, етничност, етническа група и етническа идентичност, все повече се налагат като част от тер-

¹⁰ **Цанев, Д.** Съзнание за етическа принадлежност на българите през довъзрожденския период и ранното Възраждане. – В: Страници от българската история. Събития. Размисли. Личности. Т. 1. София: Просвета, 1993, с. 56 – 61.

¹¹ **Андерсън, Б.** Въобразените общности. Размишления върху произхода и разпространението на национализма. София: Критика и хуманизъм, 1998, с. 20.

¹² **Цанев, Д.** Съзнание за етническа принадлежност, с. 41.

¹³ **Смит, А.** Национална идентичност. София: Кралица Маб, 2000.

мините на науката, като в антропологията и другите хуманитарни науки все още се употребяват група, общност и култура.

Андерсън дефинира нацията в антропологичен аспект като въобразена политическа общност – въобразена и като наследствено ограничена общност, и като суверенна общност¹⁴.

При представяне на българското културно и историческо пространство като основа се използват всички възможни антропологичните изследвания. В тях се търси корелацията между човека и културата, а историческа тематика създава корелацията език – история (култура), като цели постигане на максимално възприемане на българското културно пространство през Възраждането. Например при използването на онагледяване в преподаването по български език като чужд да се интегрират напълно аспектите на етнопсихологическите форми на преподаване, за да могат чужденците да получат най-добрата възможност за овладяване на българския език.

Общуването чрез езика е най-ярката форма на социално взаимодействие. В този смисъл усвояването на даден език е свързано с овладяването и на система от културни принципи, традиции и модели на общуване. Поради цялата сложност и многообразието на познанието, което езикът предава и отразява и чрез текстове, които са свързани с Българското възраждане, което предполага различни аспекти и елементи на подготовка.

Изследването на лингвистичните аспекти при обучението по история включва овладяване на фонетичните, морфологичните, синтактичните особености на езика, както и определен набор от лексикалните единици. Обхватът и дълбочината на познанията по отделните езикови равнища зависи от нивото на подготовка, което получава обучаваният. Познанията по езика, приложени ефективно при общуване, се реализират в т.нар. комуникативна компетентност.

Така при методите на обработка на първична емпирична историческа информация могат да се обособят като основни (наблюдение и експеримент) и като второстепенни (самонаблюдение, беседа, анкета, тестове и др.) Като един от най-важните е наблюдението, което се определя като целенасочено и преднамерено възприятие, което се обуславя от предварителна подготовка и активност на вниманието. Особено важно е да се подчертае, че при него не е толкова важна фиксацията в опрелени факти, а в тяхното осмисляне и обяснение. Целите и задачите са в основата на процеса, а по възможност

¹⁴ Андерсън, Б. Въобразените общности, с. 24.

може да се направи пълната регистрация на възприеманите факти, като ефективността се увеличава, ако процесът се предостави на някоя група или ситуация¹⁵.

Не прави изключение и включването в обучението на исторически текстове, които да бъдат използвани в преподаването на чужденци. И тъй като езикът е интегративен фактор, който съдържа разнообразна психологическа основа и може да се дефинира, че тя се показва чрез специфични речеви средства¹⁶.

Съвременната антропология разглежда езика като начин на изразяване на социална идентичност и като среда, в която се запазват културни ценности, а усвояването на български език като чужд би могло да се подпомогне с родни възрожденски текстове, за да се оптимизира по-доброто възприемане и избягването на грешки¹⁷.

По този начин при етнопедагогическите подходи на обучение, каквито могат да се прилагат в усвояване на български език, се осъществява взаимодействие на различни принципи в системата на образованието.

Това взаимодействие е както спонтанно и предопределено от участващите в процеса на обучение, така и преднамерено и планирано при създаването на учебните програми, избора на методи и теми, на които да се основава учебният процес.

А за да се осъществи разбирането например на фразеологичните значения в обучението по български език като чужд, то роля могат да имат текстовете за възрожденското историческо пространство¹⁸.

Така би трябвало да се получи ситуацията, при която чрез етнопедагогически похвати да се усвои българския език независимо от различните езикови, културни и национални традиции на обучаемите. Това би помогнало на обучаваните да получат по-добри възможности за говорими и писмени езикови компетенции по български език. Важен аспект е използването на различни исторически произведения, част от които

¹⁵ **Иванов, Ст., Иванов, М.** Социална психология, с. 36.

¹⁶ **Трифонов, Т.** Обща психология. София: Памет, 1996, с.143.

¹⁷ **Хаджиева, Е., Манова, Р.** За преводните грешки в българската речева практика на чужденци. // *Български език и литература*, 2019, № 6, с. 616 – 625; **Байчева, В.** Усвояване на словореда на местоименните клитики в обучението по български език като чужд. – В: Рада и приятели. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д-р Радка Влахова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 322 – 333.

¹⁸ **Шушлина, В.** За изучаването на фразеологичните значения в началния етап на обучението по български език като чужд. – В: Рада и приятели. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д-р Радка Влахова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 334 – 341.

свързани с периода на Възраждането за разширяване на езиковата и културна компетентност на обучаваните.

В съвременната ситуация на „глобално село“ се осъществява постоянно взаимодействие между различни езици и е нужно българският също да намери своето място. Като основен методически подход се очертава предоставянето на точна и разнообразна антропологична информация.

В представеното изследване се направи опит да се разгледа ролята на езика като основен маркер на специфично културно пространство и съответно белег на създаващата се нация, а факторът общ език винаги е бил отбелязван като един от признаците за нация.

Усвояването на българския език като чужд става по-ефективно и лесно може да обхване голям брой обучаеми, които чрез текстове, свързани с българската история и култура през XVIII – XIX в., да се запознаят по-детайлно с миналото и антропологична същност на корелацията нация – език през периода на Възраждането.

Дидактическата игра „Джепарди“ в обучението по история

доц. д-р Красимир С. Кръстев

СУ „Св. Климент Охридски“

Интерактивната игра „Джепарди“ се основава на американско телевизионно предаване, което се излъчва в САЩ от 1964 г.¹ Шоуто се разпространява в много страни по света, включително и в Русия, където е известно като „Своя игра“. По същество то представлява викторина, по време на която на играчите се предлагат определен брой въпроси в различни категории. Подобна телевизионна игра – „Последният печели“, стартира и в България през 2020 г. През последните десетилетия играта „Джепарди“ е адаптирана не само за целите на американската и британската дидактика², но с успех се прилага и в руската образователна система³.

¹ Jeopardy and Philosophy. What is Knowledge in the Form of a Question, ed. by Shaun P. Young. Chicago and La Salle, Illinois, 2012, pp. 4 – 5.

² **Silberman**, M. Active Learning. 101 Strategies to Teach Any Subject. Boston, 1996, pp. 163 – 164; **Brophy**, J., **VanSledright**, B. Teaching and Learning History in Elementary Schools. New York, 1997, pp. 199; 203 – 204; **Coil**, C. Standards-Based Activities Assessment for the Differentiated Classroom. Marion, Illinois, 2004, pp. 28 – 29; 32 – 33; 40 – 41; 68 – 69; **Murphy**, J. 100 Ideas for Teaching History. London – New York, 2005, p. 21; **Finkelstein**, E., **Samsonov**, P. PowerPoint for Teachers. Dynamic Presentations and Interactive Classroom Projects (Grades K – 12). San Francisco, CA, 2008, pp. 179 – 181; **Livers**, A. L. Using Microsoft Office to Enhance Student Learning. Thousand Oaks, CA, 2008, pp. 114 – 115; **Arends**, R. I., **Kilcher**, A. Teaching for Student Learning. Becoming an Accomplished Teacher. New York, 2010, p. 120; **Chapman**, C., **Vagle**, N. Motivating Students: 25 Strategies to Light the Fire of Engagement. Bloomington, IN, 2011, pp. 117 – 118; **Chen**, J. 50 Digital Team-Building Games. Fast, Fun Meeting Openers, Group Activities and Adventures Using Social Media, Smart Phones, GPS, Tablets, and More. Hoboken, New Jersey, 2012, pp. 73 – 76; **Duthie**, J. A. A Handbook for History Teachers. Lanham, Maryland, 2012, pp. 195 – 196; **Pinto**, E. L., **Spares**, St., **Driscoll**, L. 95 Strategies for Remodeling Instruction. Thousand Oaks, California, 2012, p. 135.

³ **Байкалова**, Е. А. История Волгоградской земли: урок по краеведению в девятом классе. // Учебный год, 2016, № 4, с. 43 – 47; **Геворгян**, Г. А., **Чабаненко**, Ф. А. Игра как активный метод обучения истории. – В: Инновационное развитие науки и образования. Сборник статей VIII Международной научно-практической конференции, состоявшейся 5 ноября 2019 г. в г. Пенза. Под ред. Г. Ю. Гуляева. Пенза, 2019, с. 168 – 170; **Баранова**, Н. О., **Недогребеева**, Н. Г. Реализации междупредметных связей через интегрированный урок. – В: Инновации и рискологическая компетентность педагога. Сборник научных трудов. Часть 1 (А – К). Редакционная коллегия: В. М. Аникин, Г. И. Железковская, Е. И. Балакирева и др.

Учителят преценява как да реализира дидактическата игра – на класна дъска без техническо устройство, чрез мултимедийна презентация с PowerPoint или посредством възможностите на интернет. Най-много време за нея има в уводната част на урока, но при определени условия – намаляване броя на категориите и въпросите, тя намира място и в други етапи на учебния час. Оригиналният вариант на играта – с шест категории по пет въпроса, е подходящ за обобщителни уроци⁴, състезания и викторини⁵.

Педагогът разчертава таблица на класната дъска с две – три или повече колони, всяка от които включва по шест реда, така че да се обособят 12, 18 или по-голям брой четириъгълници. В най-горните клетки той записва наименованията на категориите (изучени теми или отделни проблеми). Във всички останали празни места се помещава въображаемата стойност на въпросите в долари, евра, левове и т.н., като например: 200 \$ (на втория ред), 400 \$ (на третия), 600 \$ (на четвъртия), 800 \$ (на петия) и 1000 \$ (на шестия). Друга специфична особеност на играта е изготвянето на въпросник, състоящ се от 10, 15 или повече въпроса, които да са с нарастваща степен на трудност според цената, на която отговорят, така че тези, които струват най-много, да бъдат най-сложни – да изискват критично или творческо мислене⁶.

Категория № 1	Категория № 2	Категория № 3
\$200	\$200	\$200
\$400	\$400	\$400

Саратов, 2020, с. 74 – 78, с. 76 – 77; Попов, Р. И. Дидактическая игра „Гроза двенадцатого года...“. // ПИИШ, 2020, № 2, с. 46 – 53, с. 46 – 53. Сходна идея у Дорожкина, Н. И. Современный урок истории: использование мультимедийных презентаций: 5 – 11 классы. Москва, 2009, с. 122 – 129.

⁴ Chapman, C., Vagle, N. Motivating Students, p. 118; Chen, J. 50 Digital Team-Building Games, p. 73.

⁵ Попов, Р. И. Дидактическая игра, с. 46 – 53.

⁶ Brophy, J., VanSledright, B. Teaching and Learning History, p. 203; Coil, C. Activities, pp. 28 – 29; 32 – 33; 40 – 41; 68 – 69; Murphy, J. 100 Ideas for Teaching History, p. 21; Finkelstein, E., Samsonov, P. PowerPoint for Teachers, pp. 179 – 181; Livers, A. L. Using Microsoft Office, pp. 114 – 115; Arends, R. I., Kilcher, A. Teaching for Student Learning, p. 120; Chapman, C., Vagle, N. Motivating Students, pp. 117 – 118; Duthie, J. A. A Handbook for History Teachers, pp. 195 – 196; Pinto, E. L., Spares, St., Driscoll, L. 95 Strategies, p. 135; Байкалова, Е. А. История Волгоградской земли, с. 43 – 47; Геворгян, Г. А., Чабаненко, Ф. А. Игра, с. 169; Баранова, Н. О., Недогреева, Н. Г. Реализации междупредметных связей, с. 76 – 77.

\$600	\$600	\$600
\$800	\$800	\$800
\$1000	\$1000	\$1000

Учителят разделя класа на две или три групи. Изборът на тема и правото на ред се определя посредством блицвъпрос. Този отбор, който първи успее да даде правилен отговор, започва играта. След това даден ученик, посочен от педагогическия специалист, избира една от категориите и конкретна цена. Ако той отговори правилно, въображаемата валута се причислява към общата сума на неговия отбор, а в зависимост от начина, по който е зададен въпросът, на учащите може да се причисли половината от стойността. В случай че обучаемият даде грешен отговор обаче, същият въпрос се предлага на другите отбори, чието право на отговор се определя от бързината на реакцията – кой пръв е вдигнал ръка. Тези въпроси, с които учениците не успеят да се справят, се обсъждат с целия клас под формата на фронтална беседа. Педагогът трябва да има предвид още, че при отговор от страна на обучаемите – бил той верен или грешен, цените на въпросите се маркират и върху таблицата, и в изготвения въпросник. Същите действия се повторят с втория и третия отбор. Успоредно с това учителят записва паричните постъпления за всяка една от групите. Победител е този отбор, който успее събере най-голямата сума⁷.

Играта се реализира и посредством мултимедийна презентация с PowerPoint. За целта се оформя слайд с таблица, изглеждаща по сходен начин с тази, за която вече стана дума. След това педагогическият специалист изготвя следващ слайд с първия от въпросите, а чрез инструмента за конструиране на фигури се оформят два бутона. Единият от тях носи надпис от типа на „върни се на таблицата“, а вторият – „отиди на отговора“. Тяхната функция е спомагателна – бърз достъп до една или друга част от презентацията. На третия слайд от нея се помещава коректният отговор. Ключовият момент в подготвянето на играта е осъществяването на няколко хипервръзки между слайдовете посредством десния бутон на мишката. По-конкретно, тези препратки трябва да бъдат следните:

⁷ Brophy, J., VanSledright, B. Teaching and Learning History, pp. 203 – 204; Murphy, J. 100 Ideas for Teaching History, p. 21; Геворгян, Г. А., Чабаненко, Ф. А. Игра, с. 169.

- ✓ между цената (200 \$) на първия въпрос от таблицата и слайда с първия въпрос;
- ✓ между бутона „върни се на таблицата“ и слайда с цената на въпросите;
- ✓ между бутона „отиди на отговора“ и слайда с верния отговор;
- ✓ между слайда с верния отговор и таблицата със стойността на въпросите.

На абсолютно същия принцип се изготвят и останалите слайдове в презентацията, в които се редуват въпроси и отговори. Мултимедийната презентация с PowerPoint предлага възможност за поместване на изображения, карти, видеофилми и различни други източници на информация, а освен това всички зададени въпроси се маркират автоматично⁸.

Образователната игра „Джепарди“ се конструира и в интернет⁹, а за тази цел служат уеб приложения от типа на “JeopardyLabs”¹⁰, в които се работи и с кирилица. За създаването на играта са необходими следните действия от страна на учителя:

- ✓ генериране на парола, чрез която да се влиза в играта;
- ✓ задаване на категории – от 2 до 5;
- ✓ съставяне на въпроси и отговори – от 10 до 25, включително такива, които са съпроводени с изображения и видео;
- ✓ запазване на играта;

⁸ **Finkelstein, E., Samsonov, P.** PowerPoint for Teachers, pp. 179 – 181; **Livers, A. L.** Using Microsoft Office, pp. 114 – 115; **Pinto, E. L., Spares, St., Driscoll, L.** 95 Strategies, p. 135; **Байкалова, Е. А.** История Волгоградской земли, с. 43 – 47; **Баранова, Н. О., Недогреева, Н. Г.** Реализации междупредметных связей, с. 76 – 77; **Попов, Р. И.** Дидактическая игра, с. 46 – 53.

⁹ За уеб приложението “JeopardyLabs” и други подобни ресурси в интернет срв. **Livers, A. L.** Using Microsoft Office, p. 115; **Duthie, J. A.** A Handbook for History Teachers, pp. 195 – 196; **Chen, J.** 50 Digital Team-Building Games, pp. 73 – 76; **Губина, Т. Н.** Один из подходов к формированию компетентности будущих учителей в области образовательных веб-сервисов. // *Современные информационные технологии и ИТ-образование*, 2014, № 6, с. 145 – 150; **Schaaf, R. L.** Using Digital Games as Assessment and Instruction Tools. Bloomington, IN, 2015, p. 35; **Королева, Е. В., Сенченко, Е. А.** Целесообразность использования игровых форм обучения иностранному языку в ВУЗЕ. // *Вопросы педагогики*, 2019, № 12-2, с. 157 – 162; **Куликова, Т. А., Поддубная, Н. А.** Использование интерактивных средств обучения в открытом образовательном пространстве. – В: Дистанционные образовательные технологии. Материалы IV Всероссийской научно-практической конференции (с международным участием), г. Ялта, 16 – 21 сентября 2019 года. Посвящается 75-летию ГПА. Отв. ред. В. Н. Таран. Ялта, 2019, с. 62 – 67.

¹⁰ <<https://jeopardylabs.com/>> (достъпен на 15. 09. 2022 г.).

- ✓ копиране на линка на играта посредством “share” или нейното споделяне в електронна поща или платформа за дистанционно обучение;
- ✓ повторно влизане в играта в деня за реализирането ѝ с учениците посредством запазения линк;
- ✓ определяне броя на отборите, които ще участват;
- ✓ изпълнение на играта, в която се предлага възможност за отброяване на спечелените суми.

За реализирането на играта може да се даде пример с темата „Движение за независима Българска църква“ (VII клас). Педагогът прилага похвата в уводната част на урока, за да провери старите знания на учениците чрез фронтално устно изпитване. Предварителната подготовка включва изработване на мултимедийна презентация с PowerPoint. Изготвя се таблица с три категории – „Първите будители“, „Новото училище“ и „Българската култура“. Оформя се слайд с цените на въпросите. Подготвят се петнадесет въпроса – по пет от всяка категория, както и техните отговори. Всички те се свързват посредством система от хипервръзки. Класът се разделя на три отбора, а правото на пръв отговор се определя от блицвъпрос: В кой град е създадена първата българска фабрика през Възраждането? Започва групата, която първа е дала правилен отговор, следвана от останалите две, които играят до изчерпване на заложения учебен материал. Педагогическият специалист настоява за изчерпателност и задава допълнителни въпроси, така че да обедини единичните знания. По негова преценка на определени ученици от класа се поставят оценки, които предварително се мотивират.

Първите будители	Новото училище	Българската култура
200 лв.	200 лв.	200 лв.
400 лв.	400 лв.	400 лв.
600 лв.	600 лв.	600 лв.
800 лв.	800 лв.	800 лв.
1000 лв.	1000 лв.	1000 лв.

✓ Тема „Първите будители“

1. Въпрос за 200 лв.: Кой е родният град на Паисий Хилендарски?

1. Отговор: Банско.
2. Въпрос за 400 лв.: Кое е светското име на епископ Софроний Врачански?
2. Отговор: Стойко Владиславов.
3. Въпрос за 600 лв.: В кой манастир е завършена „История славянобългарска“?
3. Отговор: В Зографския манастир.
4. Въпрос за 800 лв.: Как е озаглавена автобиографията на Софроний Врачански?
4. Отговор: „Житие и страдание грешнаго Софрония“.
5. Въпрос за 1000 лв.: Кой са причините за написването на Паисиевата история?
5. Отговор: Желанието да се докаже, че и българите са имали древно и славно минало.

✓ Тема „Новото училище“

1. Въпрос за 200 лв.: Кой е авторът на „Рибния буквар“?
1. Отговор: Петър Берон.
2. Въпрос за 400 лв.: Кой е първият учител в габровското взаимно училище?
2. Отговор: Неофит Рилски.
3. Въпрос за 600 лв.: Коя възрожденка създава първото българско девическо училище?
3. Отговор: Анастасия Димитрова.
4. Въпрос за 800 лв.: Какво представлява взаимоучителният метод?
4. Отговор: Позволява едновременно да се обучават около 100 ученици, тъй като напредналите помагат на учителя при обучението на изостаналите.
5. Въпрос за 1000 лв.: Защо светското образование измества килийното?
5. Отговор: В килийните училища учениците се учат на четене, писане и наизустяване на църковни книги, а за живота са им нужни познания в различни области.

✓ Тема „Българската култура“

1. Въпрос за 200 лв.: Кой издава вестник „Български орел“?
1. Отговор: Иван Богоров.
2. Въпрос за 400 лв.: В кой град е публикувано списание „Любословие“?
2. Отговор: Смирна (дн. гр. Измир, Турция).
3. Въпрос за 600 лв.: В кои градове са основани първите български читалища?
3. Отговор: Свищов, Шумен и Лом.
4. Въпрос за 800 лв.: По какво се отличават професионалните занимания на Захарий Зограф и Кольо Фичето?
4. Отговор: Захарий Зограф е художник (рисува икони и стенописи), а Кольо Фичето е архитект и строител (изгражда мостове и сгради).

5. Въпрос за 1000 лв.: С каква цел възниква Българското книжовно дружество?

5. Отговор: За развитие и разпространение на научни знания.

След провеждането на играта учителят припомня на учениците, че трите основни задачи пред българите през Възраждането са борба за българска национална просвета, независимост на Българската църква и политическо освобождение на българския народ. Дотук те са изучили за изпълнението на първата от тях – тази за културното и просветното израстване на българите, а днес ще се запознаят с реализирането на втората – тази за създаването на Българската екзархия. Поставя се заглавието на новата тема – „Движение за независима Българска църква“¹¹.

Дидактическата игра „Джепарди“ е иновативен игров похват, който създава условия за изпълнение на познавателни задачи и взаимодействие между учениците в класната стая. В увлекателна форма те актуализират старите си знания, затвърдяват или обобщават изучавания учебен материал. Игровият способ е приложим както при присъствено, така и при дистанционно обучение, а мотивирането на обучаемите по време на учебното занятие го превръща в ценен ресурс от методическия арсенал на учителя.

¹¹ Учебна програма по история и цивилизации за VIII клас (Общообразователна подготовка). – <<https://www.mon.bg/>> (достъпен на 13. 08. 2022 г.); Палангурски, М., Русев, И., Стоянов, Л. и др. История и цивилизации за 7. клас. Изд. „Рива“. София, 2018, с. 15; 27 – 32; 35.

Състезателната игра „Старт – финиш“ в урока по история

доц. д-р Красимир С. Кръстев

СУ „Св. Климент Охридски“

Дидактическата игра „Старт – финиш“ е популяризирана от руските методики Лариса Борзова¹ и Олга Шапарина². Тя се прилага най-вече в уводния етап на урока³, а в по-редки случаи може да намери място в същинската или заключителната част на учебното занятие. Особено подходяща е за обобщителни уроци⁴. В изследванията са описани и други дидактически игри, близки до „Старт – финиш“, специално разработени за преговор или извънкласни форми на обучение. Няколко сходни игрови похвати, представени от Галина Кулагина (1913 – 1976), сред които „Пътеки – пътища“, „Само смелите покоряват морета“, „Щафета“ и др., се базират на руската настолна игра „Гъска“⁵. Подобен игров способ, за реализирането на който са необходими игрално поле,

фигура и 51 карти, съдържащи въпроси с един верен и един грешен отговор, е представен и в българското историко-методическо списание „Диалогът в историята“⁶.

Учителят разчертава игрално поле на класната дъска, състоящо се от 12 – 15 пункта, и предлага маршрути, които ще следват съревноваващите се ученици.

¹ Борзова, Л. П. Игры на уроке истории. Методическое пособие для учителя. Москва, 2001, с. 90 – 91; Приложение № 6, с. 147; Яковенко, Г. Г. Методика навчання історії. Навчально-методичний посібник. Харків, 2017, с. 232 – 233.

² Шапарина, О. Н. История России. С древнейших времен до XVI века. 6 класс. Методическое пособие к учебнику А. Ф. Киселева, В. П. Попова. Москва, 2013, с. 34 – 37.

³ Пак там, с. 34.

⁴ Борзова, Л. П. Игры на уроке истории, с. 91; Приложение № 6, с. 147; Яковенко, Г. Г. Методика, с. 233.

⁵ За игрите тип „Гъска“ подробно у Кулагина, Г. А. Сто игр по истории. Пособие для учителя. Издание второе, дополненное и перебранное. Москва, 1983 [1967], с. 58 – 59; 86 – 88; 98 – 100; 102 – 106; 108 – 110; 129 – 132; 161 – 162; 179 – 180; 185, 187, 190; 197 – 198; 223 – 226.

⁶ Панова, Л. Дидактически материали за игра на тема Втора българска държава. // ДИ, 2001, № 2, с. 75 – 88. Същата дидактическа игра е описана и у Кушева, Р. Методика на обучението по история. София, 2006 [2000], с. 122 – 123.

Първата позиция носи надпис „старт“, а последната – „финиш“. Във всички останали клетки се записват имена на исторически личности, географски названия, понятия и др., които се овладяват в игрова форма, но за да се внесе известно разнообразие, педагогическият специалист може да добави полетата „върни се три хода назад“, „направи два хода напред“ или „пропусни ход“⁷. Много удобни за разчертаване са и инструментите за SmartArt в PowerPoint. Важно уточнение, което трябва да се направи, е, че за изпълнението на играта е необходимо зарче, взето от настолна игра. Другият вариант е да се използва виртуален зар⁸. Добра възможност за реализирането на играта предлага и изработването на т.нар. колело на Фортуна⁹. В зависимост от предпочитанията на учителя, той може да си послужи с разноцветни маркери, както и да добави допълнителни правила – на всяко от полетата да отговарят определен брой точки, които да нарастват с приближаването до финала, в отделните пунктове да се записват цифри, на които да съответстват понятия, имена, събития, въпроси или задачи¹⁰.

Веднъж подготвил играта, учителят разделя класа на две или три групи и избира по един участник от всеки отбор. Първият от тях излиза отпред, хвърля зарчето и прави от един до шест хода. В зависимост конкретната ситуация обаче и особено, когато се използва виртуален зар или „колелото на Фортуна“, това действие би могло да се изпълнява от самия учител. Освен това той задава и конкретен въпрос към ученика. В случай че учащият не отговори правилно, неговият отбор остава на стартова позиция или на мястото, на което за последно е придобил право да бъде, а при по-нататъшния ход на играта в нея се включва друг член на екипа. При условие че обучаемият се справи със задачата, в съответния четириъгълник се поставя отметка или номерът на отбора му. След това идва ред на другите групи и всички действия се повтарят, но с едно допълнение. Когато определен участник попадне върху пункт с название, факт или понятие, което вече е обяснено, педагогът поставя нов въпрос по същата тема. Играта се пе-

⁷ **Борзова**, Л. П. Игры на уроке истории, с. 90; **Яковенко**, Г. Г. Методика, с. 232.

⁸ Вж. например <https://www.random.org/dice/>; <https://freeonlinedice.com/>; <https://www.onlinestopwatch.com/chance-games/roll-a-dice/>; <https://dice.virtuworld.net/> (достъпни на 15. 09. 2022 г.).

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=EunS9XLljXs> (достъпен на 13. 08. 2022 г.)

¹⁰ **Борзова**, Л. П. Игры на уроке истории, с. 91; **Шапарина**, О. Н. Методическое пособие, с. 34 – 37.

чели от тази група, която първа успее да достигне до финала¹¹, а при по-бърз развой, може да се определи второ и трето място. Останалата част от класа също трябва да бъде ангажирана. На нея се поставя отделна задача¹², като например да попълни разяснителна, тематична или сравнителна таблица с подробна информация за всяка една от годините, думите или словосъчетанията.

Дидактическата игра „Старт – финиш“ се прилага при подготовката на учениците за възприемане на новата тема – „История и религия на древните евреи“ (V клас). На учащите се съобщават темите, които ще бъдат актуализирани – „Религиозни вярвания в Древен Египет и Месопотамия“, „Светът на древните египтяни“, „Писменост и образование на първите цивилизации“ и „Културата на Древен Египет и Месопотамия“. Учителят насочва вниманието на учениците към игралното поле, което предварително е изготвил на отделен слайд от PowerPoint презентация. Накратко той изяснява условието на играта, разделя класа на три групи и подбира първите участници в съревнованието.

Учениците хвърлят зарчето и в зависимост от думата или словосъчетанието, което се е паднало, отговарят на поставените въпроси от учителя.

¹¹ Срв. правилата, описани у **Борзова**, Л. П. Игры на уроке истории, с. 90 – 91 и **Шапарина**, О. Н. Методическое пособие, с. 34 – 35.

¹² **Борзова**, Л. П. Игры на уроке истории, с. 91.

1. Амон-Ра:

I отбор: Защо древните египтяни почитат Амон-Ра?

II отбор: В кой град се намира най-големият му храм?

III отбор: Какво е общото между Амон-Ра и вавилонския бог Мардук?

2. Озирис:

I отбор: Как Озирис става бог на подземното царство?

II отбор: Защо човек се изправя пред съда на Озирис?

III отбор: Каква е връзката между Озирис, Хор и египетския фараон?

3. Пирамиди:

I отбор: Коя е най-високата каменна постройка в древността?

II отбор: Какво е предназначението на египетските пирамиди?

III отбор: Близо до кой съвременен град са разположени пирамидите в Гиза?

4. Долината на царете:

I отбор: Къде точно в Египет се намира Долината на царете?

II отбор: Защо я съграждат древните египтяни?

III отбор: Кое е най-голямото откритие на археолога Хауърд Картър?

5. Мумии:

I отбор: Каква е целта на мумифицирането?

II отбор: По какъв начин телата на покойниците са превръщани в мумии?

III отбор: Как изглежда богът на балсамирането според представата на древните египтяни?

6. Йероглифи:

I отбор: Кога възниква египетската писменост?

II отбор: С какво се отличават египетските йероглифи?

III отбор: Какви материали за писане използват древните египтяни?

7. Писари:

I отбор: Защо професията на писарите е толкова престижна в Древен Египет?

II отбор: Как са назовавани египетските школи за писари?

III отбор: По какъв начин деца от бедни семейства могат да се издигнат в обществото и да станат писари?

8. Зикурат:

I отбор: Каква е ролята на зикурата в Месопотамия?

II отбор: Какво отличава зикурата от пирамидата?

III отбор: Защо повечето зикурати не са запазени до наше време?

9. Клинопис:

I отбор: Защо шумерската писменост се нарича клинопис?

II отбор: Кога възниква писмеността в Двуречието?

III отбор: С какви материали за писане си служат хората в Месопотамия?

10. Вавилон:

I отбор: Коя постройка във Вавилон е едно от Седем чудеса на древния свят?

II отбор: Кой паметник на вавилонската архитектура е посветен на богинята на любовта, плодородието и войната?

III отбор: С какво се отличава градоустройството на Вавилон?

11. Ашурбанипал:

I отбор: Цар на коя държава е Ашурбанипал?

II отбор: Кой град е превърнат в негова столица?

III отбор: Какво е най-голямото му постижение в областта на културата?

12. Религия:

I отбор: Какво представлява религията?

II отбор: Кое е общото в религиозните вярвания на Древен Египет и Месопотамия?

III отбор: По какво се различават религиите на египтяните и месопотамците?

След провеждането на играта педагогът сравнява религиите в Древен Египет и Месопотамия с тази на древните евреи. Поставя се заглавието на новата тема¹³.

„Старт – финиш“ е игров способ, използван в руската образователна система през последните двадесет години. В него са заложили идеи, заимствани от популярни настолни игри от типа на „Не се сърди човече“, но с тази разлика, че той се реализира на самата класна дъска, включително посредством мултимедийна презентация с PowerPoint. Сред основните предимства на дидактическия похват е приспособимостта му за обучение в електронна среда. Прилагайки го в своите часове, учителят несъмнено ще повиши методическото качество на урока по история и цивилизации.

¹³ Учебна програма по история и цивилизации за V клас (Общообразователна подготовка). – <<https://www.mon.bg/>> (достъпен на 13. 08. 2022 г.); **Леков, Т., Ботева-Боянова, Д., Николов, А.** и др. История и цивилизации за 5. клас. Изд. „Просвета – София“ АД. София, 2016, с. 44 – 54.

Знанията по религия в българските светски учебници през Възраждането (буквари, читанки, взаимноучителни таблици)

доц. д-р Марина Пиронкова

доц. д-р Стефан Стефанов

СУ „Св. Климент Охридски“

Развитието на новобългарското училище през Възраждането отговаря на социално-икономическите и културните потребности на българското общество. Негови основни задачи наред с разпространението на светски знания, са формирането на национално самочувствие и възпитанието на християнски добродетели. Училищната практика включва ежедневни общи молитви и овладяването на някои основни знания от областта на православната религия. В българското възрожденско училище – взаимно и класно, последователно се изучават с различен обем части от православния катехизис и свещенната история, молитви за различни случаи и елементи от църковната практика.

В програмата на Габровските училища, публикувана през 1873 г. учебното съдържание по религия в главното мъжко училище е разпределено по следния начин: 1. Молитви, 2. Св. История на Вехтий и Новий Завет, 3. Православен Катехизис, 4. Черковна История, 5. Литургика¹. В първоначалното училище знания по религия се предвиждат едва в пригответелните мъжки и женски училища (които са след първите две отделения) с изучаването на Закон Божий – предмет, който преминава в българското училище след Освобождението.

В българското класно възрожденско училище като отделни учебни дисциплини се изучават Свещен катехизис и Свещена история по специално подготвени учебници². Във взаимното училище знанията по религия често са част от родноезиковото обучение и намират място в съответните учебници: в букварите и в читанките, както и във взаимноучителните таблици. Изследователите на този вид учебници през Възраждането оба-

¹ Програми на Габровските училища. Цариград, В печатницата на Д. Арамиана. С буквите на В. „Право“, 1873, с. 2.

² Вж. по-подробно Пиронкова, М. Възрожденските учебници по Свещена история и Свещен катехизис. – В: Осми Светиниколаевски православни образователни четения, Бургас, 2010, с. 83 – 89.

че ги разглеждат от методическа гледна точка и не се спират на религиозните знания в тях.

Настоящото изследване разглежда някои от най-използваните през периода на Възраждането учебници – предимно буквари, някои читанки и взаимоучителните таблици на Н. Рилски. Техни автори са П. Берон, х. Найденов, Е. Васкидович и Н. Хилендарски, Т. Хрулев, Д. Манчов, К. Шапкарев и др.

П. Берон е първият автор, който поставя проблема за изучаването на религия в българското училище от педагогическа гледна точка. Той задава въпроса, дали е подходящо да се дават на децата в първоначалните училища задълбочени познания по религия, и представя своето гледище:

„Зная, че много учители и прости човеци ще рекат, защо да не гудя и поучения за православната наша вяра в тази книжка; но да знаят, че е безпътно [неморално] на малки деца, които йоще не знаят да сричат, нито да прочитат, да даде човек таквизи поучения, които едвам ний можем да разбираме.“³

Най-подходящи за възрастта на начинаещите ученици са молитвите, и то без титли (съкращения в църковните книги), за да могат децата по-лесно да ги четат. Молитвите, които трябва да научат учениците и които ги възпитават като практикуващи православни християни, са свързани с бита на детето и на семейството – Господнята молитва, молитви след ставане от сън, преди и след хранене, вечер преди лягане. Освен молитвите детето трябва да се запознае със символа на вярата и с някои тропари и песнопения. Берон първи съставя и специални молитви, които се четат преди да започне и след като свърши учението:

Молитва преди да наченат да четат децата

Преблагий господи, подай нам благодат святаго духа твоего, да подари нам смисл и да утвърди душевните наши сили, за да внимаем на учението което ни придават: и тай да порастем та да прославим името твое Создателю наш, и да ползвами нашето отечество.

Молитва като совершат

³ Берон, П. Буквар с различни поучения, собрани от Петра х. Беровича за българските училища. Напечата ся със помощта на г. Антонова Иоанновича. [Брашов], 1824, с. 11.

*Благодарим тебe, создателю наш, чи ни сподоби с твоята благодат да внимаим в учението. Благослови нашите началници, родители и учители, които показват нам пътят на истината, и подай нам сила и якост за да продолжим учението наше.*⁴

Моделът на П. Берон е следван от други буквари, например този на х. Найденов, който също помества, и то на първо място, молитвите преди и след четене от учениците. Този буквар, който буквално следва Бероновия като структура и съдържание, дава по-обширни религиозни знания. Освен молитвите от дневния цикъл, тук са включени „молитва ко Пресвети Богородице, молитва ко Святому ангелу хранителю.“ Дават се и някои основни знания от Свещения катехизис: Символ на православната вяра, десетте Божи заповеди, тайнствата, смъртните грехове, добродетелите. Интересно е, че в края на тази част⁵, е добавен «Символ рекше изповедание, во Светих отца нашего Атанасия, Патриарха Александрийскаго», който е насочен против католическата вяра.

Взаимоучителните таблици, съставени от Неофит Рилски за новобългарското училище, които са отпечатани и в малък формат и са използвани като буквар, съдържат основни знания по религия. Три от шестте допълнителни таблици за обучение по черковно-славянско четене запознават учениците със „Славянската азбука“ и с титлите, а другите три включват кратки тропари и молитви (№ 2), десетте Божи заповеди и Господнята молитва (№ 3) и символ на вярата и молитва преди учението (№ 6). За разлика от П. Берон, Н. Рилски не се стреми да улесни учениците, като опрости текстовете, а ги дава така, както са в църковните книги. Вероятно фактът, че е духовник, повлиява на подхода му при представяне на учебното съдържание по религия.

В своя шесттомен учебник „Славяноболгарско детоводство“ от 1835 г. Ем. Васкидович и Н. Хилендарски освен най-употребяваните молитви, наречени „вседневната детинска молба“, дават и кратки наставления за малките деца как да се държат благоприлично в черквата и при богослужение.

„На празниците отивам в черквата и щом вляза, прекръствам се три пъти благочинно [прилично], като другите християни; после се спирам с благоговенство и слушам

⁴ Пак там, с. 36.

⁵ Йоанович, хаджи Найденов Буквар или Началное учение с различни поучения за българските чада и за секому человеку. Букурещ: Питаря Захария Каркалеки, типографа княжескаго, 1846, с. 18 – 20.

всичкото молитвено последование [службата]; и като свърши молитвата, връщам се у дома, майка ми ми дава закуска, ям и после играя с братята си на благочинни игри.“⁶

Н. Бозвели и Е. Васкидович включват текст за задълженията на добрия християнин в своя учебник и поставят длъжностите на децата към бога на първо място – дори преди тези към родителите, което отразява възпитателния идеал на времето и ролята на християнската религия за сплотяването на народа и поддържането на националния дух.

След Славяноболгарското детеводство и други учебници, например букварът на Т. Хрулев, съдържат съвети за правилно поведение при посещение в църквата и при участие в Богослужението.

Драган Манчов, учител, издател и автор на учебна литература, в поредицата си от учебници „Бащин език за малки деца“ вплита майсторски знанията по религия. В „Първа книжка след букваря“ са представени молитвите (след последната т. 36) и т. 31 „Що видим в църква?“ Следващата книжка описва християнските празници през четирите годишни времена, а на различни страници са отпечатани илюстрации на основни библиейски събития с въпрос „Що е написано тук?“ и така насочва учениците към събитията от Свещената история. На една от първите страници е записана петата заповед: „Почитай баща си и майка си, за да ти бъде добро, и да живееш много годин на земята.“

Интересен подход към представянето на знанията по религия има Кузман Шапкарев, автор на учебници на „наречие по-вразумително на македонските българи“. В своя „Българский буквар“ той помещава молитвите на църковно-славянски с превод на новобългарски, на македонското наречие, за да бъде разбран от учениците смисълът им. В буквара намират място и десетте Божи заповеди, а в Голямата българска читанка, която е втора част на буквара, има специален дял – „VI - За Бога“. В него има текст за „предмисията Божия“ и осем притчи или иносказателни сказания. В края на читанката, в отдела за църковно четене намират място Апостолски четения за по-главните празници в годината.

В читанките, където текстовете стават по-обширни, знанията по религия също са повече, като освен обичайните молитви са поместени текстове от Свещената история и Свещения катехизис. В своята Първа читанка П. Р. Славейков обособява Християнско

⁶ Неофит Бозвели, Емануил Васкидович. Славяноболгарское детеводство. Крагуевац, 1835.

поучение на последните 8 страници и включва в тях грехопадението на Адам и Ева, избавлението чрез Исус Христос, Божиите заповеди и нравствени завещания. Те са в частта, отпечатана с гражданска азбука, а молитвите са отделно, с черковно-славянски шрифт.

Разбира се, съществуват буквари и читанки, които не съдържат знания по религия, напр. „Пространний буквар“ на С. Доброплдни, „Буквар, нареден по звучната метода“ на Я. С. Мустаков, или „Българский буквар“ на С. Радулов, но това е по-скоро изключение от традицията.

Знанията по религия, които децата в първоначалното училище получават, могат да се класифицират в следните пет групи:

I. Молитви:

- ✓ основни;
- ✓ дневни;
- ✓ свързани с обучението

II. Откъси от Свещената история;

III. Тропар;

IV. Знания от катехизиса, основни задължения на добрия християнин;

V. Богослужебни текстове.

Като цяло в учебното съдържание на възрожденските учебници знанията по религия са неотделима част от онези по роден език, история, география, аритметика и т.н. Християнската религия, и по-точно източното православие е органична част от учебното съдържание, което младите българчета попиват още с първите си стъпки във възрожденското училище. Тази естествена обвързаност между общо образование и религия започва да отстъпва в периода след Освобождението под натиска на новите обществено-икономически обстоятелства, а след 1944 г. – и на политическите промени; и до ден днешен тя предявява своите претенции към образованието, предизвиквайки разнорасположени реакции – дискусии, спорове, скандали, не намирайки своето истинско място – в историята или в съвременността.

Таблица 1: Религиозните знания (по групи) в светски учебници – буквари, взаимоучителни таблици и читанки.

Учебник	Молитви	Свещен	Тропар	Знания	Богослуже
---------	---------	--------	--------	--------	-----------

	за учение то	основн и	дневни	а истори я	и	от катехиз иса	бни текстове
Берон 1824	•	•	•			•	•
Ненович 1826			•				
Рилски 1835	•	•		•		•	
Бозвели 1835		•					
Бусилин, 1844		•					
Йоанович1 846	•	•	•		•	•	•
Буквар Ц.1 849		•	•			•	
Хрулев, 1850		•				•	
Марков, 1859		•	•			•	
Болград, 1867		•	•			•	
Славейков 1868		•		•	•	•	
Шапкарев 1868 буквар		•			•	•	
Шапкарев 1868 читанка						•	•
Манчов		•				•	

1869							
Благоев		•					
1874							

Библиография

Берон, П. Буквар с различни поучения, собрани от Петра х. Беровича за българските училища. Напечата се със помощта на г. Антоньова Йоанновича. [Брашов], 1824.

Благоев, Д. Н. Буквар по нагледна и гласна метода с 212 образи извътре / Съставил Д. Благоев. - Пловдив и др. : Книж. Хр. Г. Данов в Пловдив, Русчук, Велес, 1875 (Виена : Печ. на Българското отделение Янко С. Ковачев).

Бозвели, Н., Васкидович, Е. Славянобългарское детоводство, 1835 г.

Васкидович, Е. Перва понятия за детинско употребление, 1847 г.

Буквар българский за началните училища, 1849 г.

Георги Бусилин, Български буквар, 1844 г.

Йоанович, хаджи Н. Буквар или Началное учение с различни поучения за българските чада и за секому човеку / Собран и сочинен и напечатан сос иждивението от учителя г. хаджи Найдена Йоановича, ревнителя българскаго просвещения и книгопродавца по сичката славна България, татарпазарджичанина. - Букурещ : Питаря Захария Каркалеки, типографа княжескаго, 1846.

Манчов, Д. В. Башин език за малките деца. Книжка I. Азбука и първи уроци за четение и писание. с 37 щампици Пловдив, Книжарница Д.В. Манчев, 1869.

Манчов, Д. В. Башин език за малки деца. Книжка II. Първа книга за учение след букваря. с 23 щампици Пловдив, Книжарница Д.В. Манчев, 1869

Манчов, Д. В. Башин език за малки деца. Книжка III. Втора книга за учение след букваря. с 41 щампици. Пловдив, Книжарница Д.В. Манчев, 1869

Марков, Х. П. Азбуквар и първа книга за четене, 1859

Рилски, Н. Таблици взаимноучителни, 1835 г.

Славейков, П. Р. Пръва читанка след букварят. Цариград. В печатницата на в. Македония, 1868.

Хрулев, Т. Буквар или начално учение, 1850 г.

Буквар, съставен в полза на българското юношество, 1867

Шапкарев, Кузман Анастасов Паскалев Българский буквар : Част А или Взаимноучителни таблици на наречие по-вразумително на македонските българи / Наредил Един македонец; Ся издават от Андрея Анастасова ресенца. – Цариград: Печатницата на в. Македония, 1868.

Шапкарев, Кузман Анастасов Паскалев. Голяма българска читанка или Втората част на Българскийт буквар, на наречие по-вразумително за македонските българи / Наредил Един македонец ; Ся издават от Андрея Анастасова ресенца. - Цариград : Печатница на в. Македония, 1868.

Приложения

Приложение 1.

Молитвите, съставени от П. Берон и поместени в „Рибния буквар“

МОЛИТВИ

П.

„Всяко дете треба, кога ще си легни, или кога са сабоди и стани от леглото, или кога ще седни да яде, или кога стани от трапезата, да се помоли Богу и да чете последните молитви.

Кога ще си легни, да се помоли тъй:

Во имя отца и сына и святого духа, амин.

Молитвами святых отец наших, господи Исусе Христе, боже наш, помилуй нас, амин.

Слава тебе, боже наш, слава тебе.

Святий боже,...

Слава отцу и сыну,...

Пресвятая троице,...

Господи помилуй (трижды). Слава и ныне.

Отче наш, иже еси на небесех, ...

Приидите поклонимся...

Верую во единого бога отца, ...

Второго собора:

И в духа святого...

Достойно ест...

Честнейшую херувим...

И дажд нам, владико, на сон грядущим...

Преславная приснодево...

Упование мой отец...

Ангел предстател, с небесе послан...

О, всепетая мати, ...

Молитви утрени

Во имя отца; Молитвами святых;

Царю небесный; Святый боже;

Пресвета троице; Отче наш.

Воставше от сна, ...

Слава:

От одра и сна воздвигал мя еси, ...

И ныне:

Напрасно судяя приидет...

От сна встав, благодарю тя, святая троице...

Молитва преди да седним да пладнуваме

Отче наш, слава, и ныне; Господи помилуй (трижди).

Господи Иисусе Христе, боже наш, благослови нам пищу и питье...

Подир пладнуванието:

Возвеселил ни еси, господи...

Молитва преди да седним да вечеряме

Ядят убозии, и насытятся...

Молитва преди да наченат да четат децата (а)

Преблагий господи, подай нам благодат святого духа твоего, ...

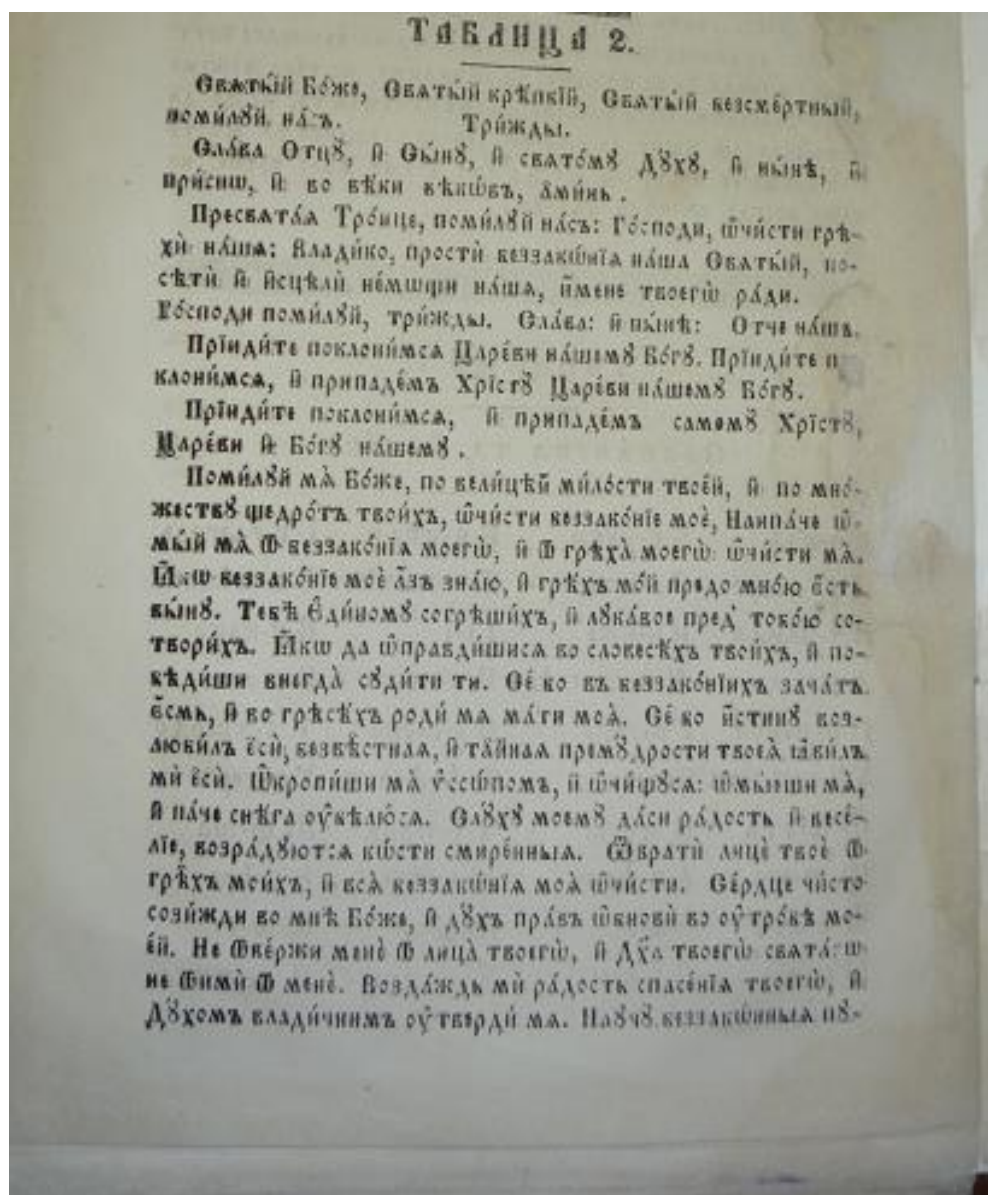
Молитва като совершат

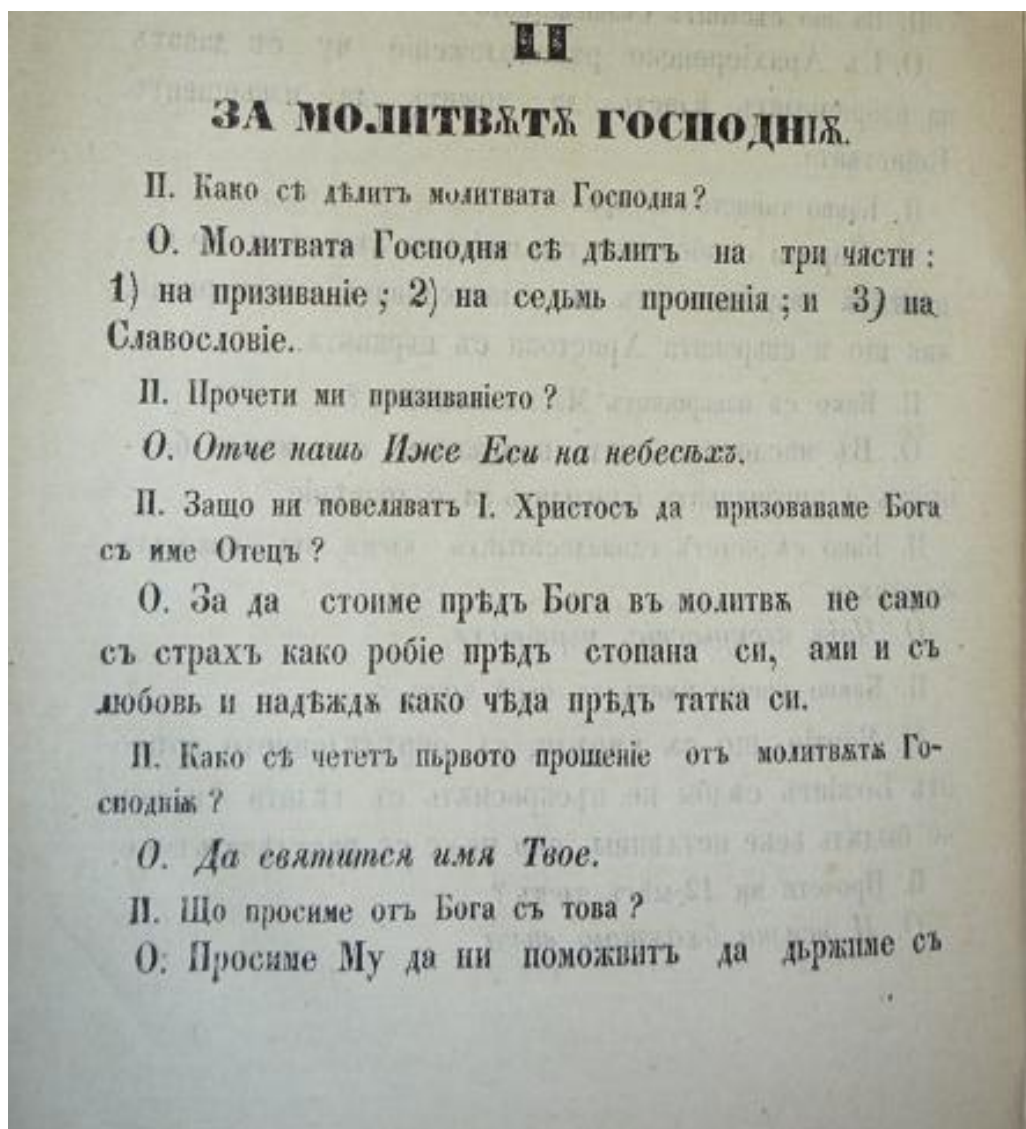
Благодарим тебе, создателю наш...“

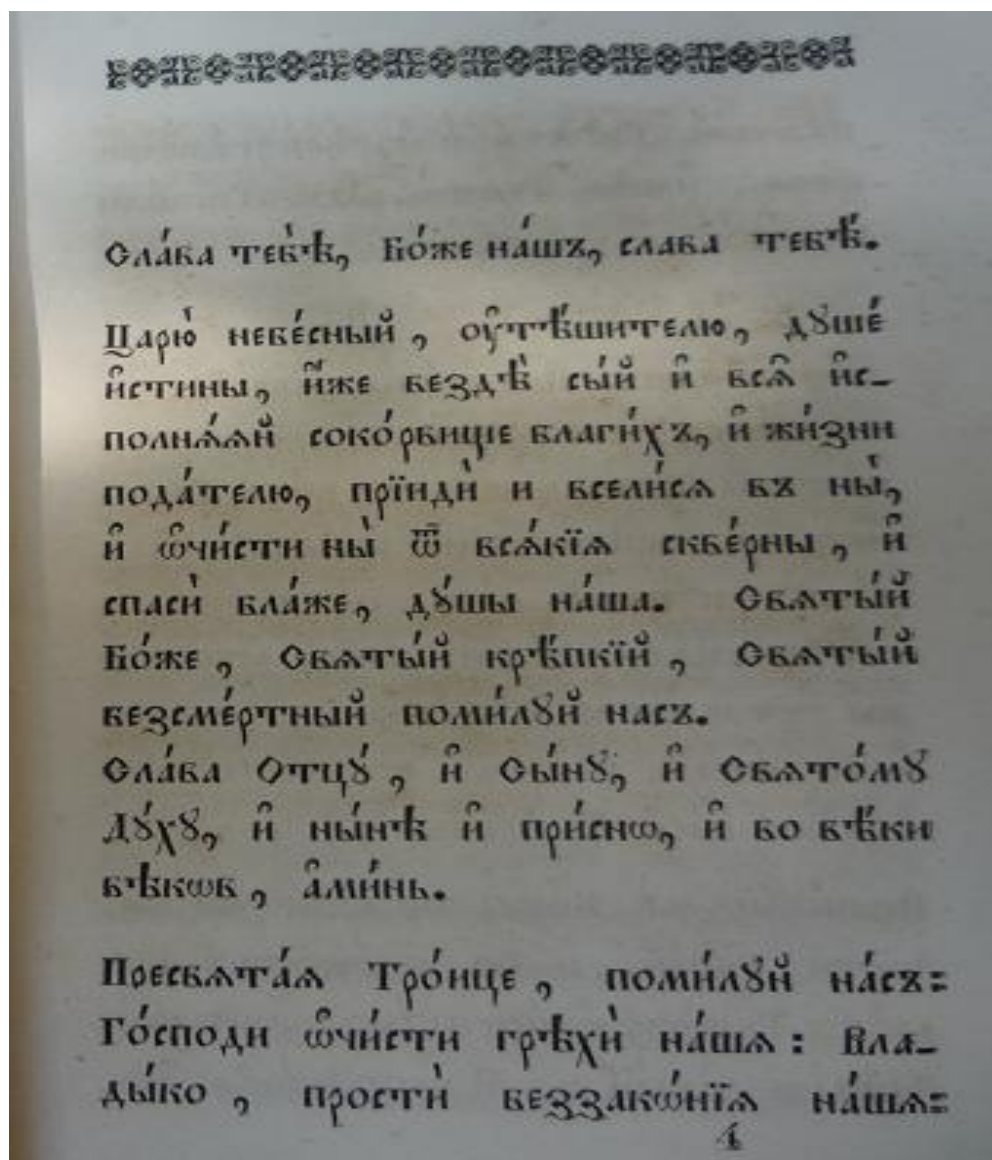
(а) Подир като изпеят Достойно ест, треба да чите тези молитви ката ден едно момче, а другите стоят гологлави и да слишат с внимание.⁷

⁷ Берович, Петър х. Буквар с различни поучения, собрани от Петра х. Беровича за българските оучилища. Брашов, 1824 г.

Приложение 2. Таблица 2 от Неофитовите „Таблицы взаимоучителни“, 1835

Учителите в Тетевен през Възраждането

доц. д-р Стефан Стефанов
СУ „Св. Климент Охридски“

Първи сведения за училища и учители в Тетевен

Манастирът „Св. пророк Илия“ е първото място в Тетевен, където се давало образование. Учители са били, както във всеки манастир, манастирските братя, както и свещениците, служили в манастирската черква (защото тя е била и енорийска такава). В манастира са се и преписвали богослужебни книги: в 1600 г. йеромонах от манастира преписал „Требник великий“ с номоканон на Иван Постник (Спространов, Е.). В 1700 г. тук е работил известният „Граматик Станьо от село Тетевене“ (Цонев, Б. с. 63). Освен в манастира „Св. Пророк Илия“, килийни училища е имало и в метосите на някои манастири, които се помещавали в частни къщи – Рилски, Зографски и Черепишки. Известни са имената на учителите поп Стоян Тодоров¹, синът му Никола – учил в Света Гора, манастир Хилендар (Ковачев, М. с. 88), дъщеря му Мария поп Стоянова, даскал Гачо², Хрисант, монах в манастира, Варвара Николова, игуменка на женския манастир в Тетевен, която основала първото училище за момичета в града (Койчев, М. с. 80-81)

Учителската фамилия Кифалови

Родоначалник на фамилията Кифалови бил Иван („Йото“) Лазаров Кифалов. „Той е бил и първият обществен учител, комуто тетевенските първенци определили заплата 800 – 1000 гроша на годината. Даскал Йото бил строг учител, служил си и с фалагата. При него са учили синовете му Райко, Васил и Янко. Когато и синовете му станали учители, той отишъл да даскалува по селата Големи Извор, Осиковица, Самунджиево (Орхание) и др.

¹ Поп Стоян Тодоров бил първият свещеник – учител. Всяко дете му плащало по 1 грош в месеца. Обучавал е момчета и момичета. Предполага се, че е учителствал до 1857 г. Вж. **Георгиев**, Хр. Учебното дело гр. Тетевен, с. 454.

² Даскал Гачо е живял около 1790 г. Той обучавал децата на панакида у дома си срещу заплата от 1 грош на месец за всеки ученик, а за смятане му се плащало отделно. Вж. **Койчев**, М. Просветата в Тетевен, с. 81.

Синът на даскал Йота, Райко, след като свършил училището на баща си, бил пратен в Копривщица при Неофит Рилски (1837 – 1839), и след това свършил гръцкото училище в Пловдив и бил условен за учител в Тетевен. Даскал Райко, който по-късно се опопил, и е известен под името Поп-Даскал, е учителствал 17 години (1840 – 1857).“ (Койчев, М. с. 84). Така фамилията Кифалови дава общо шестима учители, които работят не само в Тетевен, но и по други населени места.

Друг представител на фамилията Кифалови е Михаил Райчев Кифалов – един от първите радатели и дарители за развитието на българската просвета и култура през Възраждането. Неговото име е записано в Златната книга на дарителите за народна просвета. Роден е през 1783 г. в Тетевен. Първоначалното си образование получава в килийното училище на тетевенския манастир „Свети пророк Илия“. След опожаряването на града от кърджалиите през 1801 г. неговото семейство се преселва в Букурещ, където Кифалов продължава образованието си. Със съдействието на главния съветник на руското генерално консулство във Влашко Евстати Симеонович, Михаил Кифалов следва филология в Русия и приема руско поданство. След завършването си е назначен за губернский секретар. Неговите способности са оценени високо и по време на Руско-турската война от 1828 – 1829 г. той е привлечен за преводач в щаба на руската армия. След войната работи като секретар на генерал Павел Киселов, който ръководи административното управление на Влашко и Молдова (1828 – 1834). След оттеглянето на руската администрация работи като държавен чиновник в Букурещ. Той става един от видните представители на българската общност в града, инициатор на много начинания на българската имиграция във Влашко. Създава фондация за построяване и издръжка на централната болница и централното училище във Велико Търново, като завещава цялото си състояние и ангажира българската община в Букурещ и румънските власти да отпуснат значителни суми от този фонд и да правят отчет за изразходваните средства. Михаил Кифалов има солидно образование и култура, владее руски, румънски, гръцки, френски, сърбохърватски и турски. Неговото книжовно дело е свързано предимно с преводни книги. Смело може да се твърди, че с книжовната си дейност Михаил Кифалов ускорява значително развитието на нашата възрожденска литература. Превежда главно от руски, гръцки и турски на румънски, от руски на български и

от български на гръцки.³ През 1848 г. Кифалов посещава родния си град Тетевен и дава идея да се построи градско училище. За тази цел организира събирането на доброволни помощи от тетевенци, а той поел грижата да събере такива от тетевенци, живеещи в Румъния. В резултат на тази дейност през 1853 г. се изгражда мъжко класно училище, за което Михаил Кифалов обещава пълната си подкрепа. През 1860 г. е второто установено идване на изтъкнатия дарител и просветител в Тетевен. Той моли братовчед си Лазар Кифалов да се съгласи да отиде свещеник в Търново, където иска да осъществи основната си голяма мечта - построяване на училище и болница, и да повери на сигурен човек своите предпочитания. По време на своето гостуване в Тетевен Михаил Кифалов, под влиянието на призивите на Юрий Венелин, повдига въпроса за създаване на благотелна ученолюбива дружина, която да подпомага издаването на български книги и събирането на български народни песни и умотворения.

Известно е завещанието на Михаил Кифалов. То е публикувано в „Цариградски вестник“, на който той е бил дълги години дописник. Според това завещание, Михаил Кифалов предава на руското генерално консулство в Букурещ два дюкяна и две къщи, от годишните приходи на които да се образува фонд както следва: седем дяла от дохода да се използват за построяване на Търновската болница „Св. Козма и Дамян“, два дяла да бъдат предназначени за нуждите на Търновското общо училище и един дял за Тетевенското училище. Сумите, които Кифалов завещава, са били оставени на съхранение в руската мисия в Букурещ и са възлизали към 1892 г. на 2 600 000 лева. Но поради редица причини от завещанието на Михаил Кифалов е изпълнено много малко – на Търновската гимназия се давали 8000 лева годишно, а на Тетевенското училище – 7000 лева. Реализираната годишна лихва до 1896 г. е била превеждана редовно чрез кантората на Евлоги Георгиев. През 1859 г. Кифалов изпраща на тетевенското читалище 24 книги за „да се четат от всички науколюбители“. Заедно с други имигранти той подема инициативата за създаване на общонародна каса за подпомагане на своите сънародници и изпаднали в беда. Видният възрожденски деец, книжовник и дарител умира на 7 януари 1868 г. в Букурещ. По

³ За неговата книжовна дейност вж. по подробно у **Стефанов, Ст., Желязков, Д.** Михаил Кифалов Тетевенец и неговите преводи в полза на българския език и история. – В: Общество, памет, образование (История и обществени нагласи). Т. 2. София, 2016, с. 148 – 166.

този повод Петко Славейков във вестник „Македония“ пише: „Покойният живя и умря като голям родолюбец.“

Откриване на взаимно училище в града

Доста изследователи на учебното дело в Тетевен през Възраждането датират началото на взаимноучителното училище в града в 1856 (1857) г. Но един новооткрит документ, или по-скоро незабелязан до скоро, променя тази ситуация. Той е поместен в сборника „Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека“ на проф. Беню Цонев и представлява заглавната страница на документ № 995 „Катавасийник“ на Лазар Йованович Кифалов от 1843 г. „Во славу светия, единосущния, животворящия и неразделимия Троицы Отца и сина и Святаго духа с дозволением Господина Г: Йоанна Лазаревича Кифаловскаго, написа ся книга сия Катавасии праздников. Преписа ся от Лазар Йовановича Кифалов: даскалос: в Тетевен на новосоставленного училище взаимнаго учения. 1843“ (Маринов, П., с. 21 – 22)

Първоначално училището се помещавало в сградата на Черепишкия метох. Преминаването към новата организация на обучение – „Бел-Ланкастерска“ или взаимноучителна ставало постепенно. Но първият учител, започнал да въвежда елементи от нея, например таблици, бил даскал Райко (Лазар) Кифалов, синът на Йото Кифалов. Той учителства в Тетевен 17 години – до 1857, когато се построява новата сграда за училище. След тази година Райко бил само свещеник, но има сведения че покрай това, той подготвял хора за свещеници по околните села (Георгиев, Хр., с. 456). Заедно с него около година учителствал и неговия брат Янко.

През 1856 г. тетевенската общественост се заема да построи нова сграда за мъжко училище. От спомоществователи се събрали в кратко време около 64 000 гроша и строежът започнал. През 1857 г. сградата била готова и осветена на 1 септември. В училищния кондик е записано едно послание по този повод от Ловчанския владика Иларион, в което той назначава и училищни епитропи.

„Того ради завещаваме и молиме после на нашите събратия архиереи да подражават и тия на нашият завет, като добри пастире. И поставяме епитропе училищни, които ги назначаваме поименем: х. Иван, Тодор Петров, Петко Милев, Семко Гелов, Павел Райков, Марко Йончов. Хаджи Иван касата да прибира написаните пари от спомоществователите, а Тодор Петров да харчи за школото с гореназначените епитропи, който ще държи чист тевтер.

Ловчански Иларион уверява (подписа му)“. (Георгиев, Хр. с. 457). От тази дата, 25 ноември 1856 година, Тетевен вече си има училищно настоятелство.

С построяването на новата, голяма сграда за училище се открила възможност за преминаване към нова организация на учебната дейност. Това станало към началото на 70-те години и се свързва с имената на двама нови учители – Пано Рогозаров от Ловеч, преди това учител в Плевен и Иван Фурнаджиев, които въвели постепенно класно-урочната система. Запазено е „Условното писмо“ (договор) на Рогозаров, което ще си позволя да цитирам:

„Условно писмо

Подписаний се услових с тетевенската община да им бъда учител за година време по следующите условия:

Годишната ми плата от 60 турски лири от 103 гроша ще ми се плати на 4 срока, т.е. на всеки три месеца ще ми се плаща, колкото ми се пада.

1. Къща за живеене, дърва за горене и всички разноски, които станат (за кирии), за дохождане и връщане ще ми се дадат особено от платата, която е определена.
2. Училищата мъжко и женско в отношение за уреждането им ще е моя длъжност, а управлението им ще е длъжност на настоятелството.
3. Ще съм длъжен да предавам според силите си по български ония предмети, които познавам систематично, при тия и турский язык, ако е необходимо.
4. В края на годината ще правя годишен изпит на учениците.
5. Освен определените лица за училищни настоятели с които ще уреждам училищата, никой друг не ще има право да се меси в училищните работи.
6. Годината ми ще почне когато дойда.

За здравина и уверение си даваме по едно условно писмо подписано от същите за да имат сила пред всеки лица и всяко място.

Плевен, 1872, юний 10 П. К. Рогозаров“ (Койчев, М. с.)

От този интересен документ се виждат няколко важни неща:

- Рогозаров става главен учител и на двете тетевенски училища по това време – мъжкото и девическото;
- В града вече има и женско (девическо) училище, което се помещава в сградата на Черепишкия метох, ремонтирана и обзаведена специално за него;
- в Тетевен вече има училищно настоятелство;

Освен Рогозаров големи заслуги за развитието на училището има и етрополецът Симеон Лазаров Подбалкански, учителствал в Тетевен 3 години заедно с жена си Мария Лазарова. Други учители в Мъжкото училище били Тодор Войников от Шумен, Георги Зеленогоров от с. Ракита, Плевенско, Димитър Петров Ковач от Сопот, братята Цачо и Атанас Българови от Сопот, както и Иван поп Райков Кифалов, син на „поп даскал“ Райко.

Правилникът на тетевенското мъжко училище

В музейната сбирка при читалището в Тетевен е запазен и строгият правилник на това училище. Ето и самия правилник:

„О ч и н и ц ы т е и м а т д о л ж н о с т

1. Който си остави книгата, или таблата, или дивитат, или друго нещо в школата просто без да го предаде някому на ръката или да го остави някъде под ключ да приеме наказание 10 пръчки по нозете или 5 билета джереме да даде.
2. Който попържа (псува) някого, или се присмива някому, да изеде по газът 8 пръчки или да даде 10 билета джереме.
3. Който дерзне и удари някого, за какво да е нещо, 7 по краката или 12 билета.
4. Който види някого че безчинствува, па го не обяви, или има завал от някого, па не обяви на даскалат, а после се разбере от страна, 12 по нозете и 4 по рацете да изедат, или 50 билета джереме да поднесат.
5. Който продаде или купи нещо без учителско позволение, купеното (или продаденото) да се земе от него и да го нема веке той негово, а другият, щото го е продал да върне парите на оучителят на ръката, да се земат джереме за школата а и двамата да изедат 10 пръчки по нозете или по 10 билети да дадат;
6. Който дойде да казува, че е дал някому билети назаим та му ги не връща той да изеде 8 по гъза а другия да е свободен от наказанието;
7. Ако някой от главните гледа хатър на някого, или взима рушвет сиреч мито за да го не писва или записва някого на правдина от някой хинаетлък да му се ударат 9 или 12 билети;
8. Момче школско, което влезне без работа в алтарът да приеме наказание 10 по газът или 8 билети да дадат;
9. Който се противел (който се опира на главните) 6 по краката или 10 билета да даде джереме;

10. Момче школско, когато срещне по пътят си по стар от себе, или жена или муж и не снесе си шапката да му отдаде почитание да приеме наказание 8 по газат, така и на школските момчета да въздава падасщата чест на най първите оученици, и само на ония щото стават главни показуватели: Такожде да сохрануват и в домовете си определеният им закон, когато отидат от школото у дома си, сиреч речат на родителите си добър вечер и да им целуват ръката.
11. Което момче си легне вечер без молитва(без да се помоли богу и да си прочете оуречената молитва) и разуме се после 10 по газут а което не знае друга молитва а то да чете школската която се чете когато се пуцат момчетата та и като рече на родителите си прощавайте сички, и лека ви нощ тогава да си лега. Така и заран да прави и да чете молитвата школска, която се чете при започването на оучението, и когато свърши да рече на сичките домашни, добро утро или оставайте сбогом (вашата молитва любезнии мои родители да ме просвети бог на днешното оучение) и това кой има родители, той да говори а който няма, само останете с богом на домашните да рече.
12. Който от невниманието си строши някому таблата или друго нещо, като калема и пр. да има да му вземе нова, а строшената да земе той – ако са двамата виновни, да платат по половина.
13. Който види някой че открадне нещо от някого, та го не обяви на даскалат и после да се разбере от страна 10 по нозете или 15 билета,а който е откраднал 14 пръчки 7 по краката и 7 газът, или да дадат двамата 25 билети. Подобно и който намери нещо и не го обади на даскала.
14. Който преступи учителската заповед щото му заповяда и кога има заповед да дойдат да учат в някои малки праздници – да приеме наказание 10 по краката или 12 билета, а който разврати и надума някого да не дойде да учи когато им е заповядано да приемне 8 по газът или 12 билета.
15. Който се опре и не покори на даскалат от наказание (кога земе да го бие) да бъде отлучен от школата.
16. Който от главните показуватели не наминае праздничен ден от церква (освен ако има весма нужна работа), да приеме достойно наказание.
17. Ако някой преступи законът школский и не дойде да учи,освен в уречените празници щото назначени в трета таблица, да приеме наказание 10 по нозете или 12 билети.“ (Койчев, М. с. 85 – 86)

Този правилник е създаден за мъжкото взаимно училище, но не е известно в коя година. Вероятно е преди 1857 г., защото в него се говори за наказания с бой с пръчка „по нозете“, т.е., познатата фалага. А след 1857 г, когато учител е Райко Кифалов, фалагата била „изхвърлена“. Вижда се, че правилникът наистина е строг, както пише и Михал Койчев, наказанията се раздават доста често за разни простъпки и са все бой с пръчка. От текста личи, в училището са се раздавали и билети, не е казано за какви добри постъпки и колко билета се полагат. Сигурно е, че те са служели за размяна срещу боят с пръчка. Предвидени са наказания за учениците не само по време на престоят им в училището, но и за поведението им извън него – на улицата, в къщи, за непочтително отношение към учители, родители, възрастни хора, жени и дори към съучениците. Интересно е, че най-тежкото наказание – „отлучване от школата“, се дава за непокорство на учителя, когато изпълнява наказанието бой с пръчка (т. 15).

Първата учителка в девическото училище била монахиня Гликерия Николова Върбанова от гр. Сопот. Тя пристигнала в Тетевен през 1857 г. и учителствувала 16 години. Броят на ученичките достигал 100 – 150 в годината. В училището се работело по взаимноучителната система.

Една от първите и най-силни ученички на Гликерия била Цана Делидимова от Тетевен, работила като учителка цели 21 години и след Освобождението до 1894 г. През 1873-1874 г. учителка била и Тота х. Цветкова от Етрополе (Георгиев, Хр. с. 458-460).

Списъкът от „Енциклопедия Българската възрожденска „интелигенция“

В енциклопедията са намерили място 66 имена от Тетевен, за годините от 1801 – 1878 (периодът след опожаряването на града) – учители и учителки, свещеници, монаси и монахини, зографи, както родени в Тетевен, така и външни за града или преселили се трайно в Тетевен. През Възраждането постоянното движение на учители от град в друг град е нещо обичайно, както поради недостатъчния им брой като цяло за страната, така и поради различните условия за работа, предлагани им в различните места – заплащане, настаняване, удобства и др. Това не е изключение и за Тетевен – освен родените тетевенци, в града учителстват и хора от други места: Ловеч – 3-ма, Етрополе – 3-ма, Шумен, Плевен, Самоков, Пирдоп по 1. Но има едно място, трайно свързано с Тетевен с преселилите се в

града и работили като учители цели 11 души! Това е подбалканското градче Сопот, дало на Тетевен цели фамилии учители като Българови – двама, Гюндюзови – четирима, както и един от най-дейните учители и обществени дейци в Тетевен през Възраждането, Димитър Петров Ковач. Трудно е да се обясни това струпване на толкова сопотненци в Тетевен, случайно или не, вероятно ще остане неизвестно. Общо 21 души външни хора са учителствали в Тетевен през периода, при 43 имена на родени в града. В килийните училища преподават общо 8 души, а във взаимните и по-късно в класните училища – 35.

Освен пристигането на външни хора за учители в Тетевен, също и тетевенци учителстват по други места. В Ловеч например един от първите учители бил поп Лукан Лилов, родом от Тетевен, преселил се със семейството си през 20-те години на XIX в. В историческия музей – Ловеч преди години е бил съхраняван училищен тефтер, за който четем в сборника „Ловеч и Ловчанско“, т. I , следното: :Сей тефтер сочиних аз, поп Лука, за потребата в училището: 1840, декември, 26“. За съжаление, този ценен документ по-късно е изгубен, но е проучен и публикуван в споменатия сборник от проф. Анастас Иширков. Според него, в годините 1840-1841 в метоха на Гложенския манастир в Ловеч съществува килийно училище, ръководено от поп Лукан. Поп Лукан е бил образован за времето си учител, което се дължало на непрекъснатото му самообразование. Проявявал е интерес към историческите, филологическите, природонаучните и медицинските познания. От записаното в тефтера се разбира, че в посочените години броят на учениците е бил 49, между които и две момичета. Записано е какви такси са плащали, като за всеки ученик поименно е заведена отделна графа. Споменава се и какво е било обзавеждането на училището (Сборник „Ловеч и Ловчанско“Т. I, 1934, с.122 – 123).

От Тетевен е и известната хаджи Татяна, монахиня, вероятно ученичка на баба Варвара, която учителства в Татар-Пазарджик и Копривщица. Споменахме вече фамилията Кифалови, които учителстват по редица села в региона.

учители	свещеници и учители	свещеници	учителки	зографи	не- тетевенци
30	5	19	8	3	11 – от Сопот

					Други - ...
--	--	--	--	--	-------------

Библиография

Георгиев, Хр. Учебното дело гр. Тетевен до Освобождението. // *УПр*, IV, 1901, № 6.

Енциклопедия Българската възрожденска интелигенция. Учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, издатели, книжари, търговци, военни...С., Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, 1988 г. Съставители проф. д-р Николай Генчев, Красимира Даскалова.

Ковачев, М. Зограф. Изследвания и документи. Т. 1. София, 1942.

Койчев, М. Просветата в Тетевен преди Освобождението. – В: Ловеч и Ловчанско. Кн. 6. София, 1934.

Ловеч и Ловчанско. Кн. 1. София, 1929, с. 122 – 123.

Маринов, П. За някои факти от историята на Тетевен и тетевенци, такива, каквито са (нихилистично-патетична история) Тетевен, 2007.

Цонев, Б. Опис на ръкописите в Народната библиотека. София, 1910

Спространов, Е. Опис на ръкописите в синодалната библиотека. София, 1902.

Из бита на тетевенци след 1801 г. 220 години от разорението на Тетевен от кърджалиите (традиционна тетевенска кухня)

доц. д-р Стефан Стефанов
СУ „Св. Климент Охридски“

„Българска национална кухня“ – един етикет, който се вижда много често в заведения, брошури, листовки и разбира се, телевизионни и други реклами. Ние приемаме на вяра, че онова, с което ни хранят от повече от 70 години, е наистина българско, традиционно. Българска е мусаката, скарата, баницата, дори „традиционната“ шопска салата (създадена през 60-те години от „Балкантурист“). Често спорим има ли изобщо някъде в България наистина национална българска кухня. Да, има такава, но тя не е национална, а е набор от различни, понякога много различаващи се регионални, а понякога дори местни, в рамките на едно село, кухни. Тук ще се опитам да ви представя една такава местна кухня, запазила се до днес – **тетевенската.**

През XVII и XVIII в. Тетевен е едно от най-процъфтяващите селища от двете страни на Балкана – развитието на занаятите, привилегиите, които придобива с няколко султански фермана (в града не живеят турци, Тетевен е чисто българско селище) предпоставят неговото икономическо развитие и към края на XVIII в. той вече е наричан „Алтън Тетевен“. Богатството на града обаче привлича погледите на развихрилите се в края на XVIII и началото на XIX в. разбойници – кърджалиите.

На 1 март 1801 г. цветущият „Алтън Тетевен“ преживява най-страшното бедствие в своето съществуване – разорението на града от кърджалиите и от присъединилите се към тях помаци от околните села. Градът е разграбен и опожарен почти напълно. Разграбването е тотално – ако кърджалиите търсят пари и скъпоценности, където мине помак, не остава нищо! Оцелява манастирът „Св. пророк Илия“ (по чудо кърджалиите го оставят цял) и няколко отделни къщи. От почти 10 000 население (според други източници – 15 000) остават 4 – 5 000 (по неточни сметки). Голяма част от тетевенци емигрират – Оряхово, Зайчарско, или в Румъния – Крайова и др. Тези, които остават, много дълго време живеят в крайна бедност. Чак към 60-те –

70-те години на XIX в. Тетевен успява да възстанови състоянието си, но никога повече не постига онова, което е бил преди пожара.

Сиромашията белязва за дълго време бита на тетевенци. Налага се да се живее на минимум скромно, дори бедно. Нещата от първа необходимост се изработват или отглеждат лично. Това от една страна подпомага развитието на занаятите – изработват се на първо място предмети за бита – кухненски съдове, дрехи и други вещи от първа необходимост. Може би с най-голяма сила оскъдицата се стоварва и дава отражение върху начина на хранене. Нямаме никакви сведения как и с какво са се хранили тетевенци преди разорението. Но, за периода след това тетевенската кухня е запазила не просто спомен, а жива памет, ястия, които и сега обогатяват тетевенската кулинария и, смея да твърдя, не се срещат никъде другаде в България.

Всъщност в Тетевен и околността се създава нещо като италианската “cucina povera”, кухня на бедните, характеризираща се с простота, пестеливост и съчетаваща в себе си продукти както произведени лично в градината, така и събрани от природата, но и закупени в краен случай. Закупуват се продукти, които не могат да се произведат в къщи – брашно (бяло, но по-често царевично), сол, олио или шарлан, маслини и други подобни. Почти всеки тетевенец отглежда в градината си домати, чушки, лук, картофи, зелени подправки, а също и овошки – сливи, ябълки, круши, мушмули и др. Разбира се, отглеждат се и животни – за работа, но също и за храна, мляко, яйца. От природата се добива най-вече риба – река Вит по онова време гъмжи от най-различни видове по-дребна или по-едра риба, но също гъби и множество ядивни растения. Цялото това богатство от продукти се влага в тетевенската кухня и, съчетано с изобретателност и вкус, прави я неповторима и много вкусна, което се оценява от всеки, посетил Тетевен и погостувал на гостоприемните и щедри тетевенци. Трябва да се отбележи също, че ястията, за които ще стане дума по-долу, са предназначени предимно за цялата фамилия, по онова време обикновено многобройна.

Ще представя рецептите за приготвяне на някои от най-типичните тетевенски ястия, като ще започна с прочутата **тетевенска саламура**.

Саламурата е рибена чорба, която се приготвя от речна риба и е извънредно лесна. Основното правило при нея е да не се слага нищо излишно. Ето какво е необходимо за приготвянето ѝ:

- речна риба – става всякаква, дори и пъстърва;

- домати (консерва или пресни, за предпочитане е тетевенското „рязано“¹);
- чесън;
- люта чушка (суха, запечена);
- оцет;
- сол;
- копър (пресен или сушен);
- речен рак (заради вкуса)

Рибата се изпича на скара, изчиства се от костите (по желание), но се слага задължително с изпечената кожа. В тенджерата се кипва вода, посолява се, слагат се домати (повечко), чесънът, червен пипер, люта чушка, добавят се рибата и ракът (също запечен, ако има – и повече). Ври 15 – 20 минути, добавя се оцет и накрая копър (по желание и други подправки). Яде се както топла, така и студена – тетевенци я предпочитат като мезе за ракията (естествено – тетевенска сливова).

Разбира се, в Тетевен се яде и **пържена риба**, в някои случаи – подлукена с чесън и оцет. Пържи се овалена в царевично брашно и се пържи в свинска мас в старовремски меден тиган, калайдисан отвътре. Вкусът е гарантиран.

Следващите рецепти са за приготвянето на **тава с лук**.

Тавата (или „Тавъ“ по тетевенски) е типично сиромашко ястие, в което има стар лук нарязан в тава, олио (или шарлан), сол и червен пипер. Пече се на фурна. Има три разновидности (според благосъстоянието на фамилията):

- тава само с лук;
- тава с лук и дребна риба (рибата е от реката, т.е., безплатна);
- тава с лук и маслини (маслините се купуват).

Съдържанието на тавата се топи с хляб или с просеник.

Тетевен е планински край, в който пшеница не се сее, следователно бялото брашно е кът и е скъпо. Масово се яде царевично брашно, основно приготвено по два начина.

Качамак по тетевенски. Качамакът си е качамак навсякъде и е типично ястие за бедните. В Тетевен, в зависимост от възможностите на семейството, той се гарнира различно. След като се свари, се изсипва върху дървена подложка и, като поизстине, се нарязва с помощта на конец на квадрати. Гарнитурите са според възможностите:

¹ Зимнина – приготвя се от нарязани на дребно домати, чушки, магданоз, сол, аспирин – всичко това се поставя в бутилка и най-отгоре се налива малко олио. Издържа цяла зима.

сирене, пържена риба, пръжки от сланина (по тетевенски „резньове“) или „маденичка“ – специфичен тетевенски суджук, за него – по-долу. Когато на следващия ден качамакът изстине и се втвърди, може да се пекне на въглени.

Просеник. Може би най-масово разпространеното ястие в тетевенския край. Той представлява нещо като царевичен кейк, приготвя се от царевично брашно, вода, яйца, кисело мляко. Който има възможност, добавя и натрошено на дребно бяло сирене. Изсипва се в намазнена тава и се пече на умерена фурна. Консумира се както топъл, така и студен.

Тетевенската кухня включва и някои **деликатеси**, които се приготвят не ежедневно, а при определени случаи, празнично или сезонно. Тук няма да споменавам **баниците**, които се правят в цяла България и които са заемки от Ориента. И в Тетевен се прави нещо, което спада в тази категория, но се нарича **зелник**. Това ястие, под това име, се прави в различни краища на България и в него се влагат различни продукти – зеле, праз и други зеленчуци. В Тетевен обаче, то има по-друг облик. Ето какво представлява **тетевенският „зелник“**. Разточват се кори от бяло брашно – на тънко, три или четири. Преди това се приготвя плънка, която е извънредно проста – задушават се в олио пресен лук (повечко), киселец (колкото повече, толкова по-добре), сол, червен пипер и подправка по желание (напр. джоджен). Намазва се дъното на тава с олио, слага се една кора, върху нея плънка, пак кора, пак плънка и т.н. до изчерпване на корите, най-отгоре остава кора. Нарязва се на квадрати (или ромбове) и се пече около 45 минути на умерена фурна. Консумира се както топло, така и студено – истински деликатес.

Типично ястие, базирано на природен продукт е **коприва по тетевенски**. Копривата отдавна е известна като ядивно растение, при това доста полезно. Тя се приготвя на много места в страната, но в Тетевен е особено вкусна. Ето по какво се отличава тетевенската коприва. Първо, берат се само най-нежните листенца от растението, в най-горната част на копривата. Това става най-добре в ранна пролет, когато копривата е млада и свежа. Листенцата се измиват и задушават с лук в олио, но по-добре в свинска мас – става по-вкусно. След като се задуши, копривата се прави на каша (за да е гъста може да се добави лъжица брашно), като се добавят прясно мляко, яйца, сирене и по-желание – пържени парченца сланина или пръжки (по тетевенски – „резньове“). Подправя се със сол, червен пипер и някаква миризма по желание – например пресен джоджен, дивисил и др. Разбира се, диетичният вариант включва само

растенията, но по-вкусният е с всички тези добавки, по принципа „Колкото повече – толкова по-вкусно“.

Разбира се, в традиционната тетевенска кухня присъства и месото, макар и по рядко, вплетено в традиционния народен календар на празничната жертва: зимата – прасе; пролетта – агне; лятото – пиле и т.н. Ще ви предложи два типични тетевенски специалитета от свинско месо, които се приготвят през зимата около Коледа и Нова година.

Тетевенска маденичка – типичен за Тетевен своеобразен суджук, приготвен от свинско месо и сланина, кълцан на едро и опушен на орехови черупки. Консумира се както суров, така и леко запечен с качамак или хляб.

Дробавица – уникален за Тетевен продукт, който не се среща никъде в България. Оприличават го на бахура, но приликата е нищожна. Тази вкусотия можете да опитате единствено в Тетевен, по Коледа, и то все по-рядко. Как се приготвя и как се консумира? Използва се дебело черво от прасе – добре почистено и измито. Прави се плънка – свинско месо (тлъсто), сланина, свински черен дроб, ориз суров, подправки (чубрица). С плънката се пълни червото, завързва се и се вари около 2 – 3 часа. Може да се консумира топло или студено. Невероятен деликатес!

Един изключителен деликатес, който се е приготвял в Тетевен, е **телешка глава в шкембе**. Днес това ястие се предлага в някои ресторанти в България, приготвено с различен успех. Една рецепта за приготвянето му имаме в книгата на Васил Цонев „От Дунава до Балкана“. В нея известният кулинар и бонвиван „Дон Базилио“ описва една автентична рецепта за това ястие. Ще си позволя да я преразкажа (не мога да цитирам, тъй като книгата не се намира): „Вземате една телешка глава (без рогавете). Осолявате я и я подправяте по желание. Вземате цяло телешко шкембе, измивате го и го почиствате. Напъхвате главата в шкембето. Замесвате тесто и увивате в него главата. Печете в пещ около 6 часа. След това, следвайте указанията в книгата.“ Иначе, по-лесният вариант, който може да се приготви, е следният: Купувате обрезки от телешка глава. Купувате шкембе телешко сварено и желирано, на колела. Сварявате телешката глава. Добавяте шкембето. Добавяте лук, праз, домати, чушки, чесън, люто, червен пипер, черен пипер, бахар и дафинов лист. Доливате червено вино. Печете на фурна, до извирание на водата.

Друг деликатес, принадлежащ към традиционната тетевенска кухня е **зеленото сирене**. Този истински деликатес, до скоро изгубен, се възстановява напоследък от

отделни ентусиасти. Това е домашно овче сирене, което се прави високо в планината и по естествен път добива една благородна плесен със зелен цвят. Това сирене напълно може да конкурира известните френски и италиански сирена, ако производството му се увеличи.

Сред специалитетите, произвеждани от овче мляко, трябва да споменем и изчезналият вече продукт **бял мъж** – подсладено овче мляко, както и придобиващият популярност **крокмач** (в тетевенския говор – **крутмач**) - гъсто цедено овче мляко, солено, което се поднася с нарязани печени чушки и се използва главно за мезе на тетевенската сливова.

Разбира се, старите тетевенци са консумирали и **чорби**, някои от които трябва да споменем. Типична за района на Тетевен и досега е **сиренява чорба** – просто зеленчукова супа с прибавено сирене. Характерна е също **гъбената чорба**, която се приготвя със сушени гъби. Гъбите изобщо са обичан от тетевенци деликатес и освен че се консумират пресни, се съхраняват чрез сушене. Да споменем и армеевата чорба от зелен сок и люти чушки, неизвестно защо наричана в Тетевен „**бисмарк**“ (няма връзка с известния германски държавник).

Предпочитано питие в Тетевен и околната е **тетевенската сливова ракия**, към която освен горепосочените деликатеси се приготвя като мезе **лютика** – смес от печени и обелени чушки, домати от рязаното (виж по-горе), сол, червен пипер и люто – всичко това се счуква в хаван.

И накрая, разбира се, с ракията се мези **домашна сланинка**, (сурова, нарязана на тънко и поръсена с червен пипер) или пекната на шиш.

Ето така тетевенци са оцелявали през трудните години след разорението.

Отглас от Кримската война в една народна песен от Силистренско

доц. д.ф.н Тодорка Георгиева

Русенски университет „Ангел Кънчев,

Филиал – Силистра

Кримската война (1853 – 1856) е ярък военен конфликт с дълга предистория; тя е обусловена от няколко причини и различни поводи. От една страна причина са непрестанните борби за трона на турския султан, бунтовете на поробените народи и стремежът на Великите европейски сили да разпрострат влиянието си над териториите на западащата Османска империя; от друга страна това е стремежът на Русия да запази своите икономически интереси в района на Черно море и да укрепи позициите си на Балканския полуостров, разклатени след началото на индустриалната революция във Великобритания и Франция. Формални поводи за Кримската война стават действията на руския император Николай I на международната политическа и военна сцена – непризнаването на император Наполеон III, спора за контрола над светите места в Йерусалим и окупирането на Молдова и Влахия през лятото на 1853 г. В резултат на провалената дипломатическа среща, свикана във Виена с цел предотвратяване на назряващия военен конфликт, на 23 октомври 1853 г. турският султан официално обявява война, която се разгръща в две основни направления – на Балканите и на Кримския полуостров.

През пролетта на 1854 г. руският фелдмаршал Паскеевич преминава през Молдова и се озовава на Дунава. На много места руските войски се прехвърлят на десния бряг на реката и навлизат дълбоко в Добруджа, но не могат да напредват, защото ги спира Силистренската крепост, която съществува от дълбока древност¹. В продължение на

¹ Град Силистра (Дуросторум, Доростол, Дръстър) възниква като селище на тракийското племе гети; през вековете влиза в пределите на Римската империя, на Византийската империя, на Първото и Второто българско царство, на Турската империя; претенции към него имат и влашките воеводи. В околностите му са разкрити най-ранните обиталища на първобитни хора по българските земи; при археологически разкопки е намерена селищна могила от каменно-медната епоха; тук е открит античен слънчев часовник с образа на Орфей. Най-ранното писмено споменаване на Дуросторум е от римския историк Дион Касий, който през 106 г. от н. е. съобщава за установяването на Единадесетия Клавдиев легион в него; през 169 г. е обявен от император Марк Аврелий за самоуправляващ се град, с което се

векове тя е военен център от първостепенно значение. Обградена с яка каменна стена, с широк ров, пълен с вода; пазена от разположените на изток, юг и запад височини, които са естествени укрепления, подсилени с каменни фортове, тя е мъчно превземаема твърдина. Такава остава и през XIX в., когато по повод на избухналата Кримска война Фридрих Енгелс коментира, че надмощие ще има онази от силите, която владее Силистренската крепост.

Крепостта „Меджиди табия“ (снимка: авторът)

ускорява неговият материален и културен разцвет (вж. **Дойнов**, Ст. Българите в Украйна и Молдова през Възраждането (1751 – 1878). София, Академично издателство „Марин Дринов“, 2005, с. 119 – 124; с. 243 – 247; **Колев**, Б. Градът с над 1900-годишна история. // в. „Дума“, сряда, 29 Септември 2010, бр. 223, <https://duma.bg/gradat-s-nad-1900-godishna-istoriya-n5191?h=pdfarchive&pdfarchiveId=3606> /посетен 19 май 2022 г., 13.12 ч./;

https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0 /посетен на 18.05.2022 г., 13.09 ч./;

[https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D0%A1%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0_\(1854\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D0%A1%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0_(1854)) /посетен на 19 май 2022 г., 11.36 ч./; <http://www.starasilistra.com/letopis.php?id=78> /посетен на 19 май 2022 г., 10.54 ч./ и др.).

Най-мощното начинание в Дунавския театър на бойните действия по време на Кримската война е руската обсада на Силистра, предшествана от атаки срещу градските укрепления, които от края на м. март 1854 г. са атакувани от батареи, разположени на левия бряг на река Дунав и на близките острови. Самата обсада продължава от 4 май до 12 юни 1854 г. Русите правят неуспешни опити да завладеят крепостта и дават много жертви. Най-тежките сражения се водят около крепостта „Араб табия“ – каменен форт, разположен в югоизточната част на града.

На тези събития е посветена песента „1854 година“, поместена в *Сборника от стари народни песни, пети в селата на Силистренско*². В поетическата ѝ тъкан е вплетен разказът за реални исторически лица, пространства и събития; разкриват се дълбоки мисли, чувства и настроения (цар/император Николай, синът му Александър, султан Меджид, Юмер/Омер паша, генерал Пашкович/фелдмаршал Паскеевич; Силистра, Добруджа, Тулча, Шумен, Крим, Севастопол; „свѣта се страшно размирилъ“³, „Черното море минахъ,/ въ Кържмска земя влѣзохъ, „тогазъ се царъ Николай уплаши/ уплаши та се замисли“, „Шамла бей се люто разсърди“, „башибозуци распустна“ и др.), пречупени през призмата на българската фолклорна традиция (мотивът за вековните робски страдания на нашия народ: „страшно е било и грозно,/ българинъ човѣкъ да бжде). Езикът на текста е ярък и образен, на места е архаичен. В настоящия доклад са изложени резултатите от първоначалния комплексен анализ на тази историческа народна песен.

Песента започва с кратко въведение в събитията, които се пресъздават:

Свѣта се страшно размирилъ

два царя глава дигнали

два царя – два главатаря.

Какъвто царя Николай

и турски султан Меджита (с. 18).

Веднага след това безименният народен певец – човек с будно родолюбиво чувство, насочва вниманието си към обсадата на крепостта Силистра и многократните опити тя да бъде превзета от руската армия:

² Сборникъ отъ стари народни пѣсни, пѣяни въ селата на Силистренско, събралъ и издава Юрданъ Николов Слѣпия. Силистра, Печатница П. Армянов. 1898, с. 18 – 22.

³ При представянето на илюстративния материал се следва правописът на *Сборника*.

*Три дни топове гърмѣли,
четири дни бой правили
околя Силистра стоѣли
Силистра на прахъ станала (с. 18).*

Ретроспективно творецът излага причините за тези страшни събития: неуспехът на Шабли бей да опази границата при град Тулча, довел до настъпването на руските войски към Силистра и Добруджа:

*Царя Шабли бея проводи,
на Тулча града голѣма
синури да си опази
да не московци прѣминѣтъ.
Не можѣ синура да оварди,
че сѣ московци минѣли (с. 19).*

Народният творец прозира умерената политика на Юмер/Омер паша да се избягва всякакъв открит сблъсък с руската армия, заради която османският главнокомандващ не откликва на исканата от Шамли бей помощ. Цената на този отказ плаща местното население в Добруджа, което става жертва на изстъпленията на поставените под командването на Шамли бей „мъсѣрски грозни арапи, анадолски манафи, стамболски млади низами, урумелийски башибозуци и читаѣи“:

*Паша му имдатъ не прати
Шабла бей се люто разсѣрди
баши бозуѣи распустна,
изъ пуста равна Добрудѣжа,
грабили сѣ ножѣ робили,
дребнитѣ дѣѣа тѣпкали,
старитѣ баби сѣчѣли.
Малкитѣ моми грабили,
младитѣ булки робили (с. 19).*

Покъртителната картина на разорението и опустяването на изстрадалата добруджанска земя завършва с горчивото заключение: *страшно е било и грозно, българинъ човѣкъ да бѣде/ въ турско робство да гние* (с. 19). Използването на минало неопределено време, чиито форми се отличават с неопределеност на вършенето в миналото и с актуалност в момента на изказването, насочва към мисълта, че вероятно

безименният творец не е пряк наблюдател на пресъздаваните събития, а ги предава по-късно по чужди спомени.

Верен на историческата истина, пречупена през неговите собствени разбирания за тогавашния световен ред, певецът ретроспективно разкрива непосредствения повод за Кримската война – спорът за контрола над светите места в Йерусалим:

*Защо ли ѝ станал този поменъ
та сж царетъ сбжхтали?
Себепъ е станалъ султана,
че хаджилъка продаде,
на безвърнитъ французи,
на безбожнитъ англичане (с. 20).*

Освен отказа на Високата порта да удовлетвори исканията на руския император за признаване правата на гръцката църква над светите места като причина за войната е изтъкнат стремежът на турските паши да разширят личната си власт и правомощия:

*Пашитъ глави дигнахъ
пашитъ и риджаджиитъ,
дигнахъ и пакъ сложихъ,
ала Юмер паша я не слага
той си сеферъ повдигна,
съ ингилизи и французи
тежъкъ се кавилъ сторили,
съ вази кавга да сторятъ (с. 20).*

В песента категорично се осъждат действията на Великите сили „земята да си поделѣтъ“, безразличието към съдбата на народите, населяващи териториите около Черно море – Балканите и Крим, задълбочаването на конфликта дори след премахването на формалните поводи за него – вдигането на обсадата на Силистра и изтеглянето на руските войски от Влашко и Молдова. В същото време ясно се долавят русофилските настроения на твореца, горд от единородството ни със великия славянски народ, който воюва сам срещу коалиция от седем царства:

*Царъ си войскитъ оттегли
оттегли турци подмами.
Въ Севастополъ влѣзохъ.
Че се калето подпали,*

отъ четиритѣхъ кюшета
турци, французи и англизи,
високо въ небесата хвърчахъ,
и си царѣтъ кълняхъ:
„Богъ да убие моя царь,
че съ московинъ кавга подигна
московски Богъ е праведень!“ (с. 21).

Наблюдението над песните в *Сборника* разкрива музикалността и изразителността на езика им, богатството от форми и значения, наличието на старинни по произход форми, думи и изрази, стремежът да се следват принципите на фонетичния и на умерено етимологическия правопис, като на места графиката се осъвременява, и др.: *И си царѣтъ* кълняхъ (с. 22); *Че си калето подкопа* (с. 21); *До султана го испрати* (с. 20); *Въ Силистра ѹхъ* проводи (с. 21) – *И въ Кржмъ да я отведе* (с. 21); *До дѣ фермани разменѹтъ* (с. 21) – *Съ вази кавга да сторятъ* (с. 20); *Ноцѣ си книга написа* (с. 21) – *Ноцѣ се войска дигналъ* (с. 21).

На **фонетично равнище** се откриват архаични черти, една част от които днес са наложени като книжовни общобългарски норми, а други се срещат в отделни говори:

✓ Съхраняване на изконната мекост на съгласните в окончанията за 3 л., мн. ч., сегашно време при глаголите от първо и второ спрежение, напр.: *И братски да си живѣѹтъ* (с. 22); *До дѣ се турци осѣтъѹтъ* (с. 22). Графични форми като *направятъ* (с. 22) показват неустановеността на правописа в третата и четвъртата четвърт на XIX в., т. е. по времето, когато народният певец е събирал песните, публикувани в *Сборника*;

✓ Редукция на широките гласни и разширяване на тесните гласни – това не книжовно езиково явление е преобладаващо присъщо на източните български говори, напр.: *Ноцѣ се войска дигналъ* (с. 21), *Като прие царя фирмана* (с. 20); *До дѣ се турци осѣтъѹтъ* (с. 22) и др.

На **морфологично равнище** също се откриват някои архаични езикови черти:

✓ Съхраняване на старинното окончание *-е* за именителен падеж, мн. ч. при съществителни имена от мъжки род, назоваващи народности: *На безбожнитѣ англичане* (с. 20);

✓ Съхраняване на старинните удължени форми *нази* и *вази* на личното местоимение за 1 и 2 лице, мн. ч., родителен падеж: *Имашъ ли кавга съ нази* (с. 20), *Азъ нѣмамъ кавга съ вази* (с. 20);

✓ Заемане на падежни окончания – при съществителни имена от мъжки род, стара јо-основа, вместо изконното окончание -и за именителен падеж, мн. ч. срещаме форми със заетото от ѝ-основа окончание -**ѐ**: *На седемъ цар**ѐ** войската* (с. 21).

На **лексикално равнище** в песента се наблюдава синонимна замяна на домашни думи с думи, навлезли от турския език: *Четири града подсеби* (с. 22) – *Града Карсъ съ сила сардиса* (с. 22); *Нощ**ѣ** си книга написа* (с. 21) – *Султанъ си ферманъ написа* (с. 20).

В песента „1854 година“ се срещат остатъци от стари падежни форми за **дателен падеж** при съществителни нарицателни имена от мъжки род: *Илчия дума султан**у*** (с. 20); *Султанъ илчи**ю** думаше* (с. 20).

В заключение можем да обобщим, че песента „1854 година“ от проучвания „Сборник със стари народни песни, пети в селата на Силистренско“ рисува картината на страданията и тежненятия на нашия народ от една относително далечна епоха, като паралелно с това разкрива богатството и красотата на българския език.

Влиянието на „западната музика“ върху българската младеж през 70-те и 80-те години на XX в. в документите на ДС

гл. ас. д-р Ралица Тодорова
СУ „Св. Климент Охридски“

През лятото на 1972 г. един англичанин дава кратко, но съдържателно описание на българската младеж, или поне на тази част от нея, която е видях в столичния град. Младежите и девойките, които среща по улиците твърде много му приличат на английските в облеклото и музиката, която слушат. Последното си впечатление той оформил след като посетил няколко обществени заведения, в които „музиката била като в Лондон“. Особено впечатление му направили българските момичета, които били особено хубави – „в много случай по-хубави от английските“¹.

На пръв поглед подобно описание може да прозвучи малко странно, предвид времето, в което този чужденец дава своята оценка. Говорим за периодът на изграждането на „развитото социалистическо общество“ в България, заложено в решенията на Десетия конгрес на БКП и провеждано под ръководството на партията. В този социален експеримент на новите поколения е отделено особено място и всяко едно несъответствие между реалността и идеологията следва да бъде премахнато. Последното се оказва трудна, дори непосилна задача поради една колкото проста, толкова и съществена причина. Характерна черта на младите хора (както и на децата), е че те изначално са любопитни и отворени към света, което ги прави и податливи на влияния. Вкарването им в калъп, обаче не може да стане без тяхното осъзнато и убедено съгласие. Последното поставя на изпитание партийната и държавна власт, респективно и правоохранителните органи, защото тогавашното настояще може и да не е на младите хора, но бъдещето им принадлежи.

С всички сили и средства БКП се опитва да задържи „под крилото си“ младежта и да я опази от „активната идеологическа обработка“ на капиталистическите държави, провеждана с помощта на различни емигрантски центрове и чрез предаванията на т. нар. „вражески радиостанции“². С това примитивно обяснение пропагандната машина

¹ АКРДОПБГДСРСБНА - Р, ф. 1, а.е. 3053 РД, л. 154.

² Повече по въпроса Вж. в: Държавна сигурност и „вражеските радиостанции“. С., 2014 г.

обвързва всички появили се неблагополучия и нередности, включително и престъпността сред младите хора по това време. Последното обаче няма как да обясни негативните прояви в средите, които са „социално близки“ до властта³.

Съобразно вижданията на тогавашната власт изграждането на развито социалистическо общество изисква „освобождаване от индивидуализма и егоизма на миналото“ олицетворение на което е „труженикът на социализма“. Като негов контрапункт са поставени всички онези лица, които: „Не упражняват обществено полезен труд и живеят от нетрудови доходи, придобити по нечестен, престъпен начин или чрез просия. Системно водят неморален начин на живот – проституират, сводничат, предоставят жилищата си за разврат, пиянстват и употребяват наркотици. Поддържат връзки с чужденци с користна цел някои от тях ходят нечистоплътни с дълги и мръсни коси и бради, създават компании и групи, в които привличат и разлагат морално неустойчиви граждани, предимно младежи. Не малко от тези лица водят скитнически живот и с престъпни намерения посещават курортните селища и големите градове в страната⁴.“

В документите на Държавна сигурност от периода хулиганството е характеризирано като начална фаза и най-лека форма за идеологическа обработка на младежите в реакционен дух. Зад това прозира ролята на „западните стратегии“, които съветват младежта да не се занимава с политика, „насочват я към уродливите страсти на лек и охолан живот, секс и напитки, „свобода“ и креслива музика“⁵. Основателно притеснение буди и факта, че след четвърт век комунистическа власт негативните и „вражески прояви“ сред младежите не намаляват, а запазват относителната си устойчивост, както по мащаби, така и по характер. Тези явления добиват обществено опасен характер и неминуемо имат политическо отражение.

³ АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 13, оп. 1, а.е. 1435, л. 217

⁴ АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 1, оп. 11, а.е. 216, л. 71-78

⁵ Според анализаторите на ДС същите стратегии изфабрикуват и нови идейни концепции, които да обслужват тезите им. Като пример за това е посочена теорията на Херберт Маркузе, която твърди, че в епохата на автоматизацията намалява революционната роля на работническата класа, а конфликтът между класите е заменен от конфликт между поколенията. При това положение основна революционна сила остава интелигенцията и преди всичко нейната най-динамична част – студентската младеж. АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1А, а.е. 815, л. 27-28

Каква е ролята, която западната музика заема в тази тревожна конфигурация? Първо трябва да поясним, че терминът „западна музика“, използван през периода и отразен в документите на българските служби за сигурност, обхваща най-общо всяко едно музикално произведение, което е „неиздържано“ според нормите на комунистическия морал и естетика. С други думи, по шеговития израз на Кирил Маричков, буквално можем да търсим етимологията на термина в думата „западнал“, в смисъл на упадъчен. Такова е и определението за тази музика от страна на официалната власт.

Независимо от това службите регистрират, че много младежи са повлияни от „упадъчната западна музика“, свързват цялото си съществуване с нея и стават напълно индиферентни към всичко заобикалящо ги. Стремят се да подражават във всичко на изпълнителите, обличат се крайно екстравагантно, не се подстригват с месеци, за да приличат на „битълсите“. Не рядко прослушването на джазови записи завършва с пиянски и секс оргии. Битълсманията е характеризирана като масова психоза, накърняваща националната гордост и достойнство на българските младежи, които са готови на всичко, за да се сблизат с чужди граждани. На Първи май някои училищни оркестри манифестирали с изрисувани по барабаните надписи „The Beatles“ и ликовете на изпълнителите от групата⁶. Тук е необходимо да се направи едно много важно уточнение по отношение на термина „битълси“. Той е широко употребяван по това време и се е превърнал в нарицателно именно за хората с гореописания външен вид. Когато се употребява в смисъл на „битълсов състав“, се визира всяка музикална група, изпълняваща подобна музика⁷.

През първата половина на 1970 г. се оценява, че около 60% от слушаната в страната музика е западна. В София, Пловдив и Русе под влияние на „западна джазова

⁶ АКРДОПБГДСРСБНА - М, VI-Л-432, л. 144-145

⁷ Свързва се с името на легендарната ливърпулска четворка, което ознаменува цяла епоха в музиката. През 1968 г. в България се говори за намеренията на „The Beatles“ да изнесат концерт в София по време на Световния младежки фестивал. Дали британците, които по това време са в своя апогей, действително са имали намерение да свирят пред българска публика не е ясно. Факт е, че това се превръща в проблем, по който се произнася Секретариата на ЦК на БКП, който в протокол № 255 от 14 май 1968 г. постановява: „Възлага на Оперативното бюро на Националния фестивален комитет да намери съответна форма за отклоняване искането на битълсите да участват в IX световен фестивал на младежта и студентите, който ще се състои през м. юли тази година в София“. ЦДА, ф. 1Б, оп. 36, а.е. 131, л. 16

музика“ са предизвикани сериозни инциденти от екзалтирани младежи, някои от които са предадени на съдебните власти⁸. Логичното обяснение за това е често срещаното явление от Българска концертна дирекция (след разпореждане от „по-високо място“) да съкращават програмата на музикалните изпълнители. Последното поражда нескрито недоволство сред младежите, което в определени случаи завършва и с физическа разправа с органите на реда⁹. Горното не е изолиран случай, а по-скоро говори за практика породена от порочния кръг, в който се намира цялата държава и в частност икономиката на страната. Говорим за елементарния принцип на търсенето и предлагането, който е стар колкото света. По този начин дадено стопанско обединение, предприятие и пр., а в конкретния случай Българска концертна дирекция, с цел да отговори на търсенето на пазара и да реализира печалба, промотира подобни музикални прояви¹⁰. Последното е в разрез с официалните директиви, но очевидно властта също така често е склонна да си затвори очите, когато говорим за реализиране на печалби. Така от цялата ситуация големия ощетен е публиката, която е заплатила входния билет и е изгонена преди края на мероприятиято¹¹.

⁸ АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1А, а.е. 801, л. 18

⁹ АКРДОПБГДСРСБНА - М, VI-Л-460, л. 42-45

¹⁰ Нагледна илюстрация на това е следната случка, красноречиво описана в документите: „В София по време на концерт на „Щурците“ на 29 юни 1976 г. изпълнителите с диви ритми, кълчене и тичане по сцената изразявали своето „изкуство“. Попадали под тяхното въздействие част от младежите със свирене, викове, крясъци, хвърляне на бутилки и запалени вестници изразяваха „удоволствието си“. След завършване на концерта група от около 150 младежи и девойки скандирали „искаме свобода, „Браво юнаци, щурци“, а при намесата на нашите органи започнали да викат „убийци“, „садисти“, „искаме свобода“. АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 38, оп. 1, а.е. 101, л. 11

¹¹ Органите на сигурността вече имат богат опит в това отношение натрупан по време на провеждането на IX световен фестивал на младежта и студентите в София през 1968 г., когато се прибегва до изключване на апаратурата и преждевременно прекратяване на музикални събития. Тогава музикантите масово започват да скандират „Дружба“. По чисто политически съображения е препоръчано да не се допускат до сцена чехословашки изпълнители. АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 2, оп. 3, а. е. 292, л. 86; Така се стига и до демонтирането на чешката естрада, която е струвала на Чехословашкия културен център 60 хил. крони. Вероятно поради тази причина чешката делегация, в нарушение на фестивалните порядки, изнася концерт в Западен парк, а не в Дървеница, където има изпратена охрана от органите на реда. АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 24, оп. 1, а. е. 34, л. 104; 108; В последния документ намираме любопитна информация и за поведението на югославските състави и реакцията на публиката на техните изпълнения. Интересно е, че в Директивите за действията на органите на КДС, МВР и доброволните

Подобен е случая с дискотеките и младежките клубове. Последните имат точно определено работно време, а продажбата и употребата на алкохол в тях е забранена. В действителност обаче работното им време не се спазва и често работят след полунощ. Посетителите сами си внасят алкохол или си го купуват от отговорника на обекта (често назначен по линия на Комсомола). Последното се отнася с пълна сила и за т. нар. „пътуващи дискотеки“ в страната¹². Програмите на дискотеките и увеселителните заведения са съставени изключително от естрадна музика като преобладават изпълненията на западни състави. При организираните мероприятия по линия на Общинските комитети или Комсомола дисководещите (наричани още „диско жокери“) се опитват да ограничават тези тенденции¹³. Същото е положението и в редица места за отдих по курортните комплекси, къмпингите, ресторантите и пр. С цел да се угоди на

отряди при антидържавни, антипартийни и антифестивални прояви при провеждането на IX световен младежки фестивал е записано: „При концерти не бива да има намеса в програмата и нейното изпълнение, освен ако тази програма не съдържа открити призови за антидържавни действия“. **АКРДОПБГДСРСБНА - М, VI-Л-303, ч. 1, л. 63-65.** Цитираните в бележката документи са публикувани в Сб.: Държавна сигурност и IX Световен младежки фестивал 1968 г. С., 2016 г.

¹² Работното им време е съответно от 14 до 19 ч. за учащите и от 19 до 22 ч. за работническата младеж. През летния сезон по време на ученическите бригади се организират по-чести младежки увеселения със свободен вход. При неорганизирано посещение се начислява входна такса от 0,30 лв.

АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 22, оп. 1, а.е. 164, л. 12 – 15

¹³ Направени са изводите, че в голямата си част дисководещите нямат необходимия лиценз, а Комсомола не упражнява необходимия контрол върху тези заведения. Така се стига до пускането на изпълнения, „противоречащи на социалистическите разбирания за дух, морал, любов, красота естетика и мода. В някои от изпълненията се призовава открито към анархия, секс, насилие, садизъм, социална и трудова неангажираност.“ **АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 22, оп. 1, а.е. 164, л. 85-86;** Отделни дискотеки са се превърнали в сборища на криминално изяви и морално деградирани младежи и девойки, в центрове за хазартни игри и валутно-контрабандна дейност. **АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1, а.е. 132, л. 7;** Независимо от посочените констатации ръководството на Държавния комитет по туризма води преговори с „Некерман“ – ГФР и английска фирма за разкриване на т. нар. „валутни дискотеки“. Става дума за заведения от дискотечен тип, в които дискоапаратурата, програмата и дисководещите ще се осигуряват от съответната фирма. Предвижда се входната такса (и евентуално консумацията) в тези заведения да се заплаща във валута. Дискотеките все повече се утвърждават като търсена и предпочитана форма на забавление, която тепърва ще се развива и усъвършенства. **АКРДОПБГДСРСБНА - М, VI-Л-615, т. 5, л. 31-36**

вкусовете на публиката и да се увеличи личната изгода на барманите и сервитьорите последните се снабдяват с плочи със западна музика¹⁴.

Като представителна извадка за съществуващите танцови площадки може да се посочи тази в „Парка на Свободата“ в София (днешната Борисова градина). Там свири оркестър „Авангард“, чийто репертоар се състои предимно от западни модерни мелодии. Оформят се танцови двойки, които изпълняват „извратени танци“ със силно въртене на главата, клякания и др. Констатирано е, че под въздействието на тази музика и на алкохола се извършват редица хулигански прояви¹⁵.

В началото на 80-те години в Русе, Варна и София са направени опити по полски образец за създаване на „паралелни структури“ сред младежта, действащи извън контрола на официалните институции и организации. Участниците в груповите прояви са предимно младежи до 25 годишна възраст. Посочено е, че вербовката на агентура от тези среди е крайно недостатъчна и трябва да се развие с ускорени темпове¹⁶. Средата на 80-те години в Пазарджишко се създават „младежки паралелни структури“. Визираните структури по същество се явяват клубове на почитателите на различни музикални изпълнители и групи. Регистрирани са около 10 такива клуба. От членовете на клубовете се събират такси и членски внос за изработването на членските карти в печатницата в Пазарджик. Членовете на клубовете са предимно ученици, като 80% от тях са момичета, които не се занимават с антисоциалистическа дейност и нямат хулигански прояви. Независимо от това дейността на клубовете е прекратена, а със секретарите им са проведени профилактични беседи и са предупредени, че клубовете нямат юридическо право да съществуват и развиват дейност като отделна организация¹⁷.

¹⁴ АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1, а.е. 70, л. 229

¹⁵ АКРДОПБГДСРСБНА - М, VI-Л-615, т. 2, л. 115-116

¹⁶ АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1, а.е. 132, л. 5

¹⁷ Когато говорим за контрол върху подобни организации интересно е да се отбележи и факта, че въпросните клубове са създадени по инициатива на действащ по това време агент на Държавна сигурност. След разтурянето им службите изземат тетрадките със списъците с имената и адресите на членовете на клубовете и членските карти на последните. Целта на тези мерки е да не се допусне „подобни формирания да бъдат използвани от „противника“ като социална база за идейно-политическо и морално разложение на младежта. АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1, а.е. 228, л. 1-5

Като цяло през 80-те години в младежките среди бележи ръст формирането на различни групи и организации на рокери, метълисти, хипари, пънкари¹⁸ и др. подобни. Докато през 1980 г. техният брой е 18 с 86 участници, то през 1982 г. нараства на 64 групи с 295 участници¹⁹. През 1983 г. са регистрирани 108 групи с 608 участници²⁰, 1984 г. има оформени 132 групи съответно с 604 участници²¹, а през 1985 г. броят драстично намалява на 39 групи с 239 участници²². На част от тези групички, основно на почитателите на „тежката“ музика, служителите на реда приписват неофашистки характер. В статистиката попадат и формирования на религиозна основа (Таблица №1). През 1985 г. е проведена профилактика на общо 2871 лица²³ и вероятно с последното може да се обясни намаляването на регистрационната бройка.

Таблица №1.

Териториалното разпределение, окраските и участниците в неформалните младежки групи през 1985 г. АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1, а.е. 257, л. 50

¹⁸ Така през януари 1981 г. е сформирана младежка група „Пънк“, наброяваща десетина души. Групата е характеризирана с изразен много силен „неофашистки характер“, но същевременно се уточнява че групата всъщност няма единна изяснена идеология, нито пък някакви ясно очертани цели. Различните членове на групата изповядват смесица от най-разнообразни възгледи, като общото помежду им е стремежът да се изрази протест срещу социалистическото общество и неговите норми на поведение. Членовете ѝ се държат грубо и предизвикателно с отделни граждани. По отношение на външния им вид – младежите носят по дрехите си различни безопасни игли и верижки. Коментирайки идеологията и същността на „хипитата“ пънкарите изразяват своето несъгласие с техните благодушни методи на действие, но заявяват, че ги уважават като „протестно движение“. Посочено е, че въпреки своите „анархотерористични“ възгледи, членовете на групата не предприемат никакви конкретни стъпки за организиране и провеждане на терористична дейност. АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 1, оп. 12, а.е. 409А, л. 4-13

¹⁹ АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1, а.е. 132, л. 5

²⁰ АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1, а.е. 196, л. 36

²¹ АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1, а.е. 226, л. 23

²² АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1, а.е. 257, л. 44

²³ Вж.: Таблица за агентурата, делата, контингента и профилактиката по линиите на управление VI-ДС, София, 1985 г. АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1, а.е. 257, л. 20

Поделения	Привър- женици на запад- ни музи- кални състави, рокери, хипари и др.	Про- фашист ка ос- нова	Пара- лелни струк- тури	ВП	Паци- фистка основа	Кошун- ство	Йоги	Порно филми	Борба с народ- ната власт
02 отдел	-	-	1-6	-	-	-	-	-	-
Благоевград	-	-	-	-	-	1-3	-	-	-
Бургас	1-50	-	-	-	-	-	-	-	-
В. Търново	1-12	-	-	1-3	-	-	-	-	-
Кюстендил	1-3	-	-	-	-	-	-	-	-
Михайлов- град	1-11	1-11	-	-	-	-	-	-	-
Перник	1-6	-	-	-	1-10	-	-	-	-
Плевен	1-2	-	-	-	-	-	-	-	-
Пловдив	1-4	-	-	-	-	1-2	-	-	-
Разград	-	1-10	-	-	-	-	-	1-4	-
Русе	1-5	1-2	-	-	-	-	-	-	-
Сливен	-	-	-	-	-	-	-	1-2	-
Смолян	1-2	-	-	-	-	-	-	-	-
СГУ	4-17	6-34	-	-	-	1-5	1-5	2-7	1-5
СОУ	1-5	-	-	-	-	-	-	-	-
Ст. Загора	-	1-2	-	-	-	-	-	-	-
Толбухин	1-2	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумен	1-5	1-4	-	-	-	-	-	-	-
ОБЩО:	16-124	11-63	1-6	1-3	1-10	3-10	1-5	4-13	1-5

През смутната за България 1985 г.²⁴ се случва нещо необичайно. Един концерт така и не е прекратен, независимо от избухналия взрив. На 26 юни 1985 г. покойния

²⁴ На 9 март 1985 г. е извършен най-големият железопътен атентат в българската история. В 21:31 ч. на гара Буново избухва взрив във вагона за майки с деца на влак № 326, който се движи по линията Бургас-София. Терористичният акт отнема живота на петима души, деветима са тежко ранени като в печалната статистика влизат и четири деца, две от които намират смъртта си. Същия ден избухва бомба в кафе-сладкарницата на хотел „Сливен“. Атентатите са извършени от протурски настроени

вече нидерландски крал на блуса Оскар Бентън изнася концерт на препълнената спортна площадка „Спартак“ в Кърджали. В разгара на събитието в 21:08 ч. в един от отдалечените от естрадата крайща на съоръжението се чува силен гръм. Жертви няма, но са пострадали две лица. Не са нанесени материални щети, освен опадала мазилка от стената и изпочупените клони на близкото дърво²⁵. По думите на очевидци всички, включително и звездата на вечерта, помислили че става въпрос за илюминации. След кратка пауза концертът е подновен. С приключването на музикалното събитие в 22:30 ч. пристигналият екип от следователи от Държавна сигурност започва първия оглед на мястото, който се провежда на електрическо осветление, при слаба видимост и сухо време. Огледът приключва в 23:50 ч. поради невъзможност да бъде продължен като е подновен рано сутринта със събирането на предмети и вземането на проби за изследване²⁶. Какво се случва с разследването по-нататък не е ясно. Преди концерта си в Кърджали Оскар Бентън се появява в новогодишната програма на българска телевизия „Нощен експрес '85“, изпълнявайки големия си хит „Bensonhurst Blues“ и до тук приключва връзката му с България. Не знаем как се стига до реализирането на въпросната музикална проява и защо се провежда точно в Кърджали. По въпроса се прокрадват единствено спекулативни теории. Но едно е ясно – пристигането на подобен изпълнител в страната по това време не може да стане без съответното разрешение от партията. Последното налага извода, че с това се търси определен идеологически ефект²⁷.

Така се стига до пролетта на преломната 1989 г., когато нещата вече изглеждат по различен начин сякаш, за да потвърдят думите от песента, че „всичко се обръща“! В един документ от областната дирекция на МВР-Варна откриваме следната интересна

терористи, български граждани, които са екзекутирани три години по-късно. Повече по въпроса Вж. в: Държавна сигурност и терористичните актове в България 1944-1991 г. II-ра част. С., 2020 г.

²⁵ АКРДОПБГДСРСБНА - М, II сл. Дело 192 (Кж), т. 1, л. 1. Документът е публикуван в: Държавна сигурност и терористичните актове в България 1944-1991 г. II-ра част. С., 2020 г.

²⁶ АКРДОПБГДСРСБНА - М, II сл. Дело 192 (Кж), т. 1, л. 8-12. Документът е публикуван в: Държавна сигурност и терористичните актове в България 1944-1991 г. II-ра част. С., 2020 г.

²⁷ Години по-късно мнозина виждат във взрива пръста на службите за сигурност, които искат да го припишат на българските турци в разгара на Възродителния процес, особено след атентатите от началото на март. В подкрепа на тази теза говорят и нищожните резултати от взрива. Каква е истината обаче, вероятно никога няма да разберем. <https://rodopi24.blogspot.com/2011/07/26-e.html> Посетен последно на 09.08.2021 г. <https://rodopi24.blogspot.com/2011/07/26-e.html>

статистика. През март 1989 г. във Варна съществуват следните неформални младежки групи: Около 40 метъли, които системно злоупотребяват с алкохол, проявяват арогантно и агресивно поведение и са обществено-опасни. Има и 15 „стари метъли“, които са „проамерикански настроени“ и проявяват нихилизъм към процесите на демократизация и преустройство. Последните се събират по частни домове. Групата на „дискарите“ наброява 1000-1500 души, привърженици на дискомузиката. Най-активните от тях около 150 души редовно посещават дискотеките и се занимават със спекулативни сделки с валута. „Рок клуба“ наброява около 200 души, които използват за сборище бивше скривалище на Гражданска защита. Неговите привърженици изразяват готовност за сътрудничество и взаимодействие с Комсомола. Има и около 30 души хипари²⁸. Отчетено е увеличение на привържениците на музикалното течение „Нова вълна“, особено след концерта на „Нова Генерация“ в Младежкия дом. Главен отличителен белег на привържениците на това течение е носенето на значки, които са направени като медали. Привържениците му не са настроени агресивно. Привържениците на Хеви-метъла са настроени против този музикален жанр. Последното, според служителите на реда, вероятно се дължи на страха им да не престанат да бъдат „най-интересните“ групички сред своите връстници²⁹.

От малкото казано до тук може да се обобщи, че като всяко едно изкуство музиката не е застрахована от това да бъде политизирана и употребена, а почитателите ѝ да бъдат преследвани. Извън политическия контекст обаче не може да се отрече, че тя е носител и на определени тенденции и „моди“, някои от които определено вредоносни за здравето на индивида. В една справка от 5 май 1989 г. за първата национална среща „Нова вълна“ се съобщава за проведен музикален конкурс в Русе с участието на 29 рок групи от цялата страна. Част от участниците от Варна и присъстващите като публика са употребявали в големи количества медикаменти с наркотичен ефект и са изразили възхищението си от свободния достъп до тях в русенските аптеки³⁰. За съжаление бунта срещу системата може да има и саморазрушителен ефект.

²⁸ АКРДОПБГДСРСБНА - М, VI-Л-10 (Вн), т. 3, л. 29-29 гръб

²⁹ АКРДОПБГДСРСБНА - М, VI-Л-10 (Вн), т. 2, л. 26-27

³⁰ АКРДОПБГДСРСБНА - М, VI-Л-10 (Вн), т. 2, л. 131-132

Като цяло може да се заключи, че сред българската младеж през периода битува мнението, че управниците са по-взискателни към нея, отколкото трябва да бъдат. Забраната за носене на дълги коси и бакенбарди от младежите и къси поли и свободни прически от девойките е прекалена и съществува само в нашата страна³¹. Същият извод може да се направи и по отношения на забранената музика или както се казва по онова време в един популярен анекдот, където мушмулата е в образа на забранения плод: „Капитализмът е като мушмулата – колкото повече загнива, толкова по-сладък става“.

Приложение

50

ТАБЛИЦА № 3
за териториалното разпределение, окраските и участниците в неформалните младежки групи през 1985 г.

Поделения	Привърж. на зап. музик. основа	Профаш. състави, рокери, хипари и др.	Парал. ст-ри	ВП	Пациф. основа	Кошун.	Йоги	Порно филми	Борба с нар. власт
12 отдел	-	-	1-6	-	-	-	-	-	-
Благоевград	-	-	-	-	-	1-3	-	-	-
Бургас	1-50	-	-	-	-	-	-	-	-
В. Т. ново	1-12	-	-	1-3	-	-	-	-	-
Востендил	1-3	-	-	-	-	-	-	-	-
Вихайловград	1-11	1-11	-	-	-	-	-	-	-
Верник	1-6	-	-	-	1-10	-	-	-	-
Влевен	1-2	-	-	-	-	-	-	-	-
Вловдив	1-4	-	-	-	-	1-2	-	-	-
Вразград	-	1-10	-	-	-	-	-	1-4	-
Врусе	1-5	1-2	-	-	-	-	-	1-2	-
Всливен	-	-	-	-	-	-	-	1-2	-
Всмолян	1-2	-	-	-	-	-	-	-	-
Всгу	4-17	6-34	-	-	-	1-5	1-5	2-7	1-5
Всоу	1-5	-	-	-	-	-	-	-	-
Вст. Загора	-	1-2	-	-	-	-	-	-	-
Втог. жин	1-2	-	-	-	-	-	-	-	-
Втумен	1-5	1-4	-	-	-	-	-	-	-
ОБЩО	16-124	11-63	1-6	1-3	1-10	3-10	1-5	4-13	1-5

³¹ АКРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 22, оп. 1А, а.е. 881, л. 63

Руско-украинският конфликт в учебниците на Руската федерация и Украйна

гл. ас. д-р Катя Мишева
СУ „Св. Климент Охридски“

Учебниците по история играят изключително важна роля във формирането и възпитаването на младото поколение. За съжаление често те стават обект на пропаганда, манипулация, използване на непотвърдени факти. Преди всичко това е свързано с политическата конюнктура, управляваща страната, и със сложната днес международна ситуация. Въздействието на информацията, която се поднася на учениците, документите, с които те работят, и нагледните материали са фактори, които изграждат за дълго определен стереотип на мислене, често противопоставят и отхвърлят всякаква възможност за изграждане на търпимост.

Изключение не правят учебниците на съвременните Руска федерация и особено на Украйна. Двете страни, до неотдавна членове на една държава, днес са в бойна схватка, която е резултат от редица събития, започнали по-рано. Специално са подбрани учебници и помагала, издадени през последните години, тъй като там частично е отразен конфликтът. По време на анализа се оказа, че има съществена разлика в отразяването на събитията и в количеството на предоставения материал. В украинските учебници информацията е прекалено подробна. Трудно може да си представим как един ученик на 15-годишна възраст може да запомни всичките подробности и събития. По тази причина авторът на статията се е спрял върху анализа на един украински учебник, тъй като останалите са оформени по същия начин. От друга страна, в руските учебници информацията е доста оскъдна, но даваща представа за събитията. Темите, чиито анализ ще бъде извършен са „Евромайдан и Революция на достойнството“, „Окупацията на АР Крим от Руската федерация“ и „Руската агресия в Източна Украйна“¹. Изброените теми са представени под тези заглавия в украинските учебници, но събитията ще бъдат разгледани и от страна на учебниците на Руската федерация, като те носят по-различни

¹ Власов, В.С. Історія України: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера, 2019.

заглавия. Анализът е направен по следните паралели: дати, имена, названия, понятия, географски обекти, внушения, документи, въпроси, нагледен материал.

„Евромайдан и Революция на достойнството“

Учебник	Дата	Събитие	Понятия
Власов В.С. Історія України: підручник для 11 класу	22. 11. 2013 г.	Начало на Евромайдана	Евромайдан
	Декември 2013 февруари 2014 г.	Противопоставяне на режима на президента Янукович	Революция на достойнството Небесна стотица
	08. 12. 2013 г.	Свален паметникът на Ленин от Бесарабския площад в Киев	Ленинопад
	20. 02. 2014 г. 25. 05. 2014 г.	53 души загиват в Киев Извънредни избори за президент на Украйна	Кървав четвъртък
Шубин А.В. История России (нач.ХХ – нач. ХХІ вв.) для 10 класса	Февруари 2014 г	В резултат на държавен преврат и сваляне от власт на президента В.Ф. Янукович в Украйна идват на власт войнствени националистически сили	ЕС, НАТО Държавен преврат Националистически сили
Волобуев О.В., Пономарев М.В,		Държавен преврат в Украина	Държавен преврат

Всеобщая история для 11 класса			
Горинов М.М., Данилов А.А. История России для 10 класса, часть 3	Начало на 2014 г.	Остра политическа криза в Украйна и идване на националистите на власт в Киев	Политическа криза Националисти

В украинския учебник преобладават фактологическите данни, като се разчита именно по този начин да се достигнат определени внушения сред учениците. В края на темата се изброяват последствията, например от Революцията на достойнството. Използват се определени понятия за събитията, които се виждат от таблицата – Майдан става Евромайдан, тъй като той е свързан с борбата за присъединяване към ЕС, „Небесната стотица“ са жертви от Евромайдана². От изложението в темата категорично може да се направи извод, че решаващата стъпка на Украйна е нейната десъветизация и насочването ѝ по пътя към Европа, категорично отделяне от Русия, тъй като съветизацията, комунистическото и тоталитарното общество се смята за неин продукт. Друг извод в резултат на анализ на изложението е, че всякаква близост или контакт с Русия се възприема като зависимост. Евроатлантическите стремежи, които трябва да станат факт внушават, че това е единственият начин за просперитет на Украйна. Изложението в руските учебници по тази тема е оскъдно, но е по-аналитично. Те не описват подробностите от събитията, а се спират върху резултата от тези събития – извършването на държавен преврат (така авторите определят свалянето на законния президент Янукович) и идването на националистически сили на власт. Важно е да се отбележи, че се дава обяснение защо тези сили се смятат за „националистически“, а именно: премахване на закона за статуса на руския език като регионален, което означава фактически забрана за неговото използване³. Тези действия от своя страна водят до реакция на рускогово-

² Власов, В.С. Історія України.

³ Горинов, М.М., Данилов, А. А. История России для 10 класса. Часть 3. Москва. Просвещение, 2016.

рящото население на Крим, Луганска и Донецка области, т.е. посочени са последствията от това действие.

„Евромайдан и Революция на достойнството“

Учебник	Географски обекти	Имена
Власов В.С. Історія України: підручник для 11 класу	Київ, Вільнюс Донецк, Івано-Франківськ, Луцьк, Львів, Полтава, Донбас	В. Янукович М. Азаров (міністр-председател) Андрей Паруба (комендант на палатъчния лагер на Майдана) В.Кличко, А. Яценюк, О. Тягнибок (лидери на опозицията) П. Порошенко
Шубин А.В. История России (нач. XX – нач. XXI вв.) для 10 класса	Україна, Крим, Луганска и Донецка области	В. Янукович
Горинов М.М., Данилов А.А. История России для 10 класса, часть 3	Київ Южни и източни райони на Украйна	В. Янукович

В учебника на В. Власов географските обекти са свързани с протестните акции по време на Евромайдана и личностите, които имат отношение към това събитие. Трябва да се отбележи, че изложението на темата се въвеждат редица названия – „Беркут“ (бойци от отряд за особено предназначение, заклаеимени като убийци), Армия на Украинската народна република, Украинска въстаническа армия (участници в „национално-освободителната“ борба)⁴. Подразбира се, че Армията на УНР и УВА са част от „политика, свързана с националната памет за засилване на украинската идентичност“. Отсъства в случая разяснение коя всъщност е армията на УНР. Авторът на статията допуска, че за нея учениците на Украйна са изучавали в предишни теми. Но

⁴ Власов, В.С. Історія України.

е добре да се напомни, че това е армия на Украинската народна република, просъществувала от ноември 1917 до 1921 г., начело със С. Петлюра. В този случай може да се направи аналог с Косово. Там по време на събитията военните (бандитски по-точно) формирования, наречени Армия за освобождение на Косово (АОК) след това бяха легализирани и станаха полицейски и военни части на днешно Косово, независимо от убийствата и терора, който бяха наложили.

В учебниците на Руската федерация информацията е предоставена по-скоро като причинно-следствена връзка към темата за анексията на Крим. Дава се разяснение, че рускоговорящото население на посочените географски райони се чувства притеснено и е против акциите на украинската страна⁵.

Интерес представляват документите и въпросите, които съпътстват темите. В учебника на В. Власов на учениците е предоставена кратка биография на П. Порошенко и откъс от негово ежегодно послание от 20 октомври 2018 г. В изявлението се подчертава, че единствено „интеграцията на Украйна с евроатлантическия свят гарантира мир и сигурност...“⁶. По този начин категорично се очертава външнополитическия път на Украйна, който обаче може да се тълкува, че е в разрез с предварителните споразумения с Русия (Мински споразумения). За разсъждение и анализ е представен документ, свързан със събитията от Майдана. Документът няма автор, той е анонимен, което буди съмнение в неговата достоверност. На учениците е представен подробен разказ, буквално по седмици, за събитията по това време, акцентира се върху преживяванията на героя. По този начин в учениците се формира една представа за сложните и героични събития, които са част от Евромайдана. Живописното описание на събитията напомня патоса на Френската революция. До колко е подходящо в един учебник от XXI в. да се представят такива „документи“ е спорен въпрос. В руските учебници отсъстват документи към тази тема, но присъстват въпроси. Те не са зададени директно към разглеждания проблем, но косвено могат да се отнесат. Например в учебника на Шубин А.В. присъстват следните аналитични въпроси: „В какво се състоят особеностите на политиката на Русия на международната арена в началото на XXI в.“ На учениците се поставя задачата да помислят и да формулират характерните черти на международното поло-

⁵ Шубин, А.В. История России (нач. XX – нач. XXI вв.) для 10 класса. Москва. Просвещение, 2021; Горинов, М.М., Данилов, А.А. и др. История России.

⁶ Власов, В.С. Історія України.

жение и външната политика на Русия в началото на сегашния век⁷. Задачата е ценна с това, че учениците не само ще направят анализ на международното положение, но и ще видят ролята на своята родина и нейното място в света. Интересна е и следната задача, която се поставя: „Съществува следната точка зрения относно външната политика на съвременна Русия: „Външната политика на Русия от началото на ХХІ век съществено се различава от външната политика през 1990-те години“. Използвайки историческите знания, дайте два – три аргумента, които да подкрепят даденото виждане и два-три аргумента, които да го опровергават. При освещаване на аргументите задължително използвайте исторически факти“⁸. Формулирайки по този начин задача, учениците могат да разкрият конкретното владение на материала и да го свържат с дадения проблем. Освен това на тях им е дадена възможност да анализират и аргументират своите твърдения. Друг е въпросът какви ще бъдат те. Този въпрос провокира учениците да направят сравнение с Русията на Елцин (разпадаща се и слаба) и Русия днес, която се е възродила и е сериозен фактор в международните отношения.

Темата, която е най-засегната в учебниците и на двете страни, е свързана с анексирането на Крим. Разбира се и двете страни използват различна терминология. За украинците това е „окупиране“ и „анексиране“, а за руснаците – „възсъединение“.

„Окупацията на АР Крим от Руската федерация“

Учебник	Дата	Събитие	Понятия
Власов В.С. Історія України: підручник для 11 класу	20. 02. – 14. 03. 2014 г.	Окупиране на Крим от РФ	Зелени човечета Хибридна война
Шубин А.В. История России (нач.ХХ – нач. ХХІ вв.) для 10 класса	1954 г. 11. 03. 2014 г.	Предаване на Крим в административен ред от РСФСР в състава на УССР Върховният Съвет на АР Крим и	Референдум

⁷ Шубин, А.В. История России.

⁸ Пак там.

	16 март 2014 г.	Севастополският градски съвет приемат Декларация за независимост Референдум относно възсъединяване с РФ	
Волобуев, О. В., Пономарев, М. В., Всеобщая история для 11. класса	март 2014 г. 18. 03. 2014 г.	Референдум на жителите на Крим за влизване в състава на РФ Договор за приемане в състава на РФ	Референдум санкции
Горинов М. М., Данилов А.А. История России для 10 класса, часть 3	21. 03. 2014 г.	Президентът на РФ подписва закон за приемане на Крим и Севастопол в състава на РФ	Референдум Санкции ЕС

В учебника на В. Власов темата за анексията на Крим не само запознава учениците със събитията, но и въвежда интересна терминология. На учениците се предоставя информация, че в Крим нахлува войска без отличителни знаци и Русия окупира полуострова. Тук се въвежда термина „хибридна война“, обяснен в ракурса на гореизложените събития. Например: „...агресия с оглед на непризнаването на РФ на своето участие в нея – с използване против Украйна на невоенни средства – дестабилизация на ситуацията в източните и южните области на Украйна и военни действия в Донбас...“⁹. На учениците се дава конкретен пример за „хибридната война“, тъй като е написано как обучени хора във военна униформа без отличителни знаци (т.нар. зелени човечета), въоръжени с модерно оръжие завладяват летища и блокират украинските войскови части. От украинските части е искано да предадат оръжието си и да преминат към страната на „Украинския народ“. В украинския учебник Кримските събития се преплитат с тези в Донбас като целта е да се покаже, че РФ напада Украйна в изключително сложен мо-

⁹ Власов, В.С. Історія України.

мент. Многократно се подчертава непризнаването на референдума както от Украйна, така и от ЕС и САЩ. Това затвърждава в учениците нелегитимността на проведения референдум и утвърждава ЕС и САЩ като главни фактори в разрешаване на руско-украинския проблем на страната на Украйна.

В учебниците на РФ събитията са осветени в противоположна на украинската теза позиция. Там се посочва, че жителите на Крим на референдум изказват своето желание да станат част от състава на Русия. Не се пропуска да се изрази позицията на западноевропейските държави, които според авторите на учебниците виждат в това „уж“ нарушаване на нормите на международното право и въвеждат срещу Русия санкции. Информацията е представена, че „уж“ виждат нарушаване, което говори на учениците, че санкциите са неправомерни и, че РФ е удовлетворила желанието на населението на Крим и Севастопол¹⁰.

В друг руски учебник заглавието на темата е „Възсъединението на Крим с Русия“. Обясняват се причините, като се има предвид, че в отговор на отхвърлянето на употребата на руски език, рускоезичното население в южните и източните райони на Украйна се е надига в защита на своите права¹¹. В повечето руски учебници се привеждат статистически данни от референдума, които явно показват желанието на населението да се присъедини към РФ. Интересното е, че по въпроса за отмяната на руския език в учебниците на Украйна отсъства информация, както и историческа ретроспектива относно предаването на Крим на Украйна. Последният факт присъства в значително по-ранна тема. Всички руски и украински учебници споделят една и съща рязка реакция от страна на ЕС и САЩ на кримските събития и въвеждането на санкции срещу Русия.

Към темата в украинския учебник са представени два документа: интервю на О. Турчинов, изпълняващ длъжността Президент на Украйна от 23 февруари до 7 юни 2014 г. и мнение на украинския историк В. Головкин. И двата документа обясняват на учениците за агресията на Русия по отношение на Украйна и че РФ използва измислени доводи, за да въведе войска в Украйна. Интересно е мнението на историка Головкин, който говори за „повдигнатия от руската пропаганда лозунг „Новорусия“ и „руски

¹⁰ Волобуев, О. В., Пономарев, М. В. Рогожкин, В.А. Всеобщая история для 11 класса. Москва. Арфа, 2020.

¹¹ Горинов, М. М., Данилов, А.А. и др. История России.

свят“, за да оправдае агресията срещу украинския народ“¹². Головка изказва мнение, че земите, които Русия смята за „Новорусия“, са принадлежали към Киевското княжество и Запорожското Войско. И двете мнения всъщност внушават, че Русия няма нито моралното право, нито историческото право да воюва за тези земи¹³. Освен това по този начин се формира чувството на патриотизъм у младите украинци и отхвърляне на всяка несправедливост към родната земя. Горепосочената украинска теза обаче се сблъсква с твърдението на документ в един от учебниците на РФ. На учениците е предоставено за изучаване „Обръщение на президента на РФ В.В. Путин към Федералното събрание. 18 март 2014 г.“. В това обръщение на Президента се говори за историческото значение на референдума и че той е проведен в съответствие с демократическите процедури и международно-юридически норми¹⁴. По този начин в учениците се затвърждава убеждението, че действията на руската страна са легитимни и Крим принадлежи не само по редица исторически и юридически причини на Русия, но и по волеизявлението на неговите жители.

Един от въпросите, зададен в учебника на В. Власов, към изказването на историка Головка е „Свързани ли са историческите събития – разпадането на СССР и въоръжената агресия на РФ против Украйна, започнала през 2014 г.“¹⁵ Учениците се подтикват да стигнат до извода, че главната цел на РФ е възраждането на СССР за сметка на независимостта на останалите съседни държави. В същото време се премълчават действията на украинските националисти, които водят до редица трагични събития в Одеса и Донбас и могат да бъдат възприети като провокация и налагане на определен режим. Следващата тема в този учебник е:

„Руската агресия в Източна Украйна“

Учебник	Дата	Събитие	Понятия
Власов В.С. Історія України: підручник для 11	Април 2014 г.	Завладяване от терористите на Донецк и Луганск.	Диверсанти Терористи Колаборанти

¹² Власов, В.С. Історія України.

¹³ Пак там.

¹⁴ Горинов, М.М., Данилов А.А. и др. История России.

¹⁵ Власов, В.С. Історія України.

класу		Установяване на контрол над значителна част от Донбас 07. 04. 2014 г. Колаборанти гласуваха за създаването на „Донецка народна републик“ и „Харковска народна република“ 27. 04. 2014 г. Провъзгласена „Луганска народна република“ 05. 07. 2014 г. Освободен Славянск, а след него Краматорск, Дружковка, Артемивск и Костянтинивка 18. 08. 2014 г. Нахлуване на доброволния отряд „Донбас“ в Иловайск и концентриране там на 14 подразделения на ВСУ 25. 08. 2014 г. Частите на ВСУ обкръжени под Иловайск от части на РФ	Антитерористична операция (АТО) Киборги
Шубин А.В. История России		Признание ЛНР и ДНР и опит на	

(нач. XX – нач. XXI вв.) для 10 класса		централните украински власти да бъдат унищожени чрез военна сила	
--	--	--	--

Темата в украинския учебник е представена изключително подробно – множество военни действия с въвеждане на съответните определения, посочени в таблицата. Анализ или коментар на събитията в изложението отсъства. Благодарение на подробната фактология и определения като „диверсанти“, „провокатори“, „незаконни въоръжени формирования“, „терористи“ се формира съответното отношение към събитията. Текстът на най-съществените моменти е болтван. Подчертава се, че от украинска страна участват единствено военни части, Националната гвардия и доброволни батальони. За разлика от украинския учебник в учебника на А. В. Шубин информацията е значително по-кратка, но с аналитично съдържание. Изяснени са причинно-следствените връзки на конфликта, довел до гражданска война (този термин отсъства в украинския учебник).

„Руската агресия в Източна Украйна“

Учебник	Географски обекти	Имена
Власов, В.С. Історія України: підручник для 11 класу	Източна Украйна Луганск Славянск, Артемівськ (дн. Бахмут), Краматорск Донбас Харков Горлівка, Донецьк Краматорск, Дружківка, Артемівськ, Костянтинівка Іловайск	О. Турчинов С. Лойко
Шубин, А.В. История России (нач. XX – нач. XXI вв.) для 10 класса	Югоизток на Украйна	

Авторът на украинския учебник В. Власов изключително подробно описва бойните действия и събития, свързани с боевете под Словянск и района. Описват се щурмовете, които извършват от силите на АТО (Антитерористическа операция), доброволните батальони „Донбас“, „Днипро“, „Свитяз“, „Миротворец“, победите и пораженията. Болтван е текста, че под Иловайск силите на АТО са понесли най-големите загуби за цялата война. Привеждат се статистически данни, които обаче не са потвърдени (366 бойци загинали, 128 попаднали в плен, 158 безследно изчезнали, 429 ранени). Обръща се внимание, че именно боевете под Иловайск са преломни във войната за Източна Украйна, тъй като вече се водят боеве не само с терористите, но и с регулярната армия на РФ¹⁶. Отново се използва терминът „терористи“. По този начин учениците неминуемо стават съпричастни към събитията и могат в подробности да проследят бойните действия от този период. За съжаление прекаленото изброяване на фактология прави темата не толкова интересна, невъзможна за анализ и разсъждение. Авторът разчита на предоставения документ към нея. Това е разказ на руско-американски военен кореспондент С. Лойко. Разказът е изключително художествен и трудно може да бъде възприет като сериозен съвременен документ. Употребяват се изрази като „Кремъл счупи своите зъби“, „хората се превръщаха в киборги“. Обезпокояващо е изявлението на Лойко, че т.нар. киборги „през цялото време бяха на война и се наслаждаваха на всяка секунда“¹⁷. Въпреки че от материала в учебника се подразбира, че това са украински воини, които защитават летището и заради тяхното мъжество и непобедимост са наречени „киборги“. В противен случай читателят би могъл да помисли, че това са обучени наемници. Присъствието на редица художествени разкази под формата на документи определено имат за цел да формират у учениците една емоционална картина, пораждаща отсъствие на всякакво съмнение в правотата на действията на украинските военни части и агресията на руските формирования.

Докато украинският автор набляга повече на фактологията и емоциите, то руските автори се концентрират върху аналитичността на събитията и тяхното възприемане в международен аспект. В учебника на А. В. Шубин е изразена позицията на Запада по отношение на провъзгласилите се Луганска и Донецка народни републики. Подчер-

¹⁶ Власов, В. С. Історія України.

¹⁷ Пак там.

тава се, че до пълномащабна гражданска война се стига именно заради опитите на централната украинска власт да ги унищожи с военна сила. В темата се посочва, че във военните действия участват доброволци, за което Русия също е критикувана, а също дори и за доставянето на хуманитарна помощ в района. Отбелязва се, че именно САЩ въвеждат срещу Русия международни санкции¹⁸. От приведените факти на учениците се обръща внимание на причините за конфликта, прави се опит да се обяснят историческите и законовите положения на конфликта, а също така, че всички антируски действия до голяма степен се ръководят от САЩ.

Скромната информация в повечето руски учебници е компенсирана със специални указания към руските учители, например относно урок по обществознание на тема „Събитията в Украйна“ (става въпрос за 7 – 8. клас). Тези указания са спуснати от образователните институции и тяхната цел е да бъдат запознати учениците с действията на тяхната държава. Започва се с кратка историческа справка, например, че държавата Украйна не е съществувала на картата на света до 20 век. Украинската държава се появява през 1917 г. след революцията в Русия и скоро след това става част от СССР. След това към нея е присъединена Новорусия (Донецк и Луганск), а след ВСВ – западните области. През 1954 г. към Украйна е присъединен и Крим. Всъщност самостоятелна държава Украйна става едва през 1991 г. Посочва се извършването на държавен преврат в Украйна, на който се дават определения „антиконституционен и кървав“, в резултат на който загиват много хора и, че на власт в Украйна идва проамериканско правителство, установено е външно управление на страната, която е суверенна. По-обстойно авторите се спират на положението на рускоговорящото население, което се явява и носител на историческата памет на Русия, желае мирно да работи и живее. За съжаление, киевските власти провеждат осем години там карателни операции. Осем години жителите на Донецка и Луганска област живеят в изключително сложни икономически и политически условия, под постоянни обстрелвания и блокади.

Към кратката информация са дадени „Възможни въпроси и отговори на тях“. Това е интересно, защото са дадени и отговорите, които учителят трябва да даде. Например, на въпрос „Това война с Украйна ли е? Възможно ли беше да не се случи?“ се предлага отговор, че „Войната не е с Украйна, а това е специална миротворческа операция, чиято цел е да се спрат националистите, които притесняват рускоговорящото

¹⁸ Шубин, А.В. История России.

население“. На въпрос: „Защо вървят военните действия?“ Отговорът трябва да бъде следният: „Разширението на НАТО и тяхното приближаване до границите на Русия е заплаха за всеки един от нас. Имаме печалния опит от Ирак, Либия и Сирия.“ Също така се поставя интересен въпрос: „Истина ли е, че ние ще завладеем Украйна?“ Отговорът, който е предоставен е следният:“ В планове на Русия влиза защитата на мирното и беззащитно население (деца, жени, стари хора) на Донецката Народна Република и Луганската Народна Република, където в продължение на осем години имаше ожесточени боеве. Освен Русия никой друг няма който да им помогне. Ние помагаме на своите братя, мирни граждани. В основата на нашата политика е свобода, свобода на избора за всички самостоятелно да определят своето бъдеще и бъдещето на своите деца. В нашите планове не влизат окупация на украинската територия. Нашите действия са самозащита от създаването на заплаха и още по-голяма беда, много по-голяма от тази, която е сега.“ Изключително ясно са дадени отговорите и всъщност те разкриват основните тези на действията на Русия в този конфликт.

Подобна е и информацията за урока по обществознание „Беседа за важното“ (9-11. клас, за студенти от колежи и педагогически вузове). Там историческата част е значително по-задълбочена, но е и доста емоционално предадена. Прави се паралел с предците, участници във ВСВ (Отечествена война), които спират фашизма и сегашните, които трябва да предотвратят войната, водена от режима на Украйна. По този начин е показана една историческа приемственост на поколенията, която служи за оправдание на всичките действия. Особено внимание се отделя на Симон Петлюра и то в контекст свързан с насаждането на омраза към Русия и руснаците. Привеждат се доста шокиращи примери. Например, популярния сред украинската радикална младеж лозунг „Московците на бесилото“ (Москаляку на гиляку)! Страшното е, че освен оскърбленията, обидите се изсипват и върху героите от Великата Отечествена война, по този начин се изтрива общото минало. Друг пример, който се привежда е, че в съвременна Украйна съществува химн: „Още не е умряла Украйна...“ Стихотворението, което е в основата на химна съдържа думи като „мръсните московци“, звучи призив към ненавист и борба с всички руснаци. Задава се въпроса: „Представяте ли си тези думи в държавния химн?“ И се прави извода, че това не е нищо друго освен фашизъм. Потвърждава се, че днес в Украйна е установен фашистки режим с фашистка символика, възстановяване на фашистките организации, факелни шествия, чествания на хитлеровските помагачи. Главна идеологическа тема е страшната ненавист към Русия, при това на ниво държавна по-

литика. Всички тези факти и анализи дават представа на учениците за отношенията на Украйна и им помагат да разберат положението в което се намират рускоговорящите жители на Украйна. Привеждат се и факти, за които учебниците на Украйна се мълчи, а именно убийствата през 2014 г. в Киев и през май същата година в Дома на профсъюзите в Одеса, където живи са изгорени 40 души, които искали да говорят на руски език и не признавали кървавия фашистки режим. Може да се добави и за изгореното българско знаме през 2015 г. по време на посещението на българския президент Росен Плевнелиев. В подкрепа на желанието на жителите на Луганска и Донецка област да говорят на руски език и той да бъде втори държавен заедно с украинския се привежда подобен мирен опит в Канада (Квебек, където живеят французи) или Елзас и Лотарингия във Франция, където живеят немци. Тук са дадени данни, които също отсъстват в украинските учебници: 14 хиляди убити хора в Донбас за последните седем години, от които 150 са деца. Това са 5 – 6 души на ден. Посочени са участниците в Минските съглашения. Изказва се съжаление, че за тези седем години украинската хунта, с помощта на САЩ, Англия и другите западни страни не е изпълнила нито един пункт от Минските съглашения. В същото време се усилюва помощта за украинската армия. Украинският режим получава безплатно летално смъртоносно оръжие. Това са факти, които са известни и днес на всички, но също не се споменават в учебниците на Украйна. Всъщност всичко гореказано показва на руските ученици, че тяхната родина е застрашена, че рускоговорящите хора са лишени от елементарни права и, че те трябва да бъдат готови да защитят родината. Подчертава се, че Володимир Зеленски е заявил желание за използването на ядрено оръжие. Важен извод е направен в края, че цялата тази операция се осъществява днес, защото след 3 – 4 години ще бъде късно и тогава ще се наложи да се води голяма война, и то с професионална армия. На учениците се поставя задача да помислят върху въпроса: „Какво ние искаме?“ – да поддържаме фашисткия режим в Украйна или да установим мир, като приключим съществуващата война.

Интерес от гледна точка на разглежданата тема представлява изследване на руската служба БиБиСи относно изучаването на „кримската война“ в учебниците на Русия и Украйна¹⁹. Коментариите в изследването са на преподаватели и водещи историци. Разгледани са учебник по Всеобща история за 11 клас на Н. Загладин, който обхваща периода от края на XIX до началото на XXI в. и препоръчан от Министерството на об-

¹⁹ <https://www.bbc.com/russian/features-47442536>

разованието и науката на Руската Федерация; „Революция на достойнството 2013 – 2014 г. и агресията на Русия срещу Украйна“ (Методически материали за учители, препоръчано от Министерството на образованието и науката на Украйна) с автори В.Головко, А. Палий и др.; учебник по История, края на XIX – началото на XXI в., за 11. клас с автори Н. Загладин, Ю.Петров и препоръчан от Министерство на образованието и науката на Руската Федерация. В изследването са посочени факти, които са приведени в учебниците на двете страни, различната терминология, която се използва за едни и същи събития, внушенията, които правят авторите с цел формиране на определено мнение. Коментарът в края е на руския историк и бивш професор от МГИМО Андрей Зубов, който отбелязва премълчаването на някои факти в руските учебници. Например, че провеждането на референдума в Крим е три седмици след като той е бил окупиран Крим. По тази причина на руските ученици им е непонятно реакцията на Запада. Също така той обръща внимание, че никъде не се говори за татарския Меджлис, който е бил против анексията. Тук е важно да се отбележи, че Меджлисът в забранен като екстремистка организация в Русия и едва ли е подходящо неговото споменаване в учебник, който е предназначен за подрастващо поколение. Оценката, която Зубов дава на учебниците е, че те са „необясняващи“ и по тази причина учениците трудно могат да си обяснят фактите, които изучават.

Другите учебници, разгледани относно „Кримския въпрос“, са „История. Репетитор для старшеклассников и поступающих в вузы“ с автори С. Самыгин, П. Самыгин, В. Касьянов; „Історія України: повний курс підготовки для вступу до вищих навчальних закладів“ с автори С. Кульчицкий, В. Власов. Справочникът е предназначен за абитуренти и ученици, които желаят да се подготвят за кандидатстудентски изпити и е одобрен от Министерството на образованието и науката на Украйна. Анализът на тези методически пособия е направен от ръководителя на отдела по най-нова история и политика на Института по история на Украйна Георги Касьянов. Според него в украинските учебници вината изцяло се стоварва върху руската страна, но в същото време напълно отсъства критически анализ за причините за неспособността на украинската държава да организира съпротива. Според Касьянов всичко това не води до развитие на критическо мислене и създаването облика на Украйна като пасивна жертва едва ли много удачно за възпитаването на нейните граждани.

За съжаление учебниците по история са вид „арена“, където всяка политическа теория се бори за съзнанието на подрастващото поколение. Всяка страна възпитава

своята младеж според своите политически и стратегически цели, Русия и Украйна не са изключение. Учебниците се превръщат във вид пропаганда за важни наболели въпроси и събития. Доколко това е удачно да се прилага и дали изобщо съвременността трябва да се изучава без да са изминали поне няколко десетилетия от събитие все още се подлага на дискусия от историците.

Музеят на Варшавското въстание и паметта за Втората световна война

гл. ас. д-р Албена Симова
СУ „Св. Климент Охридски“

Увод

Военните музеи са мощен инструмент за институционализирането на националната памет и идентичност. Наследството на Втората световна война (ВСВ) изиграва централна роля за формирането и поддържането на националните идентичности и легитимирането на политическите системи в Източна Европа¹. Обектите на културно наследство от ВСВ, разположени в наречените от Тимъти Снайдър „кървави полета на Източна Европа“², са изправени пред набор от специфични и трудни предизвикателства. Военният опит и наследство на световния конфликт са основен градивен елемент на нови национални идентичности в тази част на света. Това е особено валидно за Полша, където съществуващата традиция на историческа памет, фокусирана върху полското мъченичество, се подсилва от мащаба на понесените страдания и разрушение по време на Втората световна война.

Навсякъде в региона на Източна Европа военните музеи са натоварени с трудната задача да разкажат за събития, които предизвикват жестока полемика. След края на Студената война съветският наратив за ВСВ, фокусиран върху ролята на Червената армия за освобождението на Източна Европа, е разкритикуван. Но „кървавите полета“ на Източна Европа трудно се вписват и в рамките на пропагандната западна интерпретация на войната, представяща я като битка между силите на доброто и злото. В Източна Европа, репресии, разрушения предшестват и съпътстват войната, държавите са последователно подложени на нацистка и съветска окупации. Ситуацията се усложнява допълнително, защото оспорваната история на Втората световна война е тясно свързана с по-новата история на края на Студената война и прехода от комунизъм към демокрация и следователно с легитимността на управляващите правителства в региона. Източното

¹ **Gegner, M., and Ziino, B.** The Heritage of War: Agency, Contingency, Identity. In M. Gegner and B. Ziino (eds), *The Heritage of War*. Abingdon: Routledge, 2012, pp. 1–15.

² **Snyder, T.** *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books, 2010.

разширяване на ЕС, поставя и предизвикателства свързани с борбата на източноевропейските народи за международно признание на тяхното участие в световния конфликт. Поради всички тези причини, проблемите на военното наследство носят засилен заряд в Източноевропейски контекст. През последните две десетилетия в целия регион се наблюдават яростни сблъсъци за интерпретацията на Втората световна война. Като основни механизми за институционализация на паметта, музеите се превръщат в ключови „бойни полета“ в тези войни за паметта.

През последните две десетилетия полската държава инвестира огромни средства в изграждането на модерни музеи, посветени на Втората световна война – Музей на Варшавското въстание, Музей на Втората световна война (Гданск), Катински музей (Варшава). Статията фокусира внимание върху **Музея на Варшавското въстание**. Основна задача на доклада е да дефинират основните цели на музея, да се анализира по какъв начин тази институция въздейства върху полската памет за Втората световна война.

Паметта за въстанието

Варшавското въстание (1 август – 3 октомври 1944 г.) е най-голямото въоръжено освободително въстание в историята на Втората световна война. Почти 50 000 въстаници от нелегалната армия (Армия Крайова) се изправят за въоръжена борба срещу германците, окупирали столицата на Полша от 1939 г. Планът предвижда въстанието да продължи пет-шест дни, разчитайки на помощ от настъпващата Червена армия. Благодарение на героизма на полските бунтовници въстанието продължава два месеца. Армия Крайова се сражава при изключително тежки условия, при недостиг на оръжие и муниции и срещу враг с превъзходство в числеността, подготовката и въоръжението. Между 200 000 и 250 000 мъже, жени и деца са убити. Това се дължи не само на бойните действия, но и на изключителната жестокост на германските сили към цивилното население във Варшава. Хиляди цивилни са изпратени в германски военнопленнически и концентрационни лагери или отведени за принудителен труд в заводите на загиващия Трети райх (Szczygiel, 2013: 30 – 31). Разрушенията, които нацистите извършват във Варшава, нареждат полската столица сред най-разрушените градове в света по време на Втората световна война. Този епизод е ключов за полската национална идентичност. Големите въпроси около това събитие касаят целесъобразността на въстанието и пасивността на съветската армия.

Политическите реалности след ВСВ са причина споменът за въстанието да бъде съзнателно заличаван. Паметта за това събитие не е нито в интерес на полските комунистически власти, нито на Кремъл, нито дори на Западните съюзници.

Основната причина за съзнателното изкривяване на интерпретацията на въстанието, от страна на съветската власт, е пасивността на частите на съветската Червена армия, настъпващи към полската столица³. Отказът на помощ от страна на съветските сили за Варшава не се дължи на стратегически причини, както Сталин изтъква пред полския министър-председател Станислав Миколайчик. Причината подобни действия да не бъдат предприети още в началото на въстанието се корени в изчаквателната позиция, която Москва заема по отношение на събитията във Варшава, което в дългосрочен план обслужва интересите на Кремъл⁴.

От самото начало комунистическата власт налага идеологическа рамка върху честванията на Въстанието. Стратегията е да се направи разграничение между обикновените въстаници и войници и безотговорните командири, които вдигат въстанието, за да защитят интересите на предателското „Лондонското правителство“⁵ и „заможната класа“. Политическата ситуация в страната след 1945 г. не е благоприятна за провеждане на каквито и да било надеждни изследвания на Варшавското въстание. Не е изненада, че исторически разработки, включително мемоари и студии, са отпечатани от високоставени военни офицери и активисти на полската нелегална държава в изгнание⁶.

Настъпилите промени от края на 70те-началото на 80-те години на XX в. спомагат за съживяването на паметта за въстанието. Изборът на полския кардинал Карол Войтила за папа през 1978 г. оказва значително влияние върху този процес. В прословутата си реч от 1979 г. на Площада на победата, той заявява че „не е възможно да разбереш този град, Варшава, столицата на Полша, който през 1944 започва неравна битка

³ Вж. напр. **Davies, N.** Rising '44: "The Battle for Warsaw." London: Macmillan, 2003.

⁴ За политиката на съюзниците от Антихитлеристката коалиция по отношение на въстанието виж: Трендафилов, А. В търсене на корените на Студената война. Варшавското въстание от 1944 г. в политиката на тримата големи В: сп. История, бр.5, 2017, 493-508.

⁵ След като нацистка Германия и Съветският съюз разделят Полша в първата фаза на Втората световна война, полското правителство преминава в емиграция и през 1940 г. се установява в Лондон. Оттам то ръководи Полската държава в нелегалност, която разполага със свои цивилни служби и собствена военна организация – Армия Крайова.

⁶ **Utracka, K.** The Warsaw Uprising: A Fight for Remembrance, July 30, 2018
[<https://warsawinstitute.review/uncategorized-en/warsaw-uprising-fight-remembrance/>]

срещу агресора, битка, в която е изоставен от съюзническите сили, битка, в която е погребан под собствените си руини - ако не се помни, че под същите тези руини се е намирала и статуята на Христос Спасител...⁷“.

Движението „Солидарност“ също има принос за възраждане паметта за въстанието. Обществото започва да настоява да бъде разказана истината за въстанието, както и да има възможност достойно да възпоменава своите герои. Въпреки пропагандата, личната памет остава жива – спомените на свидетели, лични преживявания, гробове, местата в града белязани от трагични събития не са заличени от политическите манипулации.

В посткомунистическата ера назрява сериозен дебат за това как да бъде представена историята на Втората световна война. Постепенно се осъзнава, че миналото не се вписва единствено в рамките на черно-бял модел, който противопоставя фалшивата комунистическа версия на единствено истинната, но отчасти митично-популярна представа за полската история. Подобно на други държави, и в Полша възниква въпросът за допустимостта на критичен подход към националната история. В полския случай, разделение на мненията предизвиква традиционната форма на историческата памет, при която основен извор на полската национална идентичност са страданията, саможертвата и мъченичеството.

Полската мартирологична традиция се корени в изчезването на полската държава в резултат на полските поделби и последвалите неуспешни въстания от XIX век⁸. Именно историческата памет спомага за съхраняването на полския дух, дори когато държавността е погубена⁹. Романтичната представа за мъченичеството ще бъде основната призма, през която ще бъде пречупен и споменът за ВСВ. Схващането, че страданията по време на войната и полската съпротива остават недооценени от Запада, засилват тази тенденция. Факт е, че Варшавското въстание е слабо познато в западната историография. Голяма роля за популяризирането на това историческо събитие изиграва

⁷ Пак там.

⁸ В края на XVIII век, в резултат на три поделби през 1772, 1793, и 1795 г., Полша изчезва от европейската карта. Териториите и са поделени между нейните съседи Австрия, Прусия и Русия. През XIX в. поляците организират въстания, за да възстановят държавността си, завършили с неуспех.

⁹ Напр. **Davies, N.** Heart of Europe: The Past in Poland's Present. Oxford: Oxford University Press, 1984; **Walicki, A.** Traditions of Polish Nationalism in Comparative Perspective. // *Dialogue and Universalism*, 11 (4), 2001, pp. 5 – 50.

изследването на британския историк Норман Дейвис – Powstanie '44¹⁰. В него изстреблението на полските въстаници и разрушението на полската столица, Дейвис приписва отговорността за сталинските репресии на политическите провали на Чърчил и Рузвелт.

Веднага след 1989 г. в цяла Източна Европа се наблюдава процес на „съживяване на паметта“. На бял свят излиза нова информация, което налага нови интерпретации на събитията. Ф. Фукояма обявява „краят на историята“ и предвещава, че с падането на Комунизма, идва краят и на периода на големите идеологически конфликти. В Полша този „край на историята“ приема формата на лозунга „да изградим бъдещето и да оставим миналото на историците“, като целта е въпросите за колективната памет да бъдат оставени встрани от публичния дебат.

В първите години на демократичните промени полските политически среди се стремят към преодоляването на мартирологията в полската колективна памет. Премьерът Тадёуш Мазовецки (1989 – 1991) се стреми към прокарването на „ясна граница“ между настояще и минало, а президентът Александер Квашневски (1995 – 2005) призовава „да изберем бъдещето“. Политическата ситуация се променя драстично, след президентските и парламентарни избори през 2005 г. и повлиява върху публичния дискурс за националната памет и идентичност. Партията на братята Качински „Право и справедливост“ пропагандира в своята предизборна кампания идеята за полското мъченичество. Подета е кампания за активна държавна намеса в защита на полската колективна памет¹¹. Според Качински, задължение на държава е да провежда активна „историческа политика“¹².

Олицетворение на тази „историческа политика“ е отварянето на Музея на Варшавското въстание Той е дело на многогодишни усилия да се създаде място за възпоменание на въстанието. Стремехът на създателите е да поставят музея редом до проекти като „Къщата на терора“ в Будапеща; Имперския военен музей – Лондон. Това е културно-исторически похват, който да отреди достойно място на Полша сред партньорите ѝ от ЕС. Посланието на Музея, дефинирано от зам. директорът е, че „ВСВ не е просто борба на доброто срещу силите на злото, тя е борба между три страни, всяка от които преследва различни цели, в нея са намесени две тоталитарни системи и света на

¹⁰ **Davies, N.** Rising '44: "The Battle for Warsaw." London: Macmillan, 2003.

¹¹ **Brier, R.** The Roots of the "Fourth Republic": Solidarity's Cultural Legacy to Polish Politics. // *East European Politics and Society*, 23 (1), 2009, pp. 63 – 85.

¹² **Fedor, J.** War museums and memory wars in contemporary Poland, p. 246.

Западните демокрации¹³“. С други думи, целта е вниманието да бъде фокусирано върху признаването на полската съпротива и дадените жертви във войната.

Подчертана функция на Музея е да привлече чуждестранна публика. Гостите на музея са световни лидери, от холандския крал Вилем-Александър до индийския президент Пратиба Патил, чиито визити трябва да укрепят дипломатическите и икономическите връзки.¹⁴

Музеят на Варшавското въстание

Музеят е отворен през 2004 г. по повод 60-годишнината от въстанието. Той се помещава в сградата на трамвайна електроцентра, разрушена по време на въстанието. Музеят е с наративен характер: неговата основна функция не е събирането, съхраняването и показването на артефакти, а разказването на определена история чрез различни медийни средства като картина, светлина и звук. Според тази съвременна представа музеят трябва да предизвика незабравими емоции у посетителите, които посредством различните технологични способности трябва да се потопят в историческата атмосфера. Вътрешната аранжировка и използването на мултимедийни ефекти има за цел да ни приближи до бунтовническата реалност. Много елементи от експозицията пречупват историята на въстанието през призмата на преживяванията и съдбите на неговите участници. Колекцията е съставена от оръжия, документи, писма, лични предмети, хиляди снимки, много военни и географски карти. Цялата експозиция е разположена на четири нива на обща площ над 3 хиляди квадратни метра. Музейното пространство е изпълнено от красиви млади лица на въстаниците, а от телефонни апарати могат да се прослушват техните спомени. Има видео и аудио-записи на разговори с оцелели от нацисткия терор, а от множеството вградени в стените екрани вървят непрекъснато документални кадри. В една от залите е изложена реплика на американски бомбардировач В-24 Либърейтър. Посетителите имат възможността да се разхождат по реплика на канализационен тунел, използван от жителите на града по време на окупацията. Масштабите на разрушенията са представени и в филм, озаглавен „Град на руини“ (*Miasto*

¹³ Ukielski, P. Warsaw Uprising in the Consciousness of Poles: Warsaw Rising Museum as a Place of Remembrance. // European Network Remembrance and Solidarity, August 23, 2011. Достъпен на: <http://www.enrs.eu/en/articles/217-warsaw-uprising-in-the-poles-consciousness> (последен достъп: 12.07.2020).

¹⁴ “President Patil Visits Warsaw Museum,” *Asian News International*, Apr. 24, 2009. Вж. също “Dutch royal couple visits Poland,” *President.PL News*, June 24, 2014, <http://www.president.pl/en/president-komorowski/news/art,654,dutch-royal-couple-visits-poland.html>.

Ruin) - дигитална 3-D реконструкция на полет на „Либерейтър“ над Варшава през пролетта на 1945 г. Музейното пространство е така замислено, че да не остави нито един от посетителите безразличен към историята на въстанието. В този смисъл музеят е интерактивен, не защото използва модерни ефекти, а защото ангажира гостите към взаимодействие с историята.

Музеят трябва да изпълни две основни **мисии**: образователна и възпоменателна. Той има важната мисия да образова полското общество, особено младото поколение; да бъде централно място за възпоменание на Въстанието; да се превърне във форум за изследователски дискусии, и да разкаже на чуждестранните посетители за подвига на полските въстаници. Основната аудитория, към която музеят е насочен, е младото поколение и чуждестранните посетители.

Особено внимание е отделено на детската и ученическа аудитория, която съставлява голям процент от посетителите. В предназначенията специално за деца Зала на Малкия бунтовник децата учат история чрез забава. Те разполагат с реплики на играчки, с които са играели техните връстници по време на войната. Неоспорим факт е, че и за малките и за големите посетители обиколката на този музей е паметно преживяване. Проф. Мария Кобиелска от Ягелонския университет подчертава, че след отварянето на музея, 90 % от младите поляци посочват Варшавското въстание като най-важното събитие от полската история в годините на ВСВ, което е показателно за влиянието, което тази институция оказва върху формирането на историческото съзнание.¹⁵

В каква степен обаче музеят успява да изпълни заложените от неговите създатели цели?

Проблем за младите посетители и изобщо за недобре запознатите с полската история би се оказал липсата на основен наратив (причинно-следствена връзка). Един млад гост на музея, било то поляк или чужденец, вероятно ще се почувства объркан от обилната информация, представената в детайли. За да разбере героизма и трагедията на въстанието, посетителят, трябва да има ясна представа за периода на нацистката окупация на града, започнал през 1939 г. Този период е представен на партерното ниво, засегната е съдбата на евреите във Варшава, въстанието на варшавското гето, структурата на полската нелегална държава. Музейният наратив обаче не дава достатъчно ясен от-

¹⁵ Anita Góczy, Polish Historical Memory and the New Museums, 21. 01. 2018 [<https://blokmagazine.com/polish-historical-memory-and-the-new-museums/>]

говор на въпроса защо жителите на града въстават, изпълнени с такава свирепа смелост.

Остава впечатлението, че са пренебрегнати някои от най-големите жестокости, извършени от германските сили. Вместо това силен акцент е поставен върху живота на цивилното население, неговото оцеляване по време на въстанието. Тези аспекти разбира се заслужават внимание, но някои от най-драматичните сцени от 63 дневната борба за оцеляване остават встрани от музейния разказ¹⁶.

Причина за това е решението на музея да предложи множество различни погледи към събитието, вместо да се придържа към един централен наратив на събитията. Много от разказите, особено кратките биографии на младите граждани-войници, загинали в неравностойната борба, са красиви и трогателни. За посетителите, които нямат познания за модерната полска история, препоръчително би било да прочетат информация предварително, за да имат възможността да наистина да „съпреживеят събитията“ чрез модерните интерактивни музейни способности.

А както отбелязва директорът на музея Ян Олдаковски, съвременните музейни експозиции не трябва да се опитват да пресъздават историята дословно. Модерният музей не е „институция от XIX век, която изисква посетителят да има необходимата интелектуална компетентност, за да разбере нейното съдържание – в дигиталната ера той се приближава по-скоро до филм и изкуство¹⁷.“ Вместо да се стреми към последователен „преразказ“ на това изпълнено с противоречия събитие, Музеят на Варшавското въстание потапя посетителя в историческата атмосфера, предизвиквайки у него силни емоции.

Освен това образователната мисия на музея далеч надхвърля сградата – сайтът на музея предлага виртуален тур; колекция от интервюта с въстаници; виртуална стена на паметта; фото архив; публикации и пр. Специално за ученическата аудитория са разработени исторически лектории и уроци, съобразени с възрастовите специфики.

¹⁶ Вж. **Radzilowski**, J. Remembrance and Recovery: The Museum of the Warsaw Rising and the Memory of World War II in Post-communist Poland. *The Public Historian* , Vol. 31, No. 4 (Fall 2009), pp. 143-158.

¹⁷ Цит. по: **Lorenc**, M. The Museum of (Non)Remembrance. A Horse and the Warsaw Uprising Museum. The museum and the change. The time of narrative museums. A conference organised by the Warsaw Uprising Museum, 7–8 December 2016. DOI : 10.14746/pp.2017.22.2.13, p. 206

По отношение на мисията „да съхрани спомена за мнозината участници във въстанието в името на свободата и справедливостта“¹⁸, музеят я изпълнява в пълна степен. В самото сърце на музея се намира инсталация – кубоид наподобяващ стена, пронизана от куршуми. То е символ на всички участници във въстанието, на всички загинали в името на свободата. Имената, лицата, думите на младите въстаници са увековечени чрез фотографии, орален исторически архив и 156-метрова стена на паметта, която опасва сградата на музея с изписани на нея над 11 000 имена на въстаници, загубили живота си в сраженията.

Този „музей-паметник“ е функция на посткомунистическата култура и политика. Той е средство за съхраняване на паметта – консервативна представа за миналото, в която патриотизмът, традицията, религията, военният героизъм са изведени на преден план.

Освен да предизвикат силни емоции, музейните експозиции предоставят на посетителите множество факти и данни, по различни теми. Биографиите на отделни участници във въстанието са представени посредством фотографии, предмети и текстове в рамките на 100-тина думи. В повечето изложбени секции акцентът е поставен върху всекидневния живот във Варшава по време на въстанието. Фокусът е върху „обикновения“ човек, не върху водачите, като по този начин се подсилва представата за масовия характер на въстанието.

В музейната експозиция въстанието е представено и през призмата на политиката на великите сили. Поведението на Съветския съюз по време на въстанието е открито критикувано. В секция „Въздушен десант“, посветена на опитите на съюзниците да подпомогнат въстаниците по въздух, вината за недостатъчната подкрепа е стоварена върху Сталин. Обяснителна табела гласи „Само 50 тона /от общо 230 тона изпратени по въздуха провизии/ достигат до въстаниците. До 10 септември Сталин не позволява съюзническите самолети да използват съветските летища“¹⁹. Тук, трябва да се отбележи, че вината за недостатъчните подкрепления за варшавските въстаници, е споделена между съюзниците. За Ф. Д. Рузвелт приоритет през есента на 1944 г. е запазване на добри отношения със Съветския съюз, с оглед тихоокеанския фронт на войната.

¹⁸ <https://www.1944.pl/en>, достъп на 13 юли 2020..

¹⁹ Jaeger, S. The Second World War in the Twenty-First-Century Museum. From Narrative, Memory, and Experience to Experientiality, 2020. DOI: 10.1515/9783110664416, p. 82

На историческата роля на Съветския съюз за полската държава е посветена специална експозиция. И докато другите изложбени помещения са в мрачни тонове, червеният цвят доминира в изложбата „Люблинска Полша²⁰“. Тук е подчертана романтичната представа за ролята на Полша на „самотен боец“. Снимка на Тримата големи по време на Ялтенската конференция, внушава как Полша е жертвана по време на преговорите за уреждането на следвоенния световен ред. Подчертано е, че въстанието не е признато от съюзниците, като значителен принос за разгрома на Германия.

Посланието на тази част от музея е еднозначно, Въстанието от 1944 г. не е краят на борбата за свобода, напротив то вдъхновява опитите за отхвърлянето на социалистическия режим. Музеят изгражда имплицитна връзка между желанието за свобода на въстаниците през 1944 г. и свободата, спечелена след 1989 г. Музейният разказ е изграден върху дихотомията между изкривяването на истината по време на комунистическия режим, от една страна и свободата и фактическата истина, както и правото да бъдат почетени достойно полските герои, от друга. Въстанието е умело вписано в полската традиция на въстания насочени срещу чужда власт. Подобна интерпретация отклонява вниманието от факта за неговия провал.

Дебатът

Решението именно паметта за Варшавското въстание да се институционализира чрез музей е обект на разгорещени спорове. Варшавското въстание, и в по-широк план мъченическият модел на полската историческа памет, предизвикват реакции през последните години. Основната критика е липсата на конструктивен дебат за смисъла и последиците от въстанието. Чрез силното емоционалното въздействие, предизвикано от картините на смърт и разрушения, музеят подсилва представата за полската история като низ от последователни жертвоготовни действия, чиито драматични измерения заглушават всеки рационален дебат. Идеализирането на драматичното минало има за цел да породви емоционална реакция, създаваща усещането на приемственост на традицията на безусловния патриотизъм, приписан на младите въстаници и младежта на съвременна Полша.

Историците отдавна повдигат въпроса за отговорността на политическите и военните лидери на въстанието за провокирането на германците да унищожат града и

²⁰ На 22 юли 1944 г. край Люблин е създаден просъветския Комитет за национално освобождение.

неговите жители и за погрешното предположение за продължение на съветското настъпление. Според тази гледна точка, споделена и от част от бунтовниците, въстанието е необмислен военен акт, изначало обречено на неуспех. То олицетворява недостатъците, присъщи на полската идентичност, които са и източник на историческите нещастия на Полша, а именно тенденция към ирационалност, безполезна саможертва, липса на прагматизъм²¹.

Едно от големите предизвикателства, както подчертава зам. директорът на музея П. Укиелски, е как да се представи дебата за целесъобразността на въстанието, като подчертава, че целта на музея, не е да отговори на въпроса „оправдано ли е въстанието“. Тезата, защитавана от създателите на музея, е че „Въстанието не е [...] безсмислен, романтичен бунт, а осъзнато, макар и трагично, политическо решение, взето от напълно легитимните полски власти²²“. Неговата мисия е именно да подчертае значението на въстанието, което, въпреки неуспеха, олицетворява силата на полския дух. По думите на полския историк и публицист Владислав Бартошевски (1922 – 2015) *„целият музей е символ на духовно прераждане.“*²³ Музеят предава традицията на полския романтизъм от XIX век, с идеите и ценностите изразени в мотото „Бог-Чест-Родина“ и играе ключова роля за формирането и поддържането на митологизираната и националистическа история на поляците.

Други критикуват политическата инструментализация и „приватизация“ на паметта за въстанието. По думите на гореспоменатия В. Бартошевски „Хората, които искат да имат влияние над другите, искат да наложат собствената си интерпретация на въстанието ... в Полша няма уважение дори към мъртвите.“²⁴ Същият подчертава, че „днес, когато архивите са отворени, и знаем много повече за Рузвелт, Сталин и Чърчил,

²¹ Вж. напр. **Pilawski, K.** (2009) Kult mitu powstania. *Przegląd*, August 16. Available at: <http://www.przegladygodnik.pl/pl/artukul/kult-mitu-powstania> (accessed August 27, 2014).

²² Katalog Muzeum Powstania Warszawskiego (2011), Warszawa, с. 9.

²³ **Bartoszewski, W.** Abandoned Heroes of the Warsaw Uprising. Krakow: Warsaw Rising Museum, 2008, 41.

²⁴ Цит. по: Stempel, V. Warsaw rising through history. A study of the commemoration of the Warsaw Uprising in Poland, 2007, с. 62 [https://history.barnard.edu/sites/default/files/inline-files/VictoriaStempel_Warsaw%20Rising%20Through%20History_2017.pdf]

е кристално ясно, че въстанието е било обречено на провал²⁵. Романтичната тенденция на възпоменание, акцентираща върху изоставянето на Варшава от Западните съюзници и Сталин, съвсем не представлява пълната картина на събитията. Въпреки технологичните средства на презентация и почертаната образователна мисия, музеят не успява да представи въстанието в един по-широк и задълбочен исторически контекст, а акцентира върху емоционалното представяне на трагичните събития от двумесечната борба.

Критиките срещу мъченическата памет се засилват особено след победата през 2007 г. на Гражданската платформа, ръководена Доналд Туск. Неговото правителство категорично се отклонява от романтичния модел на полската памет и идентичност, разглеждайки го като анахронизъм и пречка по пътя към полската модернизация и европейска интеграция²⁶.

Заклучение

Музеят несъмнено може да се характеризира като политически и властови инструмент. Политическата природа на музея, обаче, не определя неговата стойност, а по-скоро представлява диагноза на социалната реалност, където културната сфера отново се превръща в поле на идеологическа конфронтация.

Най-съществената функция на музея е да съхрани паметта за героичния подвиг на полските въстаници и да я предаде на бъдещите поколения. Традиционната образователна функция е подчинена на необходимостта от възстановяването на спомена и приемането на едно от най-драматичните събития от полската история. Огромни усилия са положени музеят да разкаже историята на Въстанието и на чуждестранните посетители. Това може да се разбира като особеност на полската историческа памет. Поляците вярват, че миналото им е заслужава да се помни, че тяхната история е до голяма степен игнорирана или непозната извън Полша. Тези чувства са обосновани. Полша има съществен принос за победата на антихитлеристката коалиция²⁷, а резултати от войната са катастрофални за държавата.

²⁵ Пак там.

²⁶ **Fedor**, J. War museums and memory wars in contemporary Poland, 2015, с. 247.

²⁷ Виж напр. Peszke, M. A. The Polish Underground Army, the Western Allies, and the Failure of Strategic Unity in World War II, 2009.

Мястото и ролята на дидактическите игри в обучението по история

д-р Камен Б. Кръстев

Първа английска езикова

гимназия, гр. София

Съвременната околна среда, предизвикателствата на информационната епоха, в която живеем, както и новото поколение ученици, ориентирано все повече към дигиталните технологии, кара лекторите да се обръщат все повече към методите на активното обучение, в т.ч. и към дидактическите игри. Този тип игри се очертават като все по-ключов фактор в обучението, в т.ч. и в обучението по история. По своята същност голяма част от тях са не само забавни, увлекателни и интересни, но правилно представени, могат да провокират мисленето и самостоятелната работа в обучаемите. Мястото и ролята на дидактическите игри все още е много подценено, особено у нас.

В статията е посочена позицията в образователната пирамида, на която според автора се намират дидактическите игри, и е отразено тяхното влияние върху цялата система на училищно обучение в България.

Дидактическата игра е учебна дейност, която следва да бъде занимателна по своя характер и да е насочена към придобиване на знания, умения и навици. Тя е естествена форма на обучение, основаваща се на житейския опит на учениците. Игрите изострят вниманието и интереса към изучавания предмет история и цивилизации, улесняват запомнянето, тренират бързината на реакциите, насърчават въображението¹.

Разбира се, всеки учител желае неговите уроци да са интересни, запомнящи се и увлекателни². През последните години и в България се заговори за дидактическите игри, но тяхното приложение в учебния процес на практика се оказва, че става трудно и сякаш някак с нежелание и най-вече с неразбиране.

Мнозина автори са дискутирали въпросите за дидактическите игри и тяхната роля в образователния процес. Още през 60-те години на XX в. Галина Кулагина пише

¹ Кръстев, К. С. Словесно-логическите игри в обучението по история. // *История*, XXVI, 2018, № 2, с. 195.

² Борзова, Л. П. Игры на уроке истории. Методическое пособие для учителя. Москва, 2003, с. 7.

своята книга „Сто игри за историята“. По-късно от печат излизат и други научни трудове. Сред тях голямо значение имат изследванията на Ирина Кучерук, Михаил Студеникин, Марина Короткова, Лариса Борзова, Владимир Шоган, Емили Томас и др.³ В България професионални разработки по темата има д-р Красимир Кръстев, който задълбочено е изучил както източния, така и западния опит и се опитва да го имплементира в нашата специфична действителност⁴. Неговите трудове се надявам да спомогнат за все по-широкото навлизане на дидактическата игра в обучението по история.

В съвременния и все по-бързо дигитализиращ се свят, начинът на отразяване и презентране придобива ключов и все по-важен принцип в обучението по история, а и не само. Все повече навлизат средства за обучение, като интерактивната бяла дъска, онлайн презентации, конферентни връзки, използване на ай-ти платформи и т.н.

Цели пред образователната система

За да се осъществяват функциите и да се постигат целите на образованието е изградена и съответната образователна система. В динамична и често пъти турбулентна икономическа и социална среда е изключително трудно да се управлява правилно даден ресурс от националната икономика, да се възпитава подходящо подрастващото поколение и да се постига симбиоза между основния държавообразуващ фактор, какъвто е населението, и икономическата и стопанската среда, в която народът или обществото обитава. Образованието има за цел да изгради системата за възпитание така, че да бъдат достигнати основните цели, без да бъдат нарушавани правата на страните в образователния процес. Затова най-високо в пирамидата на цялата структура се извеждат целите и след това се структурират съответните стратегии, водещи до постигането им.

Систематичният стратегически подход на Министерството на образованието и науката предполага задълбочено проучване и анализ на средата, в която функционира и ще функционира съответната образователна система. Предполага изследване на факторите от заобикалящата го среда. Върху управлението на цялата образователна система

³ Кръстев, К. С. Словесно-логическите игри, с. 196 – 197.

⁴ Кръстев, К. С. Дидактическите игри с правила и тяхното приложение в урока по история. – В: Общество, памет, образование (История и обществени нагласи). Т. 2. Сборник с доклади от летния семинар в Китен, 27 юни – 1 юли 2016 г. София, 2016, с. 64 – 76; Същият. Словесно-логическите игри, с. 195 – 210; Същият. Методическият прием „кроссенс“ като средство за активизиране на учениците в урока по история. // История, XXVIII, 2020, № 1, с. 77 – 83.

важна роля оказват редица вътрешни и външни фактори от средата, в която то работи. Правилното и коректно диагностициране на тези фактори, съобразяването с техните изменения и взаимовръзки, води до по-лесното постигане на търсените цели.

Външната среда може да се подраздели на политическа, икономическа, природна, социална, дори културна. Тогава различни биха били и стратегиите за постигането на зададените цели. Например един ще бъде подходът при планова и съвсем друг при пазарна икономика. В състояние на свръх дефицит, или излишък на икономиката. При ситуация на емиграция или напротив – обратна миграция и „бейби бум“. При демографска катастрофа и жестока конкуренция от външни образователни институции или обратно. Тук е показана пряката връзка с икономическата среда. Друг пример може да бъде влиянието на социалната и културната външна среда в образователния процес. При добро първоначално възпитание в семейството, породено от наличието на развито гражданско общество и натрупани културни ценности в обществото ще е много по-лесно за организиране на стратегиите от страна на МОН и обратно. При наличие на деградирали културни и морални ценности, липса на гражданско общество и пр., много по-трудно ще се постигнат зададените цели.

Освен външната среда, влияние върху образователния процес оказва и вътрешната, вътре в съответните образователни институции, среда. Балансът, постигането на симбиоза между външна и вътрешна среда, е ключов за постигането на зададените цели.

Основната цел пред българското образование би трябвало да е зададена за дълъг период от съществуването на държавата, като се видоизменя и напасва към съществуващите реалности. Другите цели са стратегическите цели, подцели и задачи. За постигане на целите се извеждат и съответните стратегии.

Стратегията е дума, която произлиза от гръцки (στратηγία). Това е изкуство за ръководство на военното командване. Стратегията е предварително подготвен план за провеждане на дадена битка, война или дейност, чрез който да се постигнат поставените цели при определени условия на несигурност. Приложено в образователен план, стратегията е цялостният план, приложен за постигане на изведените цели. За постигането на дадени стратегии се използват различни методи и способности. „Метод“ като дума произлиза от гръцки език и има смисъла на „познание“, „създаване на теория“, „път за изследване“. Чрез методите се реализират целите на възпитанието. Същността им се

показва чрез дейностите, в които се въвличат страните във възпитателния процес. Те са начините, тактиките за възпитателно въздействие.

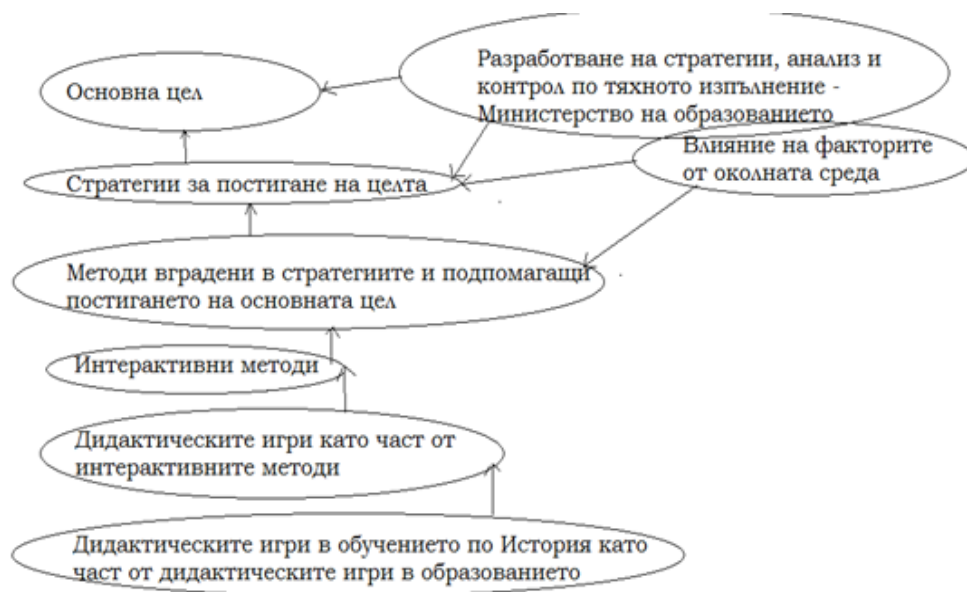
Мястото и ролята на дидактическата игра в обучението по история

Все по-бързо и динамично променящата се, турбулентна откъм технологии и нововъведения, околна среда, поставя нови и неочаквани предизвикателства пред научната мисъл и в областта на образованието. Учениците трябва да бъдат задържани в час. Тяхното внимание е необходимо да бъде привлечено. Това много трудно би могло да се получи с остарели и неадаптирани методи и техники на обучение. Именно защото учениците от новите поколения имат нови и различни нива на базови знания и на базово възпитание, именно защото те биват разсейвани от нови технологични изобретения, информацията си пробива път към тях от всевъзможни източници и за педагозите става все по-трудно да филтрират и поднасят в подходящ вид необходимата информация. Именно затова трябва да се търсят и нови, различни и адаптивни подходи.

Практиката показва, че поднесена под формата на игра, дадена информация много по-лесно се запомня и асимилира. Включват се и различни сензорни възприятия (визуални, аудиални, опитни и други), което помага за по-бързото разбиране и осмисляне на съответните данни. Тук е ролята на дидактическите игри, като част от интерактивните методи на обучение. Начинът на предоставянето на информацията под формата на игра, като един от методите на обучение, ще бъдат разгледани в следващото изложение. Освен това погледнато в глобален аспект, адаптирането на дидактическите игри и въвеждането им като интерактивен или активен метод, може да послужи в изграждането на цялостна стратегия в образованието и оттам към изпълнението на основната поставена цел, а именно изграждане на високо информирано, образовано и развито гражданско общество. След това по естествен път самото общество би генерирало базови възпитателни ценности в семейството и спиралата на взаимовръзките общество – семейство би се обърнала във възходяща посока.

Конструираната схема по-долу показва нагледно и графично местата, които заемат и влиянието, което оказват, съответно околната среда, контролиращият орган и цялостната ориентировъчна структура на взаимовръзката методи и стратегии, насочени към постигането на основната цел. Разбира се, показано е и мястото на дидактическата игра в обучението по история. Място, разположено в основата на пирамидата и оттам изглеждащо изключително базово и ключово за цялата стратегия.

Схема 1. Място на дидактическите игри в цялостната система от стратегии и методи, изградени с идеята за постигане на основната цел.

В представената схема е изобразено мястото на дидактическите игри в обучението по история в цялостната система на българското образование. Най-отгоре е поставена основната цел. Тази цел е на цялото общество и може да бъде изведена и синтезирана по следния начин: „Чрез качествено образование да бъдат изградени мислещи, възпитани и образовани хора и оттам едно работещо и развито гражданско общество.“

За по-бързото и адекватно постигане на тази цел се разработват различни стратегии, създават се държавни образователни стандарти, въвеждат се задължителни компетентности. За по-лесното имплементиране на тези стратегии се използват различни методи и техники. Едни от най-популярните и ефективни, а и забавни методи, са т.н. интерактивни методи. Част от тези методи са дидактическите игри в образованието. Обучението по история е важна част от обучението в клас. Един от първите възникнали предмети, първи факултет в първия ни университет и пр. Това показва основното място на обучението по история в цялостната система на образованието у нас. Именно затова и дидактическите игри в обучението по история имат своето ключово място в постигането на крайната цел, а именно работещо гражданско общество. Разбира се, този метод (дидактическа игра) е необходимо да бъде преплетен с редица други методи и техники. Различните стратегии трябва да се допълват и подпомагат, но в крайна сметка трябва да са насочени към едно – постигане на зададената цел. Именно тук е ролята на МОН да

създава подходящата нормативна база, да подкрепя подходящите методи, да анализира резултатите, постигнати чрез тях и да контролира изпълнението на поставената цел.

Може ли всяка работа да стане увлекателна? Пита Соловейчик в своята книга „Учение с увлечение“. Ако ли пък не, то поне да бъде по-малко непривлекателна, бих допълнил. Разбира се че може, и човек може да се научи да работи с увлечение⁵. Симон Соловейчик участва и изследва редица анкети и проучвания, свързани с изкуството да се опита човек да придобие увлечение към дадена дейност. Провеждани са най-различни методи на работа. От това учениците да стават рано сутрин и тогава да учат своите уроци, до това да подхождат с положителна емоция и жестове към неприятни и скучни учебни предмети. Някои резултати са спорни, други показват добри практики. Според мен индивидуалното начало на всеки човек би трябвало да се напасне към съответния метод, за да даде необходимите резултати. Както невсички сме еднакви, така и невсички методи дават едни и същи резултати при различните хора.

От друга страна, научно-техническият прогрес е мощен стимулант за развитие на увлекателното начало в обучението, като цяло, и в частност в обучението по история. Виждаме, че във времена на кризи, когато е невъзможно да се провеждат нормални учебни занятия, науката, образованието и технологиите се преплитат в едно цяло, за да дадат необходимите на учениците знания. В този именно момент още по-необходимо и на преден план излиза личната мотивация на учениците. Във време, когато се провеждат онлайн уроци, виртуални екскурзии, конферентни занимания и групови чатове, във време когато персоналният контрол в почти невъзможен или по-меко казано „драстично занижен“, тогава на преден план излиза личната мотивация и персоналният стимул. Мотивация, която може да бъде подбудена и развита, като се постигне увлечение и желание за учене по съответната учебна дисциплина. Този интерес, мотивация и стимул може да бъде предизвикан чрез дидактическите игри и в частност с дидактическите игри в обучението по история. Разбира се, не бива да се забравя, че училището не е цирк, а е място за сериозно обучение и сериозна работа. Място за дълъг и тежък умствен труд⁶.

⁵ Соловейчик, С. Учение с увлечением. Москва, 2012, с. 13.

⁶ Пак там, с. 17 – 36.

Няколко практически примера за дидактически игри в обучението по история

д-р Камен Б. Кръстев

Първа английска езикова

гимназия, гр. София

Понятието „дидактическа игра“ е въведено от Ф. Фребел и М. Монтесори. Игрите, които те въвеждат в научно обращение, са предназначени за деца от предучилищна възраст, но постепенно започват да си пробиват път и в началното училище¹. В наше време те намират място и в останалите етапи на обучение. Дидактическите игри имат редица силни страни като: съчетаване на полезно с приятно, избягване на „сухотата“ в учебния материал, създаване на представи, възбуждане на творчеството в обучаемите и пр. Не бива обаче да забравяме, че тези методически способности имат и някои недостатъци. Така например част от игрите изискват специална предварителна подготовка, която отнема време. Освен това те могат да предизвикат вълнение и шум в класната стая, а след провеждането им учениците още живеят с тях и трудно се концентрират върху следващото учебно съдържание. Тези недостатъци биха могли да бъдат смекчени чрез различни техники. Ролята на учителя е да подбере подходящите за темата игри, да обясни правилата, да избере участниците и не на последно място, да даде своята оценка за работата на учениците.

Лариса Борзова класифицира дидактическите игри в обучението по история по следния начин:

- историко-литературни;
- историко-филологически;
- историко-географски;
- историко-математически и др.

По-нататък в разработката ще бъдат разгледани и обяснени с нагледни примери три дидактически игри.

Дидактическа игра „Реставрация“

¹ Борзова, Л. П. Игры на уроке истории. Методическое пособие для учителя. Москва, 2003, с. 9.

Според руския методик Лариса Борзова тази игра може да се използва както за преподаване на нов материал, така и за затвърдяване на вече изучения. Принципът на играта е много интересен и увлекателен. Съставя се текст, който включва факти, имена, понятия или години, но в него се оставят празнини. Някои от думите са непълни, а други – изцяло липсват. Учениците трябва да ги сглобят и да възстановят смисъла на текста. Играта може да се украси, да и се придаде увлекателност под формата на мистерия, загадка. Един от вариантите е да се ползва идеята на Жюл Верн от романа „Децата на капитан Грант“, а именно:

Пример: През своята ваканция група ученици пътува на черноморски летовнически кораб близо до град Созопол. Внезапно един от тях намира много стара бутилка, приличаща по-скоро на камък и незнайно как е изплувала от водата. Бутилката е запечатана с восък и обрасла с водорасли и миди. След щателно изследване в София се доказва, че шишето е поне на 500 години. Учените отварят внимателно бутилката и намират три повредени текста. Текстовете са на гръцки и латински език, както и на средновековен италиански. След надлежен превод на български език се изказва предположение, че и в трите текста пише едно и също нещо. Напасват се оцелелите думи и се получава следното:

„През месец май 14... година, след ...чети ... месечна obs... султан Ме... ...взе ...ликия гр... Конст... Ромеите бяха прег... ...лива с ...оляма ...рига, но осм.... прекараха ...лерите по ...уша и сключиха обръча. Сам имп... ...тин XI, отбра... града. На роме... ...магаха Ген... и ...ция. Джустиниани Генуезеца бе ранен в боя, а василевсът Константин падна ...ит. Хвърлям тази бут... и се кач... на венецианска гал...“.

Йоаний 1...53 година².

След предварително запознаване с обсадата на Константинопол, учениците започват да дават идеи за разшифроването на документа. Учителят помага, внимава за времето и дисциплината и накрая пита дали някой може да сглоби целия текст. Който успее да се справи без грешка, получава или отлична оценка, или поощрение в бележника на преподавателя. Ако никой не успее да се справи, учителят съдейства за сглобяването на текста, който изглежда така:

„През месец май 1453 година след почти двумесечна обсада султан Мехмед II превзе великия град Константинопол. Ромеите бяха преградили залива с голяма верига,

² Текстът е примерен, с елементи на художествена измислица.

но османците прекараха галерите по суша и сключиха обръча. Сам император Константин XI, отбраняваше града. На ромеите помагаха Генуа и Венеция. Джустинияни Генуезеца бе ранен в боя, а василевсът Константин падна убит. Хвърлям тази бутилка и се качвам на венецианска галера.“

Йоаний 1453 година.

Чрез тази дидактическа игра се провокира интереса на обучаемите към тайнственото, мистичното, древното. Така чрез приятна и забавна игра се затвърдява вече взет учебен материал и се спомага за постигането на зададените за съответния час образователни цели.

Дидактическа игра „Исторически пъзел 15“

Играта е обяснена много сполучливо от Лариса Борзова в нейната книга „Игрите в урока по история“. Особеното при нея е, че на дъската се разчертава квадрат с 16 полета и се записват разбъркано различни години. Тя способства за формирането на практически навици по изясняване на хронологични последователности, динамично повторение на дати, развива вниманието и паметта³.

Пример: В квадрат с 16 полета се записват години, през които са се състояли велики български военни победи и други значими събития.

Таблица № 1.

1185	917	813	805
896	1205	1190	718
811	809	681	1201

³ **Борзова, Л. П.** Игры на уроке истории, с. 79. Срв. с **Кръстев, К. С.** Дидактическите игри с правила и тяхното приложение в урока по история. – В: Общество, памет, образование (История и обществени нагласи). Т. 2. Сборник с доклади от летния семинар в Китев, 27 юни – 1 юли 2016 г. София, 2016, с. 66; Приложение № 4, с. 73.

1230	708	680	986
------	-----	-----	-----

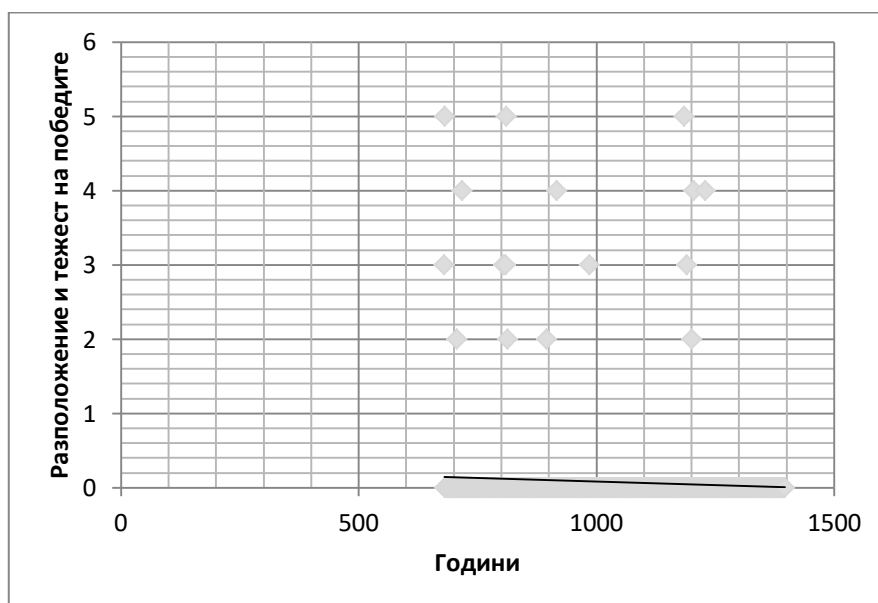
Във втора таблица, която може да бъде раздадена на учениците посредством работни листове, се представят конкретни исторически факти, но в разбъркана последователност, както и имената на основните участници в тях. Учениците не само трябва да свържат годините със събитията, но и да ги локализират върху стенна карта. По този начин се осъществява и интердисциплинарна връзка с учебния предмет география и икономика. Накрая всички факти се подреждат в хронологическа последователност. Предвижда се и състезателен елемент.

Таблица № 2.

Година	Събитие	Основни действащи лица
?	Битката при Анхиало	хан Тервел, император Юстиниан II Ринотмет
?	Срежение при Одрин	цар Калоян, император Балдуин I Фландърски
?	Битката в Тревненския проход	цар Асен I, император Исак II
?	Сражение при Булгарофигон	княз Симеон I
?	Създаване на България	хан Аспарух
?	Битката при Върбишкия проход	хан Крум, император Никифор I Геник
?	Сражение при Онгъл	хан Аспарух, император Константин IV
?	Превземане на Варна	цар Калоян
	Битката при	хан Тервел, Маслама

?	Константинопол	
?	Сражение при Траянови врата	цар Самуил, император Василий II
?	Разгром на остатъците от Аварския хаганат	хан Крум
?	Битката при Ахелой	цар Симеон I, Лъв Фока
?	Сражение при Версиникия	хан Крум, император Михаил I Рангаве
?	Битката край Клокотница	цар Иван Асен II, деспот Теодор Комнин
?	Сердика е присъединена към България	хан Крум
?	Въстание на Петър и Асен	цар Петър, Асен, император Исак II

За домашна работа учениците могат направят графична времева линия, като по този начин се осъществява интердисциплинарна връзка с предметите информатика и география и икономика.

В графиката нагледно са представени, както следва: по хоризонталата е изградена времева линия за периода от 200 до 1400 г., като в синьо е заштрихован периода от основаването на България до последните велики победи преди падането на държавата под османска власт. По вертикалата е дадена примерната „тежест“ на всяко от събитията. Практически е показано къде за периода на Средновековието има струпване на значими от военна гледна точка победи. Вижда се нагледно голямата празнина по време на византийското владичество. Представя се силата на държавата през ранния период от нейното съществуване от края на VII до втората половина на X в., след което следва упадък, за да дойде времето на нови военни победи от края на XII и началото на XIII в. По този начин историческият материал не само се упражнява, но се заинтригуват и учениците, които са по-добри в областта на информационните технологии и икономиката. Така се постига интердисциплинарност, заложена като изискване в държавните образователни стандарти у нас.

Дидактическа игра „Блъф клуб“⁴ – „Било ли е или не е било“⁵

Съвременното ѝ наименование – „Блъф клуб“, произлиза от руско телевизионно предаване. То се излъчва в периода 1993 – 2007 г. Основният способ, който се използва, е блъфирането. Учителят задава въпроси на учениците, които трябва да започват с „мислите ли, че.....“ или „вярвате ли че.....“. Основен принцип в тази дидактическа игра е правилото в част от въпросите да се съдържа вярна информация, а в друга – да има умишлено сгрешена такава. Учителят прочита въпросите, а учащите, работейки в екипи по двама, отделят невярното от вярното съдържание. На всеки от зададените въпроси те отговарят в писмена форма чрез „вярно“ или „невярно“, „истина“ или „лъжа“. Отговорите задължително се аргументират⁶.

Пример: Задават се от 5 до 7 въпроса от темата „Антиосмански въстания“⁷:

- ✓ Вярвате ли или не, че Константин и Фружин вдигат първото българско въстание срещу османците през 1408 г. Верен отговор – ДА.

⁴ Борзова, Л. П. Игры на уроке истории, с. 43; Кръстев, К. С. Словесно-логическите игри в обучението по история. // *История*, 26, 2018, № 2, с. 197 – 198.

⁵ Кулагина, Г. Сто игр по истории. Пособие для учителя. Издание второе, дополненное и переботанное. Москва, 1983.

⁶ Кръстев, К. С. Словесно-логическите игри, с. 197 – 198.

⁷ Спасов, Л., Петков, П. Ст., Мишев, Т. и др. История и цивилизации за 10. клас. Изд. „Домино“. Пловдив, 2019, с. 117 – 119.

- ✓ Вярвате ли или не, че през 1454 г. е пленен войводата Радич. Верен отговор ДА. Допълнителна задача към учениците: Да се поясни къде е пленен.
- ✓ Вярвате ли или не, че Първото търновско въстание избухва през 1598 г. Верен отговор – ДА.
- ✓ Вярвате ли или не, че Чипровското въстание избухва през 1687 г. в района на град Чипровци? Верен отговор – НЕ. Въстанието избухва през 1688 г. Допълнителни задачи към учениците: Да посочат локацията на съвременния град Чипровци върху стенна карта. Да обяснят с какво е известен, каква религия изповядват жителите му и къде са се изселили след въстанието.
- ✓ Вярвате ли или не, че „Въстанието на Карпош избухва през 1689 г. в Търново? Верен отговор – НЕ. Въстанието избухва през указаната година, но обхваща териториите на Куманово, Крива паланка и Кратово. Допълнителни въпроси и задачи към учениците: Къде се намират тези територии в наше време? Локализирайте ги върху стенната карта.

Дидактическите игри са подходящи както за уроци, при които се преподава нов учебен материал, така и за обобщителни уроци, уроци упражнения, класни неурочни и извънкласни учебни форми. Един от най-важните им белези е тяхната универсалност. Широко приложение игрите намират и в трите етапа на урока. В зависимост от компетенциите на учениците, естеството и от сложността на учебния материал, преподавателят преценява мястото на играта в урока и нейното времетраене⁸.

В обучението по история има очевидна ниша за внедряване на дидактическите игри. По думите на Лариса Борзова, *„докато разглеждахме сюжетите за игри с учениците, ние открихме, че най-разпространени се явяват игрите, свързани с героически подвизи и тематика. Там се преодоляват трудности, борба с природата, лишения и пр.“*⁹ Що се касае до обучението по история в българските училища, много подходящи са темите за въстания, войни, велики национални герои и много други. Всички тези факти доказват, че за внедряването на образователните игри не са необходими само знания, но и емоционално съпреживяване на героите. Къде най-често се срещат такива характеристики и емоции, ако не в обучението по история?

⁸ **Кръстев, К. С.** Словесно-логическите игри, с. 195 – 196.

⁹ **Борзова, Л. П.** Игры на уроке истории, с. 36.

Проф. Марин Дринов и Българското книжовно дружество

д-р Анета Донева

РНБ „Иван Вазов, гр. Пловдив

Проф. Марин Дринов (1838 – 1906) е един от най-образованите и проникновени-те, най-дейните и компетентни строители на държавно-политическото и просветно-културното бъдеще на възкръсналата след Руско-турската освободителна война през 1877 – 1878 г. нова българска държава. Знаменитият българин работи и твори в четири научни области на хуманитаристиката – история, филология, етнография и фолклористика, но сред неговите най-значими заслуги пред България е създаването през 1869 г. на Българското книжовно дружество (БКД), на което той тридесет години (1869 – 1898) е председател.

Александър-Теодоров Балан пише, че проф. Марин Дринов е „вещ и полезен деец на своя народ и то чрез науката, която хвърля своите просветни лъчи далеч зад синорите на отечеството“, защото „научната и книжовна дейност на този български син е къс от дейността, от живота на българския народ“¹.

Интерес представляват опитите за създаване на български просветно-книжовни дружества по време на Възраждането. През 1854 г. група одески българи разработват план за създаването на литературно дружество. Няколко българи, които живеят в Цариград, създават през 1866 г. „Българска книжна община“, и започват да издават „Месецослов на българската литература“, а след това и списание „Българска книжнина“. Но това дружество съществува само няколко години. През 1864 г. група студенти-българи

¹ **Теодоров, А.** Обществената дейност на професора М. Дринов в свръзка с дейността на Българското книжовно дружество. – В: Сборниче за юбилея на професора Марин С. Дринов – 1869 – 1899. С., 1900, с. 16. Вж. и **Величкова, Цв.** Марин Дринов и Българското книжовно дружество. – В: Марин Дринов. Материали от българо-съветската научна конференция „150 години от рождението на М. Дринов“ и „100 години Народна библиотека Кирил и Методий“. Ноември 1988 г. С., 1989, с. 226-233; **Босилков, Ст., Паскалева, В., Тодорова, Цв.** История на БАН 1869 – 1969. София, 1971, с. 28 – 40.

от Московския университет създават литературно-просветна организация „Българска дружина“ и започват да издават списание на български език „Братски труд“².

През същата година и група българи, които живеят или учат във Виена, създават просветно дружество, чиято основна задача е да оказва материална помощ на учещи в чужбина българи. М. Дринов, който участва в едно заседание на това дружество през 1866 г., пише, че то работи „вяло“ и при пълна бъркотия³. Това обаче не отказва амбициозният българин да участва в създаването на едно „Българско книжовно дружество“. Според него в това отговорно дело трябва да се включат и „московските българи“, сред които са неговите приятели Нешо Бончев, Петко Каравелов, Райко Жинзифов и други.

През 1867 г. заедно със семейство Голицин той заминава за Прага, където се среща с В. Стоянов, бъдещ виден деец на БКД, по онова време студент в Пражкия университет. Двамата разработват първите варианти на бъдещото дружество и предприемат първите практически стъпки за неговото създаване.

Идеята за създаването на БКД набира сила. Богатият одески търговец Николай Тошков внася 15 000 рубли в касата на одеските българи, които изразяват готовност да участват в създаването и работата на подобно дружество. Но се забелязва нуждата не само от създаването на научно-просветен български център, а и от неговото идейно обосноваване. М. Дринов се заема с тази отговорна мисия, тъй като е добре осведомен за нагласата на българската емиграция. След едно свое пътуване из дунавските княжества през есента на 1868 г. той пише „Писмо до българската интелигенция“, публикувано в органа на „младите“, вестник „Народност“. В това писмо М. Дринов сочи необходимостта от „съвокупната и систематическа деятелност, която могат начена само малко-много просветените ни съотечественици“ за благо на народа⁴.

На 11 декември 1868 г. група българи свикват в Одеса събрание на учредителите на БКД, на което присъства и В. Стоянов. Взето е решение за откриване на Дружест-

² Вж. Паскалева, В. Принос към биографията на Марин Дринов. – В: Изследвания в чест на Марин Дринов. София, 1960, с. 11 – 12. Вж. и Горина, Л. Марин Дринов. Историк и обществен деец. София, 2006, с. 86 – 108.

³ Документи за историята на Българското книжовно дружество в Браила 1868 – 1876. Т. 1. София, 1958, с. 12.

⁴ Дринов, М. Писмо до българската интелигенция. – В: Съч. на М. С. Дринов. Т. 3. София, 1915, с. 15.

воту веднага след като в неговата каса се наберат 40 000 лева и след като проектът за устав, предложен от българите в Одеса, е одобрен и от другите⁵.

Нужна е още една година докато успеят да учредят БКД. През това време М. Дринов публикува статия в Браила, където среща най-много поддръжници за учредяване на Дружеството. Той сочи, че подобни научно-просветна организация, каквито вече има в Хърватско, Словакия, Сърбия и Чехия, е необходима и на българския народ. То ще се „занимае с разработването и развиването на езика му, книжовността и историята му, защото лишен от министерството на народното просвещение, от духовно началство, от главно настоятелство, от всякакъв вид авторитет, който да се старее за неговото народно просвещение и образование, Българский народ не ще може да има едно устроено направление, което да улесни попрището на народния му напредък в полза на умственото му развитие“. Лихвата от капитала на бъдещото БКД може да се използва за издръжка на „двама-трима учени и специалисти българи, които ще се заемат с обработването на езика ни, словесността ни и историята...“⁶ В сбита форма той обосновава програмата за работата на БКД, в основата на която заляга мисълта за неговия научен характер, редактирана от самия М. Дринов в следващите години.

На Учредителното събрание на БКД, проведено в Галац, а по-късно в Браила от 25 до 30 септември 1869 г., М. Дринов е избран за негов председател. Избрано е и настоятелство начело с Н. Ценов. За действащи членове на БКД, освен М. Дринов (Председател), са избрани В. Стоянов и Васил Друмев. Негово седалище е град Браила. Целта на Дружеството е „разпространение на всеобща просвета сред българския народ“, а кръгът на неговата дейност включва „обработка и усъвършенстване на българския език, на българската история и народна словесност изобщо, организация на лекции и беседи, установяване на връзки с научния свят въобще и особено с добре образованите българи и народни учреждения“. Предвижда се и издаване на „Сборник“, в който да се публикуват материали предимно за българския език, българската история и словесност, както и „Периодическо списание“⁷. От това списание в Браилския период (1869 – 1876) на БКД излизат само 12 броя, но то „написва“ едни от най-важните страници в неговата история.

⁵ Документи за историята на Българското книжовно дружество, 1, с. 11.

⁶ Дринов, М. Българското литературно дружество. – В: Съч. на М. С. Дринов. Т. 3. София, 1915, с. 17.

⁷ Документи за историята на Българското книжовно дружество, 1, с. 35; 540 – 541.

За първия брой на Списанието, който излиза в началото на 1870 г., М. Дринов подготвя статия – първата от извороведските му статии, написана по материали от италианските архиви. Той приканва своите съотечественици, особено живеещите в Москва, да пишат материали за списанието. Н. Бончев превежда и в няколко броя публикува „Разбойници“ на Шилер и „Тарас Булба“ на Гогол, а В. Друмев и Р. Жинзифов публикуват тук свои стихотворения.

Благодарение на М. Дринов списанието установява постоянни контакти със секретаря на Славянския комитет в Москва Н. А. Попов и със Санкт-Петербургския професор-славист И. И. Срезневски, а чрез него и с Петербургската академия на науките. Самият Дринов докарва в Браила „три съндъка книги“, грижи се в библиотеката редовно да се получават руски вестници и списания. поддържа връзките с чуждестранни научни организации и отделни слависти, особено в Русия. В края на 1871 г. БКД получава от Петербургския отдел на Славянския благотворителен комитет еднократно „средства в размер на 100 рубли, с молба да включи Отдела в числото на членовете на Дружеството и да приеме посочената сума като членски внос от Комитета“⁸.

Работата на БКД се затруднява, когато през есента на 1872 г. В. Стоянов се оттегля от Дружеството и цялата дейност пада само върху плещите на Васил Друмев. Благоприятно е, че няколко отделения на Дружеството, макар и не винаги ефективно, започват работа в Одеса, Кишинев, Болград, Букурещ, Гюргево и Виена, установени са връзки със задгранични научни учреждения и видни слависти в Русия, Чехия, Франция и Сърбия. Основани са библиотека и музей на БКД. Константин Иречек с основание пише, че Дружеството, което представя българската интелигенция в Европа, има заслуги например в издаването на „Периодическо списание“, което „е без съмнение най-доброто и най-богатото по съдържанието си от всички други, излизали досега на български език“⁹.

В онези напрегнати месеци секретарят на Дружеството Васил Друмев уведомява настоятелството, че напуска своя пост, тъй като се отдава на свещеническа дейност. Т. Пеев поема канцеларията на БДК. В отчетния доклад за дейността на Дружеството за 1875 г. е изказана признателност на М. Дринов, „който през цялата си важна и огромна работа, която изисква неговото частно и обществено положение в Харковския универ-

⁸ Пак там, с. 231 – 232.

⁹ Пак там, с. 381.

ситет, той отделя достатъчно много време на Дружеството. Тъй както от началото на откриването на това учреждение нашият уважаван съотечественик вземаше живо участие със своето просветено перо в неговите литературни трудове, така и тази година той украси 9 – 10 книги с прекрасния си труд за нашата народна история – „Начало на Самуиловата държава“¹⁰.

Неговите статии в Списанието действително заемат централно място в тогавашната славистика, те са неговото лице. „Периодическо списание“ се разпространява в България, на Балканите, в Русия и в редица европейски държави. По този начин много от изследванията на М. Дринов представят достойно българската историческа наука и стават известни на научната общественост в редица европейски държави. През зимата на 1876 г. той изпраща от Прага в Браила 6 екземпляра от „История на българите“ на К. Иречек и съчинения на руски учени, сред които са трудовете на Е. Е. Голубински, М. И. Погодин, Ю. И. Венелин и др., предоставени му от руския протоиерей А. А. Лебедев. През същата година излизат и последните (единадесета и дванадесета) книжки на „Периодическо списание“ от неговата Браилска серия.

В началото на 1876 г. М. Дринов поставя пред отчетното събрание въпроса за превода на К. Иречек на български език. Известно е, че монографията на видния чешки учен „История на българите“ излиза едновременно на два езика – на чешки и немски, а на българската аудитория тя е известна благодарение на обширната рецензия на М. Дринов. Той предлага с тази важна и отговорна задача да се заемат П. Славейков и Г. Бенев.

Интересни са и месеците около и след Априлското въстание в България през 1876 г. По устав Дружеството се занимава с научно-просветна дейност. Като негов председател и през втората половина на 1876 г. М. Дринов полага усилия да поддържа тази линия. Той се грижи да подготвя и да разпространява редовно „Периодическо списание“, да установява нови и да поддържа старите научни връзки. Но при новите условия Дружеството изпитва известни трудности. Някои от активните му членове предлагат БКД да се закрие. Разтревожения М. Дринов изпраща до Настоятелството протест срещу подобни внушения¹¹. Но му е ясно, че в предвоенните, а и във военните условия

¹⁰ Пак там, с. 503.

¹¹ Пак там, с. 533.

на Балканите, БКД, не може да работи както дотогава. Браилският период от дейността на БКД завършва в навечерието на руско-турската война от 1877 – 1878 г.

Години след тези важни събития в българската история може да се направи една наистина спокойна и коректна оценка за приноса на БКД за развитието на просветното движение в България през последното десетилетие на турското робство. То е първото българско успешно научно-просветно дружество, което по силата на обстоятелствата е принудено да работи извън България. Неговата канцелария и неговите отделения са предимно на територията на Румъния. Финансовата и материалната му база са толкова несигурни, че съществува постоянна заплаха да прекратят неговата дейност. Председателят на БКД живее на хиляди километри от Браила. В постоянното си старание да заема междинна позиция между либералната и консервативната част на българската емиграция БКД е подлагано на атаки и отдясно, и отляво. Към тях се прибавят и идейните разногласия между неговото ръководство.

При подобни условия обаче излизат 12 броя от научното „Периодическо списание“, то установява активни научни контакти със задгранични просветни общества и с видни слависти, свиква представители от различни кръгове на българската емиграция за общи събрания. Това е безспорен актив на Дружеството, което му създава възможност да продължи досегашната си дейност при новите, по-благоприятни условия след освобождението на България. Важното в случая е да се посочи и водещата роля на неговия председател М. Дринов

Веднага след Освобождението на България М. Дринов, който заема поста завеждащ Отдела за просвещение и духовни дела в българското княжество, взема активни мерки за възобновяване дейността на БКД и за неговото преместване в България. Негов верен помощник е В. Стоянов, а и други членове на управата. През пролетта на 1878 г. Найчо Цанов се обръща към М. Дринов с молба да съдейства за преместването на БКД в България¹². През ноември 1878 г. по указание на М. Дринов за Браила заминава Тодор Икономов, за да подготви преместването на Дружеството. В края на ноември 1878 г. в Браила е проведено извънредно събрание на БКД, което решава Дружеството да се премести в освободена България. Изпращат на М. Дринов следното съобщение „Събраниято изпраща засега в София до Отдела на просвещението архивата, библиотеката и другите разни сбирки на Дружеството чрез Т. Икономова, делегат на Отдела за прос-

¹² Пак там, Т. 2, София, 1966, с. 11 – 12.

вещението при събранието на Дружеството. При това събранието чрез настоящето си упълномощава единогласно Вас и като достоен председател на действителните членове, и като началник на Отдела за просвещението да се погрижите и да настоите, за да почне незабавно Дружеството своята деятелност“¹³.

Министър М. Дринов потъва в държавните дела, а и БКД не би могло само по силата на приетите решения да разгърне веднага широка дейност. Освен това през есента на 1879 г., след края на мандата на Временното руско управление, той се връща в Харков и става „далечният ръководител на БКД“. Практическите грижи за Дружеството е поета от К. Иречек, който става министър на културата. Той често търси своя приятел Дринов по най-различни въпроси и предлага при свикването на общото събрание да се придържат към стария Браилски устав. Нужно е да приемат и нови членове – и постоянни, и допълнителни. При подготовката на първия брой на „Периодическо списание“ от софийската му серия К. Иречек предлага да се разширява състава на неговите автори.

М. Дринов доразвива неговата идея за дейността на БКД. „Аз бездруго ще се постарая да дойда за общото събрание, – пише той – дето вече, вярвам, ще може да се нареди това честито Книжовно дружество така, каквото от него полека-лека да се роди и Българска академия на науките, и български университет.“¹⁴ Понякога К. Иречек се оплаква, че някои техни предложения се бавят излишно. „За съжаление българите се научиха в последно време на формализъм, на обожаване дреболии“¹⁵, пише той.

Основен въпрос пред неговото ръководство е включването в работата на Дружеството на достойни представители на българската интелигенция, които живеят в България. В началото на септември 1881 г. М. Дринов взема участие в общото събрание, което възобновява работата на БКД, за което ще се грижи Министерството на народното просвещение. Съгласно решение на Народното събрание разходите за издръжката на БКД в размер на 12 000 лева се включват в ежегодния бюджет на България. Взето е решение БКД да бъде официално открито през 1882 г. Избран е Временен комитет, който да се погрижи за издаването на списанието и подготвянето на проект за нов устав. За председател на Комитета е избран В. Стоянов, а М. Дринов остава на ви-

¹³ Пак там, с. 15.

¹⁴ Из архива на Константин Иречек. Преписка с българи. Т. 2. София, 1959, с. 160.

¹⁵ Документи за историята на Българското книжовно дружество, 2, с. 23.

сокия си пост председател на Дружеството. Възобновяват се прекъснатите международни връзки, а през май 1882 г. БКД се обръща към руското дипломатическо представителство в България с молба за безпрепятствен пропуск на „Периодическото списание“ в Русия.

В тези години БКД работи в много по-различни от браилските условия, но първите му стъпки в България не са леки. Държавата още не разполага с необходимия брой образовани хора, които да могат бързо и успешно да съдействат за развитието на научното дружество в различни области на науката и културата. Трудностите, изпитвани от БКД са главно трудности на растежа на българската интелигенция, която все още получава своето образование извън своята родина. Наближава времето за откриване на висши учебни заведения на България – през 1888 г. е открито Висшето училище в София, преобразувано през 1904 г. в университет.

През лятото на 1884 г. М. Дринов присъства на заседанието на БКД и на неговия Временен комитет, които приемат устав на Дружеството. Същата година К. Иречек напуска България, за да заеме мястото на професор в Пражкия университет. В желанието си да активизира дейността на БКД М. Дринов предлага различни инициативи – например през 1885 г. да организира юбилей в чест на славянските просветители Кирил и Методий. И в онези години той е идейният ръководител на Дружеството. Но през втората половина на 80-те години се забелязва криза в развитието на БКД. По страниците на „Периодическото списание“ се появяват материали, свързани с политическите борби, поради което държавната помощ за Дружеството е намалена, а след време и спряна.

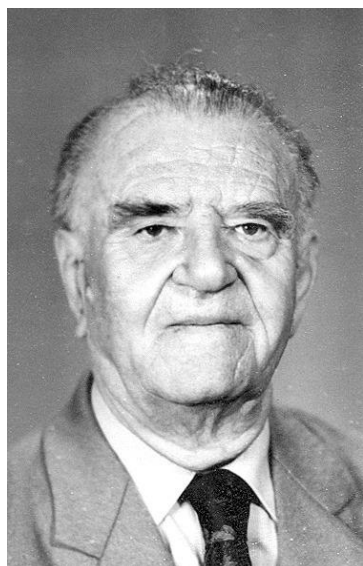
Кризата е преодоляна едва през 1898 г., когато М. Дринов се обръща към Д. Моллов, член на Управителния съвет на БКД, който предлага председателят да свика общо събрание. На 19 май 1898 г. е открито Общото събрание на БКД, което избира ново ръководство и по лична молба на М. Дринов го освобождава от досегашния пост. С протокол на Главното събрание на БКД от 10 ноември 1898 г. проф. М. Дринов е избран за негов почетен член. На тържественото заседание на 23 април 1899 г. за обществени и научни заслуги той е награден с орден за Граждански заслуги I степен.

Големият българин препоръчва на БКД списък на перспективни български учени, които ще са полезни за работата на Дружеството. Този списък включва имената на Стоян Аргиров, Георги Баласчев, Васил Златарски, Анастас Иширков, Иван Шишманов и други блестящи представители на българската академична и университетска наука. За пореден път проф. Марин Дринов показва своето безкористно отношение към колегите,

своята отзивчивост и голяма човечност — качества, които са необходими за всеки истински учен и човек.

Пирин Бояджиев – „духовният болярин“ на Силистра

Иван Занов

Пирин Бояджиев, почетен гражданин на гр. Силистра, е педагог, литературовед, литературен историк и изследовател, преводач от румънски и френски. Дарява на библиотеката 488 тома. От тях 31 старопечатни книги, книги с автографи от авторите, книги от български писатели на чужди езици, от чужди автори на български език и от чужди автори на чужди езици, книги за Добруджа и добруджанци. Дарява стотици книги на Института по балканистика, на дом-паметник „Йордан Йовков“ – Добрич.

Имах щастието лично да познавам и разговарям с тази необикновена личност. Експонираните по-долу данни са ми предоставени от г-н П. Бояджиев на 4 юни 2004 г.

„Вече съм 90-годишен (роден на 12 ноември 1913 г.) и съм автор на десет издадени и пет неиздадени книги. Роден съм в гр. Силистра и произхождам от стар добруджански род. В родния ми град има три улици с имената на мои роднини – праядо ми, основател на нашия род (Бояджи Яни), чичо ми, създател на хор „Седянка“ (Петър Бояджиев) и свако ми (Хараламби Джамджиев). Завършил съм романска и славянска филологии в Букурещ. В центъра на проучванията ми са румъно – българските културни взаимоотношения. Аз съм тълкувател, изследовател на неизразимото, на безпределното внушение на поетичния дискурс. Моите професори в Букурещ Д. Каракостя, Н. Картожан и Овид Денсушано ме научиха да бъда компаративист, да правя интертекстуални изследвания. Любовта ми към трагична Добруджа ме направи краевед. На последно място съм поет и преводач на поезия.

Писал съм следните книги за Силистра и силистренци: „Партений Павлович“, „Възраждането в Силистра“, „Културата в Силистра 1878 – 1944 г.“. Писал съм много статии за Петър Бояджиев, Луи Айер, Сава Доброплодни, Драгомир Божинов, за театъра в Силистра, за силистренските и добруджанските поети Любен Димитров и Йордан Кръчмаров. Пиша за непознати възрожденци – Александър Павлович Накович, който се

готви да стане княз на България през 1821 г. Имам две издадени книги на румънски език и 20 статии на френски език. Сега ще излизат книгите ми „Българското училище в Букурещ 1869 – 1955 г.“ и „Избрани съчинения“. Почетен гражданин съм на Силистра от 1991 г.“

Пирин Бояджиев умира на 20 март 2005 г.

За Пирин Бояджиев изследователската дейност беше призвание и съдба – без по-за, без показност или стремеж към титла. Има приятели в научните среди, които споделят неговите научни интереси – Петър Динеков, Велко Велчев, Георги Димов, Веселин Трайков, Стефан Гечев, Иванка Жандова. Широкият диапазон на интересите, енциклопедизмът на познанията, възрожденския дух, неизчерпаемата страст, с която търсеше връзки и взаимна обусловеност между културни явления, изразяваха неговата природа на интелектуалец. Волята и енергията му да създава родиха щедър плод.

Творческата дейност на Пирин Бояджиев е многообразна и съдържателна. Автор е на стотици краеведски проучвания в местния и в националния печат. Съставител е на учебници за изучаване на български език в Румъния, автор е на над 20 рецензии, написани на френски и публикувани в сп. „Балкания“, на многобройни статии за румънски поети от български произход, превежда български поети на румънски език¹. Научните му интереси са насочени към сравнителното езикознание, а докторската му дисертация е посветена на Вазов и румънския писател Александри. Пирин Бояджиев публикува и изследвания за Ботев и Чезар Йовков. Той е изследовател на българското национално Възраждане и връзките на нашите възрожденци с Румъния².

Пирин Бояджиев е неуморен събирател на извори за историческото минало на Силистра и Добруджа. Той е крупен дарител на Държавен архив в Силистра. Особено ценни са документите от семейния архив за Луи Айер³. На матине, организирано през август 1993 г., в чест на националния празник на Швейцария и на първата годишнина

¹ **Бешков, Л.** Талантлив краевед и изследовател. Пирин Бояджиев от Силистра в навечерието на своята 80-годишнина. // *Добруджанска трибуна*, бр. 39 от 17. 02. 1993 г., с. 6.

² **Енчев, Е.** Силистренска енциклопедия. Ковачев. Силистра, 2004, с. 36 – 37; **Колева, Кр., Милчаков, Я.** Научна сесия за Сава Доброплодни. // *Езикознание и литературознание*, 1986, № 4, с. 118 – 120.

³ Ценни документи. // *Работническо дело*, бр. 101 от 11. 04. 1985 г., с. 2; **Шапкаджиев, Ив.** Факти от архива. // *Силистренска трибуна*, бр. 146 от 12. 12. 1987 г.

от създаването на българо-швейцарското дружество „Луи Айер“, П. Бояджиев разказва за живота и дейността на този швейцарски възпитаник⁴.

Животът му беше отдаден на родната Силистра и на Добруджа⁵. Според проф. Георги Атанасов личностите от Бояджиевия род са знакови граждани на Силистра, сред най-известните от които – учителят, писателят, краеведът Пирин Бояджиев. За него професорът казва, че е заслужил определението „последният интелектуалец на Силистра“ като представител на фамилия с необикновено духовно присъствие. За Пирин Бояджиев всички си спомнят, че един разговор с него е школа, истинско богатство. Той правеше впечатление с огромната си ерудиция, с външността си, с поведението си, с разбиранията и постъпките си, с книгите си. Един истински европейец в миналото столетие⁶.

Донка Недялкова записва спомен на Пирин Бояджиев за ранните години на семейството му: „Роден съм в годината, когато Румъния навлезе в Добруджа и окупира Силистра. Баща ми беше гимназиален учител по литература, а майка ми – прогимназиална учителка по български език. Детството ми е свързано със скитничеството на силистренската гимназия в Русе, Свищов и Ловеч. Майка ми отива с двете си деца в Свищов през учебната 1914/1915 година. Така нелеката съдба на силистренската гимназия спаси семейството ми от заточение. Когато България се намеси в Първата световна война, добруджанското население беше принудено да се изселва в Молдова. От детските си години аз си спомням само песента на завръщащите се силистренци от Молдова.“⁷

Завършва силистренската българска гимназия през 1931 г. и блестящо се представя пред румънската държавна комисия в Констанца (задължителна, за да се признаят дипломите). На следващата година е студент в Букурещкия университет, специалност романска филология. Слуша лекции по румънска и френска филология и литература, както и по философия. Чете много и то на няколко езика. Интересите му са в широк спектър – литература (българска, френска, румънска), история, особено възрожденска и на Доростолската църковна епархия, изкуство. Сътрудничеството му на периодичния

⁴ Приятели на Швейцария. // *Порт Силистра*, бр. 88 от 05. 08. 1993 г.; Бояджиев, П. Луи Айер – живот и смърт за България. ДА – Силистра, 2003.

⁵ Николов, П. Памет за миналото. // *Силистренска трибуна*, бр. 38 от 15. 05. 1991 г.

⁶ Пирин Бояджиев. Те празнуват с нас. Интервю. // *Учителски глас*, бр. 1 от 20. 11. 1991 г.

⁷ Пак там.

печат започва през 1937 г. Първите му статии са посветени на Й. Йовков и А. Страшимиров. Първата публикация за Е. Багряна в румънския печат е негово дело⁸.

През 1938 г. придобива специализация „Славистика“. От 1940 до 1954 г. е учител в българското частно училище „Христо Ботев“ в Букурещ, превърнато през 1948 г. в румънско държавно педагогическо училище с обучение на български език. Тук преподава български език, педагогика, методика на преподаването на българския език, психология и история. През периода 1948 – 1951 г. работи в колектив за съставяне на учебници по български език (читанка и граматика) за втори – седми клас, а през 1948 г. издава буквар. През 1954 г. следват два учебника под негово авторство за втори и четвърти клас. Всичко това е за новооткритите училища с преподаване на български език в Румъния, за да може родният език да е на почит.

Живеейки в Румъния, привлича вниманието на румънските научни среди. От 1942 до 1952 г. е лектор по български език, а след това и научен сътрудник в Института за балкански проучвания към Румънската академия на науките. Представя редица научни съобщения. Публикува близо 20 рецензии в сп. „Балкани“. В урежданите от българското посолство предавания за България по Радио „Букурещ“ през 1947 – 1948 г. чете 15 беседи, посветени на българската история и литература, и запознава румънската общественост чрез свои преводи с творчеството на български автори – Никола Фурнаджиев, Елисавета Багряна, Гео Милев, Калина Малина, Ана Каменова, Яна Язова, Фани Попова-Мутафова.

Сътрудничи на проф. П. Константинеску в събиране на материали за Л. Каравелов, Хр. Ботев и други български писатели и поети. Оказва помощ на български и румънски писатели, изследователи, преводачи и редактори. През 1948 г. е член-основател на румънското дружество по история и философия. Неуморно сътрудничи на периодичния печат още от 1937 г. до кончината си с повече от 300 публикации⁹. „В Румъния не съм търсил нито популярност, нито слава, а само правдива оценка на моите изследвания“, споделя П. Бояджиев. През 1982 г. участва в Третия румъно - български симпозиум, посветен на езиковите, литературни и културни връзки между двете страни¹⁰.

⁸ **Радев**, В. За Пирин Бояджиев. // *Спектър – Силистра*, бр. 86 от 05. 11. 1993 г.

⁹ Румънски учени ще изследват дейността на Ботев в Румъния. // *Работническо дело*, бр. 185 от 15. 07. 1949 г.; Пирин Бояджиев. Био-библиография. УНБ „П. Павлович“. Силистра, 1993, с. 7, 9.

¹⁰ **Muntean**, G. Doua simpozioane. // *România Literară*, 1982, № 49, p. 19.

Връща се в Силистра през 1954 г. заради възрастните си родители – Деспина и Лефтер Бояджиеви. 20 години работи като учител по български език и литература и френски език в Първа гимназия „Св. Климент Охридски“. Печели уважението на колеги и обичта на учениците със своята скромност, честност, правдивост, с цялостната си личност и преди всичко с невероятния си интелект и познания.

Животът на пенсионера (1974) Пирин Бояджиев съвсем не е лесен. През следващите години активизира изследователската си дейност върху българо-румънските литературни взаимоотношения и въздействието на румънските поети върху българските. Поради тази причина е неоснователно обвиняван, че е проводник на румънското влияние в България. Отношението на обществеността в Силистра към него и научната му дейност е противоречива - от уважение и признателност, през накърнено честолюбие и политически пристрастия, та до пословичната българска завист. Някои се страхуват от неговите знания и му препречват пътя на изследовател. „Ако нещо му пречи, то е неговата прекалена затвореност и излишната скромност“ – споделя неговата съпруга Мара Бояджиева.

И тук се проявява силата на духа му, на човек, издигнал се над дребнавите души. Продължава своите занимания и изследвания, въпреки че в родния му град не го ценят и не го печатат. Много по благосклонни към сътвореното от него са в Добрич, Варна, Сливен. Едва през 1988 г. излиза от печат изследването му за епископ Партений Павлович. На П. Бояджиев попълването на някои бели петна в биографията на този наш възрожденец. Пръв уточнява кои са били неговите учители в княжеската академия „Св. Сава“ в Букурещ, както и причините за възстановяване на православната църква в Трансилвания. Литературоведът проф. Иван Попиванов определя П. Бояджиев като първокласен литературен изследовател¹¹.

Промените в страната ни след 1989 г. са повратна точка и в неговия живот. Община Силистра го подпомага при издаването на книгите му. Цялата му народополезна дейност на изследовател, учител, публицист, историк, културолог, литератор, преводач, получава заслужено признание.

През 1991 г., по повод честването на 51 години от възвръщането на Южна Добруджа към Майка България, на тържествено събрание в присъствието на колеги, сърат-

¹¹ **Попиванов, И.** Радостта от духовните ценности. [Интервю]. // *Нова Силистренска трибуна*, бр.71 от 10. 09. 1993 г., с. 4.

ници, научни работници от България и Румъния, П. Бояджиев е обявен за почетен гражданин на Силистра¹². Остава си все така скромен. Доволен е единствено от това, че трудът му е зачетен. Същата година участва в творческа среща „Страници от литературата за Добруджа“ с доклад за поетите Карамфила Стефанова и Любен Димитров¹³. Приет е за член на Съюза на научните работници в България¹⁴. Пак през тази година е председател на Инициативния комитет за възстановяване на старото гробище в Силистра, чийто проект и до днес е изоставен.

През 1992 г. П. Бояджиев е пръв лектор по български език в училището към Института за балкански изследвания в Букурещ¹⁵. В началото на 1993 г. е избран за член на Изпълнителния съвет на Общобългарския съюз „Добруджа“¹⁶. За дарителската си дейност получава награда от фондация „Карнеги“ през 2002 г.

Доживява още едно тържество – съгражданите му отбелязват тържествено 90-годишнината му през 2003 г. Печели признание като „духовен болярин на Силистра“¹⁷. С прочувствено слово към него се обръща проф. Славчо Иванов, който подчертава, че сътвореното от него е на европейско и световно равнище и творбите му не ще загубят своето общочовешко звучене. „Изворът на творческата му енергия трябва да се търси в неговото българско самосъзнание. И преди всичко любовта му към България и Добруджа, която се съизмерява с верността към истината, към верните факти и тяхното съвестно научно интерпретиране. Той прави чест на нашия град със своята неуморна издирваща се монолитност“¹⁸.

В творбите си Пирин Бояджиев заявява своята обич към родния град, който, както за предците му, така и за него, е „предопределение, изпитание, изкупление и осъ-

¹² Почетни граждани на Силистра. // *Силистренска трибуна*, бр. 77 от 02. 10. 1991 г.

¹³ Дни на Силистра. // *Да и Не*, бр. 4 от 10. 10. 1991 г.

¹⁴ **Бешков, Л.** Добруджанци в науката, изкуството и културата. Био-библиографски очерци в две книги. Добрич, 1992, с. 242 – 243.

¹⁵ **Велики, К.** Дунав и занаят трябва да ни свързва. Интервю. // *Дума*, бр. 147 от 20. 06. 1992 г., с. 6.

¹⁶ Новото ръководство на Общобългарския съюз „Добруджа“. // *Добруджанска трибуна*, бр. 7 от 11. 01. 1993г., с. 2.

¹⁷ **Иванов, С.** Будителите на народната сваят. // *Силистренска трибуна*, бр. 66 от 04. 06. 1987 г.

¹⁸ **Иванов, С.** Научният профил на Пирин Бояджиев. // *Силистренска трибуна*, бр. 11 от 14. 03. 1984 г.

ществяване“¹⁹. Той трябва да се приеме за пръв историк на възрожденска Силистра.²⁰ Статиите, които приживе авторът нарича „дребни трошици“ връщат в бурното време на Възраждането малко познати всеотдайни дейци. През 2007 г. д-р Станка Георгиева публикува поредния очерк за достойния изследовател. Това е още един жест на преклонение пред един от духовните първенци на Силистра. „Неговият живот и неговото творчество са образец за това как се стига изгубеното време и личността се обезсмъртява, превръща се в съвременник на бъдещето“²¹.

Литературен историк и критик Пирин Бояджиев, на основата на компаративния и структурния подход, създава монографията си „Вазов и Юго“ (1999). Разглежда отношението на Вазов към Юго, влиянието, което му оказва, както и това на френската литература върху българската. Не по-малко значими са и творбите „Букурещки съвременници на Берон“ (2003) и „Българското училище в Букурещ“ (2005), в които са осветлени исторически културните връзки от двата бряга на Дунава и взаимното им влияние.

Бояджиев прави и опити в стихотворната форма. В малката книжка „Лебедова песен“ (1999) включва творби, които са римувани. Това са 515 епиграми и епитафии, наситени с обществени мотиви, с висок граждански патос и патриотични чувства, които изграждат неговата същност. Някои от тях имат дълбок философски смисъл и звучене и са в резултат на смисления му житейски път. Включени са и няколко анекдота, които са свидетелство за остроумие, проникателност и духовитост²².

„Не забравяй, че не си единственият“ – тези думи Пирин Бояджиев определя като свой девиз²³. Те изумяват със самокритичността и смирените и изразяват в най-голяма степен същността му на човек и на творец. Онези, които са общували с него, вероятно помнят кротката тъга, с която споделяше: „Страх ме е от човека на едната книга“, защото неговата ерудираност обуславяше липсата на категоричност, която смазва крехкия стрък на съмнението, одухотворяващо търсещата мисъл.

¹⁹ Попов, Д. Възрожденец по дух и призвание. // *Порт Силистра*, бр. 3 от 09. 01. 1993 г.

²⁰ Пирин Бояджиев. Био-библиография

²¹ Георгиева, С. Пирин Бояджиев. Как се стига изгубеното време. Силистра, 2007, 175 с.; НТРУ, 2007, 46, 7.3, с. 113 – 119.

²² <www.websilistra.net>

²³ Радев, В. Букурещкият договор от 1913 година и съдбата на Южна Добруджа. // *Спектър-Силистра*, бр. 74 от 24. 09. 1993 г., с. 2.

Последната му книга „Непознати възрожденци“ е в печатницата, когато Пирин Бояджиев ни напуска. Подготвена е за печат от гл. ас. Галина Лечева при Педагогическия факултет – Силистра. Тази книга е една от възможностите да се запълнят празнотите и да се обогатят знанията за непознати възрожденци. Рецензентката, доц. д-р Румяна Лебедова, пише: „Тази книга почти библийски закръгля представата за пълноценен труд – тя е 12-тата отпечатана книга на г-н Пирин Бояджиев и един от неговите изпълнени завети. Тя е образ на духовната му същност – научна добросъвестност, съчетана с патриотичен дух. Дори в преклонна възраст след деветото десетилетие, той имаше още какво да каже в науката. Удивителната му памет, енциклопедическите му познания, интелектуалната му енергия и волята родиха щедър плод в духовното поле“. Думите ѝ са точно обрисуван портрет – физически, нравствен и творчески, на една творческа личност²⁴.

Остават неиздадени и до днес 3 интересни ръкописа: „Румънски поети от български произход“, „Михай Еминеску – трагичен поет“, „Интерференции. Компаративистични студии“.

Много от страниците, написани от П. Бояджиев са белязани с отечествена гордост, но както казва авторът - и с „много болка“. За събитията, за които пише, твърди, че „не можеш да премълчиш или да минимализираш някои факти. Не съм идеализирал, нито премълчавал. Писал съм без гняв, но с болка, без пристрастие, но със страст, без венцехваление, но с преклонение.“²⁵

Пише статии в списанието на Института по балканистика в Букурещ и Съюза на дружеството по балканистика на френски език, както в сп. „Романославистика“ и сп. „Братство“. Печати в българските издания: „Векове“, „Език и литература“, „Проглас“, „Любословие“, „Литературен форум“²⁶.

Доцент Румяна Лебедова споделя: „Толерантността му на образован човек с европейски хоризонт беше отрицание на всяка имитативност и посредственост. Интрузивната му природа налагаше изключителен финес и деликатност в общуването. Неговото умение да слуша провокираше и вдъхновяваше способността да мислиш в неочаквани посоки. Безусловната щедрост и духовният аристократизъм, неотклонното след-

²⁴ <www.websilistra.net>

²⁵ Бояджиев, П. Културата в Силистра 1878 – 1944. РИТТ. Силистра, 2000, с. 127.

²⁶ Пирин Бояджиев. Био-библиография

ване на интелектуалното призвание, демонстративната дистанцираност от битовизма; вдъхновението и трепетът, с които неизменно говореше за литературата; лекотата, с която привеждаше аргументи и даваше примери на няколко езика, превръщаха общуването с него в духовен празник, респектираха и сякаш внушаваха у другите смирение²⁷.

Малко са хората, чиято енергия е подлагана на множество изпитания, но творческия гений на П. Бояджиев се съхранява и до самият си залез се движи по пътя, предначертан от него. Притежава рядкото умение да вниква в същността на събитията и то му вдъхва сигурност. Прекарва безсънни нощи в сериозни размишления над своите трудове. Всичко, което прави, е проникнато и подкрепено от онази практична трезвост, която е основната движеща сила на житейското му своеобразие. Именно на нея той дължи умението си да живее и работи непрестанно; на нея дължи способността си да посвещава цялата си енергия, дори на дребните и маловажни задачи; на нея дължи и многостранността, с която схваща и овладява всичко онова, което разумът може да обхване. Достойно и справедливо е да се възхищаваме на създаденото от П. Бояджиев, защото то е белязано от съвършенството на композицията, рядката по рода си чистота и красотата на езика. Реалист, той никога не допуска сблъсък с представите за миналото.

Такъв е този изключителен човек, чието описание изглежда лесно, а се оказва безкрайно трудно. Такава личност би могла да бъде осветлявана по различен начин, но тайната му е в завършеността на очертания образ. И човешки и исторически П. Бояджиев стои в центъра, където се сливат и взаимно разграничават големите контрасти на човешкото съществуване²⁸.

Настоящата разработка няма претенции за изчерпателност, тъй като творчеството на П. Бояджиев е разнопосочно. Авторът на този скромн труд цели преди всичко да експонира тази необикновена личност, която събира в себе си, като във фокус, стремлението на българина за съвършенство на мисълта и действието.

²⁷ Лебедова, Р. Паметен лист „100 години от рождението на Пирин Бояджиев“. Силистра, 2013.

²⁸ Момзен, Т. Римска история. София, 2019, с. 774 – 780.

Значение на Софрониевия „Неделник“ за проучване историята на новобългарския книжовен език (една идея за изследователска проектна дейност с ученици от хуманитарен профил)

Донка Илиева

СУ „Васил Левски“, град Дулово

В доклада се представя идея за проектна дейност с учениците от Хуманитарен профил – 11. клас, с акцент върху проучването на българските подчинени изречения с отстъпителна семантика в Софрониевия „Неделник“ по препис от 1865 г.

1. Идеята за изследователска дейност на учениците по конкретна проектна задача

В 11. клас учениците започват профилирана подготовка, която „се придобива във втори гимназиален етап чрез изучаване на профилиращи предмети в 11. и 12. клас“¹. Всеки профилиращ учебен предмет се състои от задължителни и избираеми модули².

За учениците от Хуманитарен профил предвидих работа върху различни езикови упражнения в учебните часове за изучаване на избираемия профил. С цел надграждане на лингвистичните знания първо актуализирах знанията на учениците за видовете сложни изречения и пунктуацията им, след което те се запознаха и със структурно-семантичните особености на подчинените обстоятелствени изречения за отстъпка. Трябва да се отбележи, че учениците се запознават с видовете сложни изречения още в 8. клас – отстъпителните изречения са маркирани в учебника по български език като разновидност, подобна на подчинените обстоятелствени изречения за място, време, начин, количество и др. В учебника са включени и примери – различни по вид

¹ Наредба 7/11. 08. 2016 г. за профилираната подготовка

² Модулът е „самостоятелно обособена част от профилираната подготовка по съответния профилиращ учебен предмет, насочен към надграждане на компетентности, придобити в общообразователната подготовка, както и към задълбочени компетентности в определени и/или приложни области“.

подчинени обстоятелствени изречения, както и задачи, свързани с тяхното разпознаване.

След като актуализирах теоретическите знания на учениците, пристъпих към включването на елемента *проектна дейност* в обучението. Проектната дейност е мотивирана от идеята за обогатяване на синтактичните знания и затвърдяване уменията на учениците от 11. клас за прилагане на езиковите норми (по-специално – уменията за прилагане на пунктуационните правила при употреба на сложно изречение). По този начин, работейки самостоятелно, учениците не само ще задълбочат езиковите си знания, но и ще проявят креативност в издирвателската и изследователската дейност. За да провокирам интереса на учениците (тъй като на много от тях любим учебен предмет е историята), реших проектът да бъде свързан с *прилагане на междупредметни връзки*. Поставих за задача *да издирят най-старата книга в семейството* (в рода), да опишат историята, свързана с нея, след което да я изследват, като проследят различните изречения (прилагане на знанията за видовете сложни изречения и по-конкретно – изреченията за отстъпка) и след приключване на изследването в определен срок, то да се представи пред класа.

Идеята бе провокирана и от факта, че чрез прилагането на междупредметни връзки към един проблем може да се погледне от различни ракурси. Това от своя страна позволява конкретният проблем да се очертае по-зримо и да придобие своеобразна монолитност. С изпълнението на проекта си поставих разнородни цели:

1. Провокиране интерес към книгата – в случая това е своеобразно състезание, защото всеки ученик се стреми да открие възможно най-старата книга, която да представи пред класа.

2. Чрез издирването на старинна книга и изследователската дейност, свързана с нея, учениците ще направят опит да напишат интересна родова история. По този начин ще се проверят не само уменията им за съставяне на текст, но и приложението на книжовните норми при писане.

3. Следва езиково изследване на книгата – учениците имат за задача да открият различни по вид подчинени обстоятелствени изречения. По този начин се проверяват знанията на учениците относно видовете сложни изречения и пунктуацията им. Събраната и обобщена информация ще хвърли светлина върху значението на издирената старинна книга за изграждането на книжовните норми на съвременния български език.

4. Репрезентиране на готовия продукт – всеки ученик представя проекта си по избран от него интересен начин.

2. Представяне на проект на тема: „Най-старата книга в моето семейство“

2. 1. Представяне на историята, подготвена от Станислава

„Корените на рода ни започват от село Сенник, което се намира между Габрово и Севлиево. Семейството на праядо ми е носело „прякора“ Увалийски. „Увалия“ означава „борец“. Това наименование датира още от петия праядо на дядо ми – Димитър Пехливанина. След време този прякор се загубва и фамилията започва да се води Енчеви– по името на един от синовете му. Той е имал 14 сина и 2 дъщери. Членовете на фамилията са избягали в Румъния, за да се спасят от турско робство (около 1700 г.). Пет - шест поколения са живели в Румънско и през 1940 г. (според Крайовската спогодба) биват изселени в България. По това време дядо ми е бил на 1 годинка. Семейството на дядо ми се преселват от с. Каталой, Румъния в с. Окорш, а на баба ми от с. Башкьой, Румъния в с. Грънчарово.

След известно време на дядо ми му се е наложило да си смени фамилията, поради многобройни съвпадения на имената. Ето и историята за това: през ергенските му години хората са контактували чрез писма със своите познати и близки, и писмата, адресирани към него, са били връщани по пет пъти, докато най-накрая стигнали до него. Получавал си е писмата намачкани, накъсани, „все едно с крак тропани“ и вече прочетени от другите хора, носещи същите имена. Тогава той решава да си смени фамилията на Енчев.

А това е **най-старата книга** в моето семейство. Завещана ни е от пра-пра-пра-дядо, който е казал да я пазим „като зеницата на очите си“.

Мъжът на стола е един синовете на Енчо Увалийски, а момчето е дядо ми – пише Станислава. Прадядо ми бил е много уважаван в селото. Той бил е заможен земеделец и е решил да дари пари за „направата“ на *Софронията*. Научил децата си на труд, на земеделие, да отглеждат животни и така те станали едни от най-видните хора в селото.

В края на книгата е включен списък с имената на дарителите, с чиито средства е била отпечатана тя. Прави впечатление, че даряват хора от различни градове и села, както и това, че дарителите са от различни слоеве на обществото, с разнообразни професии. Тук включвам само част от страниците с дарителите, на която се вижда населеното място и името на прададото на Станислава.

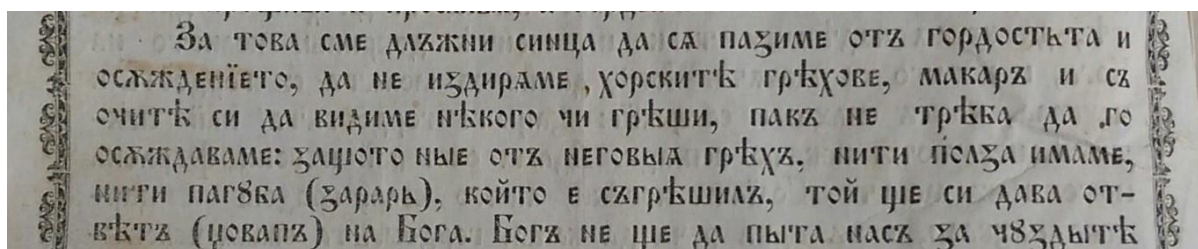
Името на прадядото Енчо Димитров Увалийски сред дарителите

Заръката на прадядото, който е дарил пари за „Неделника“, била: *наследниците да пазят книгата като семейна реликва.*

2.2. Изреченията за отстъпка в преписа на „Неделника“

В книгата изреченията с отстъпителна семантика са малко на брой – около 100. В проекта на Станислава те са представени като част от снимка, направена върху цялата страница. Тук включваме само 4 примера, като показваме различни съюзни връзки, чрез които се въвежда подчиненото обстоятелствено изречение за отстъпка.

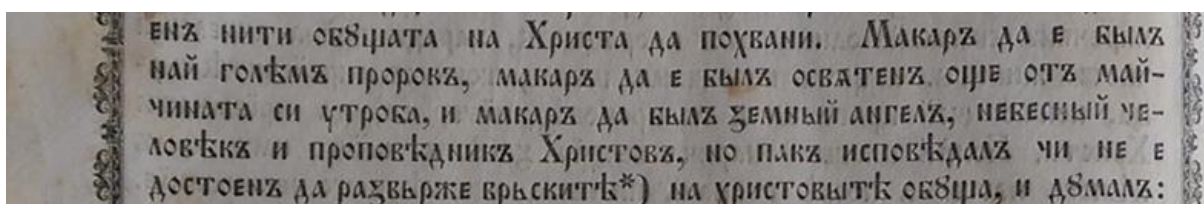
Пример 1

Лист 26

Подчиненото изречение за отстъпка е въведено посредством сложния съюз **макар и да**, който се намира в интерпозиция – „вмѣква се“ между частите на изречението. Тук трябва да се отбележи също и факта, че между елементите на сложния съюз може да се вмѣкват и други думи – в случая: **макар и с очите си да видиме някого...**

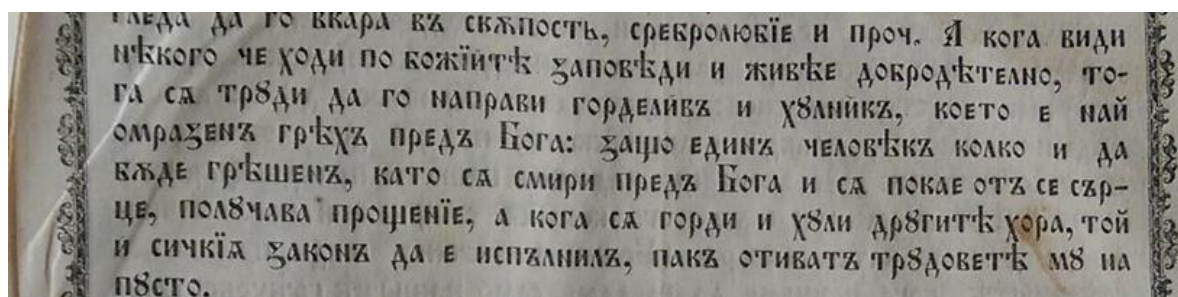
Пример 2

Лист 18

Този случай е интересен с това, че в рамките на едно сложно смесено изречение сложният съюз **макар да** се среща трикратно в препозиция като въвеждащ подчинени обстоятелствени изречения с отстъпителна семантика.

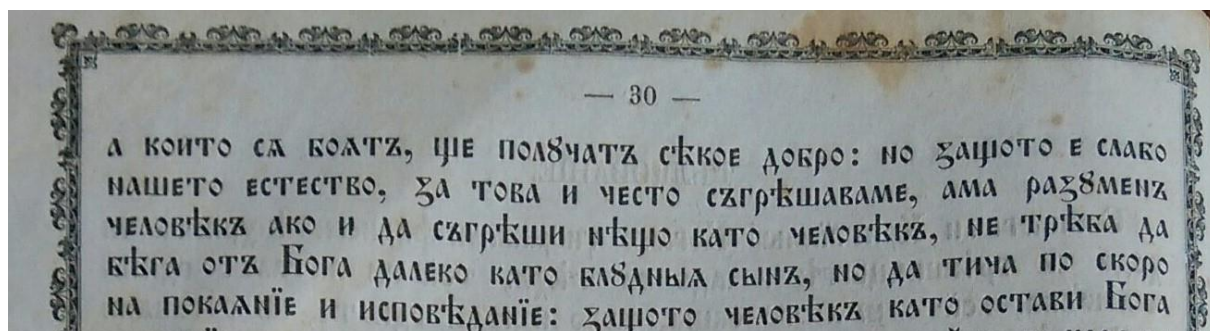
Пример 3

Лист 25

Тук е употребен съюзът **колко и да** (*колкото и да*), който в рамките на сложното смесено изречение въвежда обстоятелствен израз за отстъпка, разположен в интерпозиция между частите на изречението.

Пример 4

234

Тук се наблюдава употребата на сложния съюз *ако и да*, който в рамките на сложното смесено изречение въвежда подчинено обстоятелствено изречение за отстъпка.

По-подробното проучване на сложните изречения с отстъпителна семантика е обект на друго изследване. Тук представяме само идеята и резултата от проведената проектна дейност с учениците от Хуманитарен профил – 11. клас в СУ „Васил Левски“, град Дулово. **Основният извод**, който се налага след проведеното наблюдение над употребените в преписа на Софрониевия „Неделник“ съюзни връзки за въвеждане на подчинени обстоятелствени изречения за отстъпка и на обстоятелствени изрази с отстъпителна семантика, е: основните позиции, които подчинените обстоятелствени изречения за отстъпка и обстоятелствените изрази с отстъпителна семантика заемат във възникналите през възрожденската епоха сложни изречения, са идентични с позициите им в съвременните новобългарски сложни изречения.

В *заключение* можем да обобщим, че проектната дейност позволява на учениците не само да обогатят своите знания за синтаксиса на българския език, за видовете изречения и за съюзните връзки, с помощта на които думите се свързват, но и да добият представа за единството на нашия език в миналото и днес. Новополучените знания мотивират учениците от 11. клас осъзнато да следват езиковите норми и да затвърдяват своите умения за прилагане на пунктуационните правила при употребата на препинателните знаци в сложното изречение.

Святост, йеротопия и епифания в сакралното пространство на иконата

Ивелин Илиев

СУ „Васил Левски“, град Дулово

1. Святост и икона

В православното християнство *светостта* е онтологична проекция на изначалната, невидима и нетленна природа, която се реорганизира и преорганизира, като това включва и обожението на самия човек. Една от най-изявените страни на светостта е нейната сотериологична насоченост. Падналият свят ще бъде преобразен, осветен и изтръгнат от своята харматалогична същност чрез Второто пришествие на Иисус Христос.

За човека светостта е акт на синергия с Бог, докосването и придобиването на Божията благодат. Човекът може да се доближи до Бог чрез свещени предмети и на свети места. Определени предмети и хора могат да придобият божията благодат чрез въздействието на Светия дух под формата на нетварна енергия. Що се отнася до свещеното, то частично изразява сакралното, като сакралното определя религиозните предназначения на свещените предмети и места, а свещеното изразява техни специфични вътрешни свойства.

Светостта е един от най-важните концепти в авраамистичните религии и човешката цивилизация. Светостта е свързана с Бог и с Божественото, произходящо от Него, отбелязано с Неговото присъствие или действието на Божествената Благодат, посветено на Него, отделено от светското.

Думата *свят* произхожда от праславянската дума е *svěť „светлина“, като нейни сродни думи са: староиндийското - śvetaḥ, авест. spaēta- „светъл, бял, староиндийското śvitrás „бял“, староперсийското sipihr -, „небе“. Старозаветната святост „кадош“ (קדוש, qadoš) означава отделяне на царството Божие от реалния свят. Новозаветната святост, ἅγιος (агиос), означава характеристика на самия Бог и приобщаване към Него. Това е процес на взаимопоглъщане и единение между човек и Бог. Думата ἱερός (йерос) означава свещен, принадлежащ на Бог, и най-често е свързана с храмовете. Οσιος

(осиос) е етична категория, със значение на морално чист, предан, превежда се като *благочестив*.

Иконата изразява всички изброени вече характеристики и разновидности на светостта, съчетани в едно. Иконата е отделена в старозаветния смисъл, изразител е на благодатта на самия Бог; тя е свещено пространство и ни води към благородство на духа; пред нея се молим на своя застъпник да ходатайства за опрощение на греховете ни.

Иконата е генеалогичен портал за връзка с предците ни; тя е своеобразен завет към следовниците ни. Иконата е проява на единия от ипостасите на троичния Бог-Логос (Иисус Христос) поради неговата холистична природа и единението му с видимия и невидимия свят. Именно затова иконата е и текст – разговор в пълния смисъл на латинското значение на тази дума (*textus* – плат, връзка).

Една от известните икони на Русия – Албазинската икона на Божията майка – е озаглавена „Словото плът беше“, имайки предвид известния стих на евангелиста Йоан: „И словото стана плът“ (Йоан 1:14).

2. Йеротопия и икона.

Йеротопията (древногръцки *ιερός* - свещен и други гръцки *τόπος* - място, пространство) означава сътворяване на места и пространства, „докоснати от Бог“. Всяка една църква, храмов комплекс, иконостас могат да бъдат разглеждани като йеротопия. Локализирането на свещеното пространство изграждането му, цели да се създаде йерофанично усещане и онова чувство на нуминозност, изпитано от пророк Исаия, когато вижда Бог.

„И казах: горко ми! загинах! защото съм човек с нечисти уста, и живея сред народ също с нечисти уста, - и очите ми видяха Царя, Господа Саваота.“ Исаия (6:5)

Иконата е част от тази йеротопия на *homo liturgicus* /хомо литургикус/ в момент на единение с Бог. Самата тя е литургия в багри, своеобразен център на йеротопичното пространство; срещата на духовното с материалното, на небесното със земното. В есхатологичен смисъл именно иконата, като изразител на Логоса, е доказателство за заличаването на разликата между духа и материята след Второто пришествие. Йеротопията се изразява и в пространствено организиране и философия в самата икона.

В началото всички християни са се наричали светии, като свят народ е посочван „светия народ Израилев“, което също е израз на йеротопия. Йеротопията Иконата присъства в тази своеобразна лестница, по която вярващият се възкачва и слиза, за да

заеме мястото си в реалния свят. Според С. В. Заграевски еротопията включва и „авторско религиозно-мистическо откровение“, но преди всичко това е процес на съзнателно творчество, формиране на свещено пространство с помощта на архитектура, образи, ритуали, светлина, миризми и др.

Идеята на йеротопията е сакралното пространство да бъде организирано в комплекс от възприятия, водещи към извисяване на съзнанието и усещането за присъствието на божественото в реалността. В това пространство иконите са носители на божествената енергия и благодат и са връзката между материята и духовността, между минало, сегашно и бъдеще. Тя носи жизнерадостния трепет на опрощението и желанието за надникване във вечността. Възможно е да имаме йеротопия на огъня (Содом и Гомор), водата (река Йордан), йеротопия на светлината (слънцето, мандорлата и нимба).

3. Пространствена икона.

Чрез иконата се постига пространствена организация на иконична йеротопия. Важна особеност на иконата е нейната комуникативна интенция. Тя е сътворена като теофанично очакване и като идея за сакрално състояние на духа. Това е взаимнопроникване на света на божественото и реалността, което е интенционално присъщо и антропологически ориентирано. Бог очаква и желае контакт с човека. Но ако човекът не изрази желание за този контакт, връзката няма да се случи.

Пространствената икона е организирана като неустойчива и жива среда, податлива на реорганизация, формираща временно ритуално възприятие, реагираща на заобикалящия я свят. Това са необарокови решения за ефективност, илюзорност и ефективност на пространствените решения, подчертаващи духа на светостта.

Пространствената икона е реално теоцентрично пространство с усещане за божията благодат. Йеротопическото пространство може да бъде променяно с промяна на църковна утвар, промяна на светлината, на иконите. Иконите на Богородица Одигитрия, Ширшая небес, Елеуса, Благославящият Иисус и др. са създадени за такива пространствени решения. Те самите съдържат идеята за христологична организация на пространство в себе си: Одигитрия сочи пътя ни към Иисус, Елеуса е с наклон на главата към Него, „Ширшая небес“ е вдигнала ръцете си в знак на благословия. Благославящият Иисус изразява цялата същност на християнството с жестове на пръстите си. Според някои изследователи допрените два пръста изразяват неговата

холистична природа, а трите пръста на бога са трите ипостаса на Божествената му същност.

Пространствените икони са идеологически концепции и могат да създадат различно сакрално светоусещане, ако са подредени по различен начин и са едно невероятно наследство от византийските канони.

4. Епифания и икона.

Има се предвид една стилистична отлика от официално възприетото значение- „богоявление, Богоявление”. Самата дума ἐπιφάνεια може да означава „явление, поява; повърхност; известност, почит”, тя е сбор от други две гръцки думи: ἐπί „на, при, за, съгласно, праиндоевроп.*op- «отзад, около»,+ φαίνω „свети; явява се, показва се”, с праиндоевроп. *bha- „светя, сияние, сияя”.

В статията се акцентира върху значението на думите: *известност, почит, светлина, сияние и др.* Всички тези думи, дори и думата *богоявление* характеризират иконата като същност. Вътрешното засияване на иконата е един от най-красноречивите примери за йерофания при иконите. Това потвърждават и много разкази на вярващи.

„Лицето на иконата беше изчистено и зловещите кървави петна липсваха, ярко блещяха узрелите ниви, като че тая позлата идеше и нахлуваше по полето, очите на Исуса гледаха кротко, ръката благославяше.“ (*„Жетварят“*. Йордан Йовков)

Светлината извира сякаш отвътре в самата икона, струи около нея, и Иисус е изобразен като жив. Всички виждат иконата не като предмет, а като проява на божествена благодат и награда за отвъдния свят. Именно това „оживяване” на иконите и божие то присъствие се има предвид като смисли, които променят сакралното пространство и възприятието на иконата. Йерофанията променя същността и начина на възприемане и на други свещени предмети: части от кръстовото дърво, светите мощи, жезълът на Аарон и др. Докосвайки се до свещените предмети и сакралните места, човек изпитва радост и любов, както и желание да се присъедини към Бога.

Заклучение

В православното светоусещане иконата е „лествица” към Небесния свят. Чрез иконата трансцендентна святост се проявява в реалния свят и човек присъединява ума и любовта си към тези на Бог. Те претворяват мястото на обикновеното човешко битие в своеобразна йеротопия. Цветовете на православната икона са отражения на Таворската светлина и се проявяват, разкриват се на вярващите, вдъхвайки им надежда и воля за живот. Иконата трябва да се разглежда не като на образ, сътворен от човек с цялата

негова естетика, а именно като отражение на Светлината на Тавор. Така се проявява йерофанното, което изпълва вярващите с любов, радост и божията благодат.

Библиография

Божков, Ат. Българската икона, Изд. Български художник, С. 1984

Лидов, А. М. Иеротопия. Создание сакральных пространств как вид творчества и предмет исторического исследования //В: Иеротопия. Пространственные иконы и образы-парадигмы в византийской культуре. М., «Феория», 2009. С. 11-38.

Полный Церковно-славянский словарь / Сост. священник магистр Григорий Дьяченко. — С. 584.

Успенски, Л. Богословие и иконы на православната църква

Виж на: https://azbyka.ru/otechnik/Leonid_Uspenskij/bogoslovie-ikony-pravoslavnoj-tserkvi/

Колесников, С. А. Богословие иконы священника Павла Флоренского: метафизика преобразования материальности

Вж. на: <https://cyberleninka.ru/article/n/bogoslovie-ikony-svyaschennika-pavla-florenskogo-metafizika-preobrazheniya-materialnosti>

Гордея се с Варна (бинарен учебен проект по история и цивилизации и география и икономика, проведен в 7. клас)

Наталия Борисова

ОУ „Добри Чинтулов“ (гр. Варна)

Мария Иванова

ОУ „Добри Чинтулов“ (гр. Варна)

Историята е география във времето, а географията е история в пространството.

Жан-Жак Реклю

Изучаването на региона в неговата комплексност е извор на знания, умения и отношения. Интегрирането им от една предметна област в друга е важна особеност на компетентностния подход. Налагането му в новите учебни програми предопределя преподаването на глобални теми да бъде взаимосвързано. Акцентирането върху целостта на изучаваното означава използване на различни междупредметни връзки при изясняване на понятията, процесите и явленията. Компетентностният подход акцентира на практическата значимост на изученото и на ученето през целия живот. Ако в миналото подходите на обучението са били насочени преди всичко към енциклопедичност, защото образоваността се е измервала с обема на знанията, то при компетентностния подход образоваността се свързва със способността на базата на придобитите знания да се демонстрират умения, да се решават проблеми с различна сложност и в непознати ситуации от ежедневието. Това изисква осигуряване на реален практически контекст за целите на обучението и разработване на учебните задачи по начин, който стимулира критическото мислене, екипната работа, творчеството, предприемчивостта, емоционалната интелигентност, вземането на решения – умения, които се превръщат в основни в XXI век. В допълнение следва да се отбележи, че всички 9 ключови компетентности¹ се считат за еднакво важни, те се припокриват и са взаимосвързани. И което е по-съществено – разтворени са и се придобиват интегрирано чрез обучението по всички учебни предмети. Ключовите компетентности успешно се развиват чрез групово рабо-

¹ ЗПУО, чл.77, 01. 08. 2016.

та, работа по проекти, интерактивни методи и техники, активно общуване и осмисляне на собствения опит.

Идейният замисъл да реализираме ПБО в контекста на краезнанието чрез активизиране на опознавателния потенциал на учениците, прилагайки интердисциплинарен подход, докосва социалните, граждански и културни компетентности с уменията за изразяване чрез творчество, развива дигиталната компетентност, инициативността и предприемачеството, формира умения за учене. Работата по проект е интерактивна стратегия за реализиране на връзката между теоретичните знания и практическата дейност на учениците, за свързване на обучението с техния реален житейски и познавателен опит, за осъществяване на пълноценната им социализация и за ориентирането им в съществуващата информационна среда.

През последните учебни години с випуск 7. клас се създаде традиция да реализираме ПБО по различни исторически и географски аспекти, свързани с град Варна. Чрез възможностите на ИКТ нашите идеи успешно и гъвкаво се осъществяват както в ОРЕС, така и в присъствена форма на обучение. Дейностите по реализирането на ПБО стартират след пролетната ваканция на учениците и приключват в края на учебната година. През настоящата учебна година организацията на работата протече в следните етапи²: 1. Организационно-информативен. При него се определи темата на проекта, която се обсъди с учениците и се набелязаха бъдещите задачи. На учениците се предложиха източници на информация към съответните задачи. 2. Планираха се конкретните дейности и стъпките за тяхната реализация. До задачите имаха достъп всички ученици, които пожелаха да бъдат наблюдатели или участници в проекта. 3. На следващия етап се осъществи самото изпълнение на проекта, при което ключово място зае проучвателната и практическата дейност на учениците. 4. Представиха се резултатите от извършената работа. 5. Оценяването се обособи като завършващ етап на проекта. Той бе популяризиран чрез възможностите на платформата Wix.

1. Определяне на темата на проекта.

Варна се включи в кандидатурата за статут *Европейска столица на културата* през 2019 г., но за съжаление приза получи град Пловдив. Водени от мотото на

² **Иванова**, Цв. Преподаването на история в българското училище – традиции и съвременни проблеми, УИ „Еп. К. Преславски“, Шумен, 2013 г., с. 163 – 165.

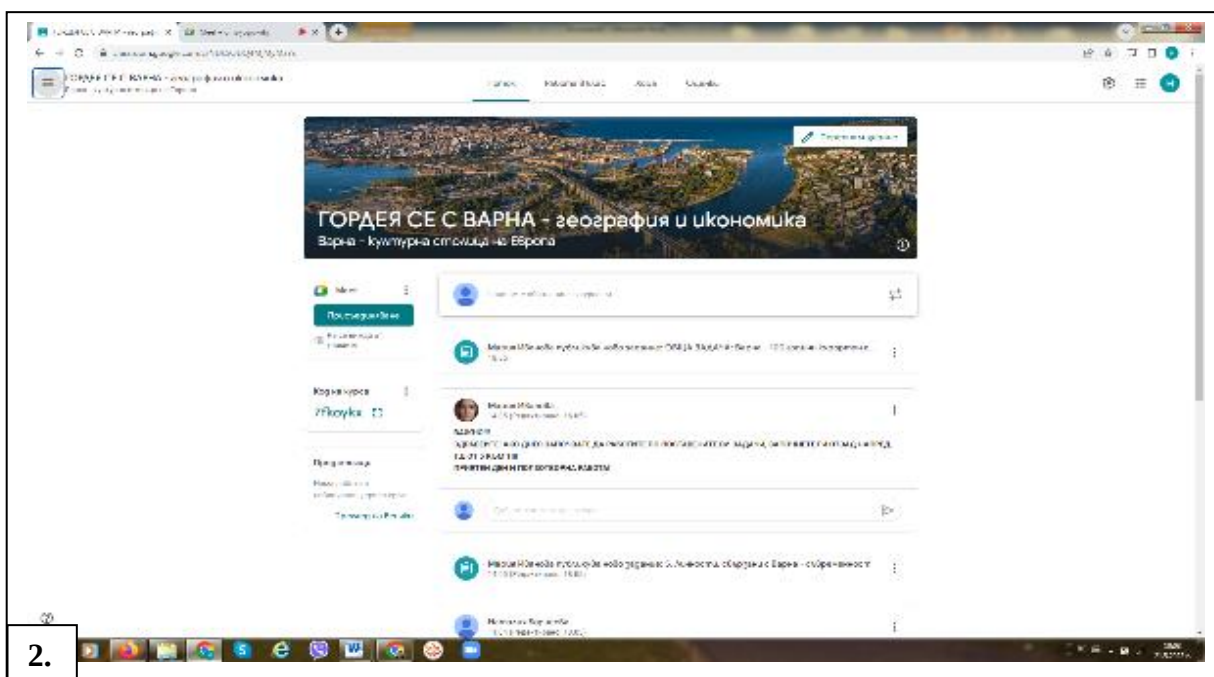
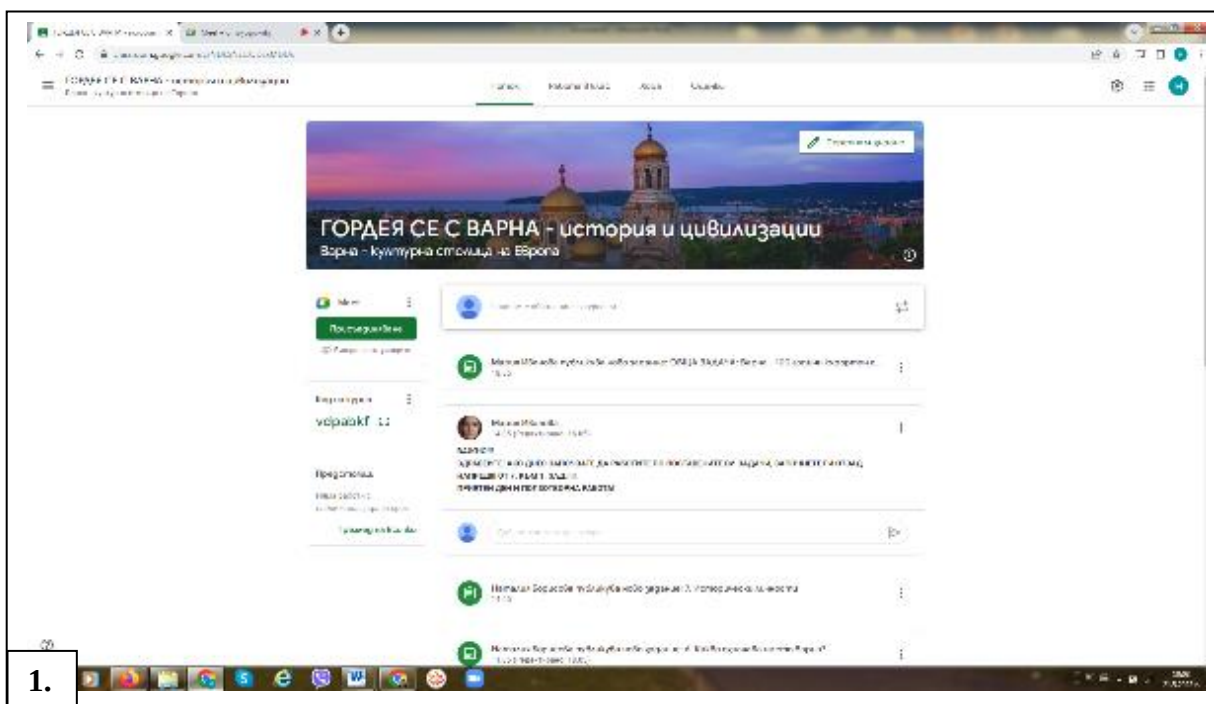
програмата, с която участва нашият град – *Бряг на вдъхновението – изграждане на доверие чрез култура*, ние си поставихме за цел да съберем достойнствата на Варна в един по-широк образователен контекст чрез междупредметния синхрон, за да дадем знания и да възпитаваме ценности, с които нашите ученици да се гордеят с родния град и да го рекламират като туристическа дестинация с явните и скритите му достойнства – богато историческо минало, интересно географско положение и природни дадености, успешен пример за град с развит туризъм, със силно културно предлагане, разнородни фестивали – фолклор, музика, балет, опера и театър, филми, изложби на открито и много художествени галерии.

2. Планиране, списък на темите за проучване. В планирането и организацията на нашата работа използвахме разнообразни ИКТ ресурси за постигането на различни цели:

- **Google Classroom** – облачна технология към **Google Apps for Education**;
- **Wix** – платформа за изграждане на уеб сайтове;
- **Liveworksheets** – (Живи / интерактивни работни листове) позволява да се трансформират традиционни работни листове за печат (doc, pdf, jpg...) в дигитални, които включват звуци, видеоклипове, хипервръзки и предлагат всякакви интерактивни решения;
- **Learning Apps.org** – електронно приложение за създаване на разнообразни дигитални интерактивни модули (упражнения);
- **You Tube, Vbox, сайтове, портали, интернет и др.**

Междупредметно сътрудничество осъществихме чрез *Покани* за съвместна работа чрез Google Classroom с административните акаунти на МОН в edu.mon.bg. В курсовете *Гордея се с Варна – История и цивилизации* и курс *Гордея се с Варна – География и икономика* (екранни снимки 1. и 2.) на виртуална класна стая междупредметния синхрон се реализира с поставянето на разнообразни изследователски задачи с историческа и географска насоченост за изучаването на родния град. Споделеното сътрудничеството чрез Google Classroom ни превърна в координатори на работата на учениците, които бяха поставени в условия на активно учене чрез предизвикателствата, заложили в поставените от нас задачи.

Екранни снимки 1., 2. на курс *Гордея се с Варна – История и цивилизации* и на курс *Гордея се с Варна - География и икономика*:

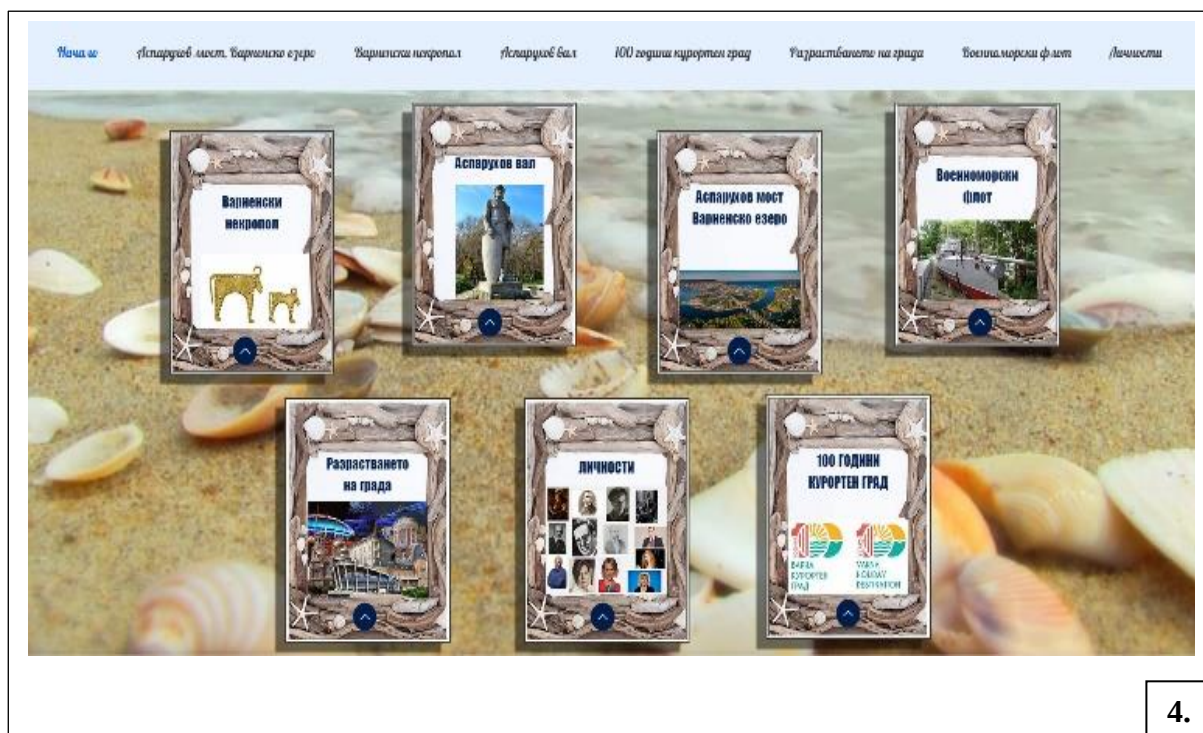
Проучвателната и изследователска работа на учениците (**3. Изпълнението на проекта**) бе свързана с реализирането на поставените задачи в двата курса на виртуална класна стая, като на учениците се даде пълна творческа свобода да изберат индиви-

дуално или групово да работят, както и в какъв формат да съставят продуктите от своята работа (колаж, постер, брошура, видео / презентация, рекламен афиш и др.)

Съществен момент в планирането на дейностите е съчетаването на Google Classroom с платформата Wix. Към задачите в двата курса на виртуална класна стая, свързани с изследователската работа на учениците за град Варна по различни аспекти от историческия и географския дискурс, прикачихме като материал предварително подготвения от нас ресурс *Гордея се с Варна* в Wix³. Wix е една от най-популярните платформи за изграждане на уебсайтове в света, също позволява да се осъществява сътрудничество, каквото ние учителите създадохме по между си, а възможният безплатен план ни бе достатъчен за изпълнението на останалите етапи на ПБО: **4. и 5. Представянето на резултатите, оценяването, популяризирането на създаденото от учениците.** (Екранни снимки 3., 4., 5.). Ресурсът в Wix обедини продуктите по зададените тематични направления, които получихме от учениците във виртуалните класни стаи. Създаденото от всеки ученик бе своеобразен фрагмент от колективната реклама на Варна и намери своето място на съответните страници на *Гордея се с Варна* в Wix, които ние учителите поетапно подреждахме в разнообразни галерии, видеа, файлове. Като прикачен материал във виртуалните класни стаи, ресурсът в Wix беше достъпен за учениците, те можеха да разглеждат страниците му през целия работен период до окончателното им завършване, да откриват създаденото от тях, да съпоставят своите продукти с работите на съучениците си, да дават идеи за дизайна и подредбата на страниците, което допринесе много за мотивацията им да участват, да се себедоказват и самооценяват, да се обогатяват, да бъдат критични, да работят в екип. Създаването на колективния продукт чрез Wix с индивидуалния принос на всеки участник, очакването той да се популяризира сред широка аудитория, провокира креативността на учениците и отговорността им. Възможността Wix да вгражда текст, изображения, които да подрежда в галерии, видеоклипове, музика, Google карти и др. различни по вид файлове ни позволи да пренесем там насочващите материали и хипервръзки от публикуваните задачи във виртуалните класни стаи, с което всеки разглеждащ нашия сайт може да съпреживее изследователската дейност на учениците и да се обогати. Началният екран свързва от-

³ Борисова, Н., Иванова, М. Сайт Гордея се с Варна, 29. 05. 2022 г., <<https://borisovanataliyanb.wixsite.com/varna>>

делни страници по тематичните направления, по които учениците работиха (екранни снимки 4., 6. – 13., 15. – 22.) . Към него поставихме и галерията *Нашият албум*, за която учениците изпращаха в класните стаи техни лични снимки на град Варна - с природни забележителности (в класната стая по география) и с културно – исторически забележителности (в класната стая по история) (екранна снимка 3.).

Наталья Борисова
Старши учител по история и цивилизации,
natalia.ru.borisova@edu.mon.bg
borisova.nataliya.nb@gmail.com

Мария Иванова
Старши учител по география и икономика,
maria.ne.Ivanova@edu.mon.bg
mariaivanova@abv.bg

5.

3., 4., 5. *Гордея се с Варна*, начален екран в Wix

Тематични направления и осъществен междупредметен синхрон.

Поставихме началото на проекта с **Варненския халколитен некропол (V-IV хил. пр. хр.), основаването на България и Аспаруховия вал**. На тези задачи от курс *Гордея се с Варна - История и цивилизации* кореспондира задачата за **Аспарухов мост и Варненско езеро** от курс *Гордея се с Варна - География и икономика*. Допирни точки между двата учебни дискурса са: откриването на Варненския некропол (на северния бряг на Варненското езеро, на 200 м от водата); названията от топонимията (хан Аспарух, Аспарухов вал, квартал Аспарухово, Аспарухов мост); граници на България.

Курс <i>Гордея се с Варна – История и цивилизации</i>	Курс <i>Гордея се с Варна – География и икономика</i>
Задача: Варненски некропол (екранни снимки)	Задача: Аспарухов мост и

6., 7.) Изпълнете задачите от Работния лист ⁴ и направете рекламна брошура на най-старото обработено злато в света. Ресурси: Работен лист, Хронологична ос ⁵, хипервръзки към: мултимедията на Археологически музей – Варна ⁶, Туристическия портал на Варна (Visit Varna) ⁷ Задача: Варна и основаването на България (екранни снимки 8., 9.) А) Направете анализ на историческия извор от възстановката⁸: - Коя велика битка от българската история пресъздава възстановката? - Кой е авторът, описал събитията? - Какви сведения за Варна дава историческият извор? б) С помощта на Google Maps (настройте на сателитен изглед) потърсете паметника на хан Аспарух в парка на кв. Аспарухово. На сателитното изображение открояващата се между дърветата пътека, на която е поставен паметникът, е вероятната останала до днес следа от Аспаруховия вал (голямо укрепително	Варненско езеро (екранни снимки 10., 11.) а) Ако тръгнете от централната част на Варна и трябва да стигнете до Аспаруховия вал (кв. Аспарухово), вие ще се движите в южна посока, преминавайки през Аспарухов мост. Намерете информация за него - кога е пуснат в експлоатация, какви са характеристиките му и какви атракции предлага. б) Град Варна има стратегическо географско положение. Селището се заражда между Варненското езеро и Черно море. Намерете информация какъв тип езеро е Варненското и с какво се свързва чрез изкуствено прокопан канал. От събраните материали създайте своя творчески проект. Ресурси: Търсене, подбор и
--	--

⁴ **Борисова, Н.** Древните цивилизации във времето и пространството. – В: Понятия, ценности и промени. Историята: време и реалности, Т. 13, ШУ, 2018, с. 208 – 213.

⁵ Пак там

⁶ Археологически музей – Варна, 29.05.2022 г.,
<http://www.archaeo.museumvarna.com/bg/category/list?category_id=3&id=18.>

⁷ Туристически портал на Варна, 29. 05. 2022 г.,
<https://visit.varna.bg/bg/varna_oldest_gold_treasure_in_the_world.html>

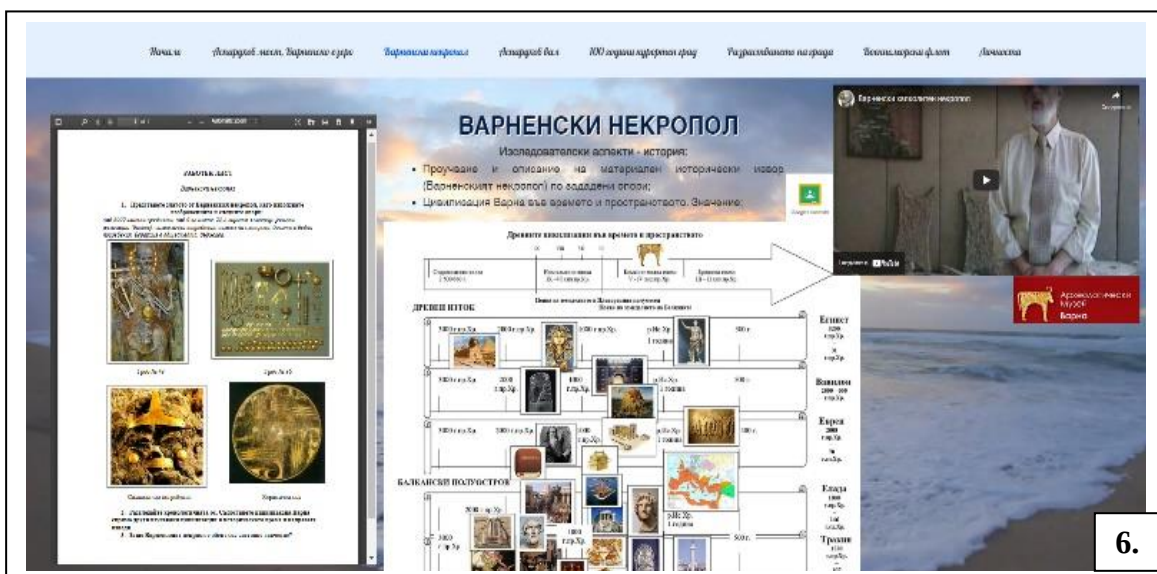
⁸ Възстановка на битката при Онгъла. *Хроника* от Теофан (VIII – IX в.), 29. 05. 2022 г.,
<<https://www.youtube.com/watch?v=85vQD7S55ew>>

съоръжение и вероятна граница на България от времето на хан Аспарух на територията на днешна Варна). Открийте го и направете екранна снимка.

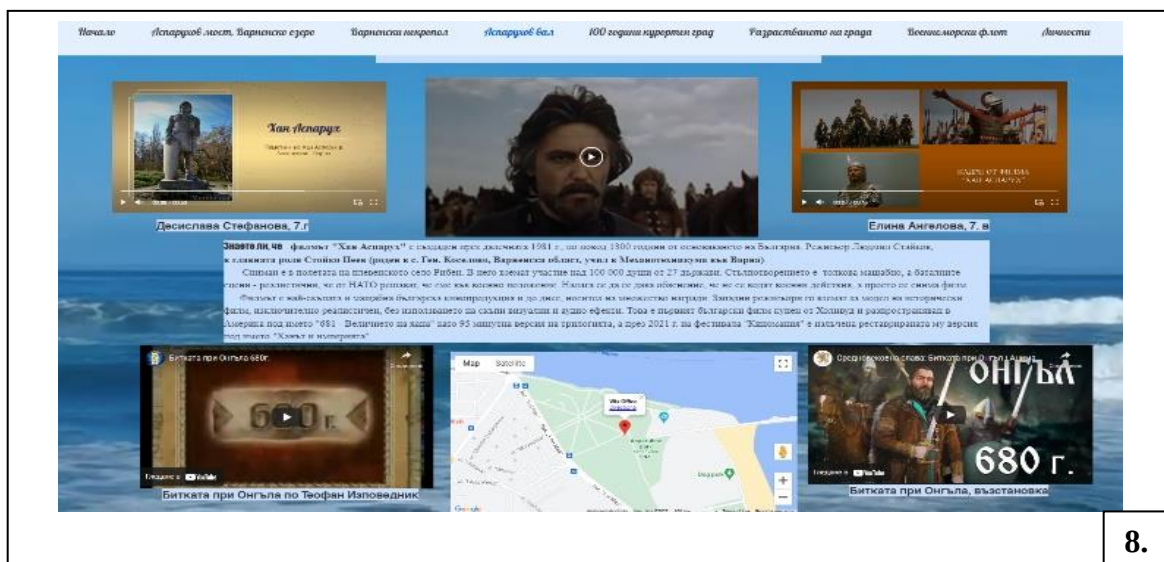
От събраните материали създайте своя творчески проект.

Ресурси: Възстановка на битката при Онгъла по *Хроника* от Теофан (VIII – IX в.), фрагменти от филма *Хан Аспарух*, Google Maps.

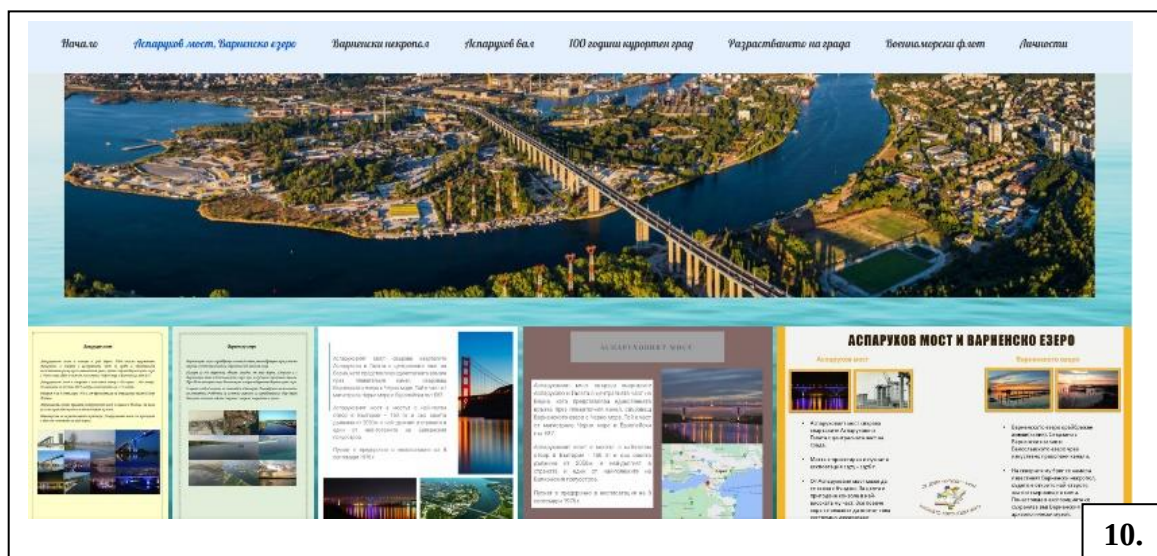
извличане на информация от различни източници и интернет.

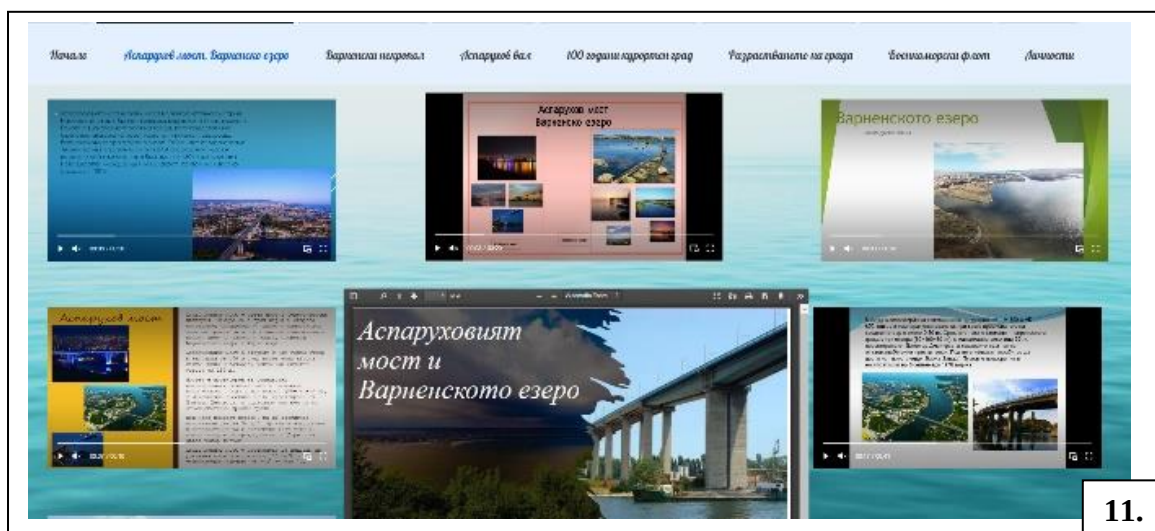

6., 7. Страница *Варненски некропол* в Wix

8., 9. Страница *Аспарухов вал* в Wix

10, 11. Страница *Аспарухов мост, Варненско езеро* в Wix

Следващият акцент е свързан със землището на град Варна. (екранни снимки 12., 13.)

Курс Гордея се с Варна – История и цивилизации	Курс Гордея се с Варна – География и икономика
Задача: Какво означава името Варна? Как е възникнал градът? Ресурси: Търсене, подбор и извличане на информация от различни източници и интернет. Задача: Варна в началото на XX в. Разгледайте картата <i>План на Варна от 1923 г.</i>⁹, до която ще стигнете чрез линка, и изпълнете задачите, свързани с картата: а) Извадете от картата познатите ви обекти - имена на улици, сгради и др. б) Извадете от картата, съобразно четирите посоки, обектите, които са били в края на	Задача: Съвременна Варна Използвайте сайта на Кадастъра (Кадастър е опис, регистър на поземлените имоти в дадена страна)¹⁰, намерете град Варна на картата и очертайте границите на града с прилежащите му квартали. а) Кои нови квартали откривате на картата? б) Как се е разраствал градът? в) Защо се е наложило това разрастване? Ресурси: сайт на Кадастъра и интернет. Задача: Проучете обекти с името Варна

⁹ План на Варна от 1923 г., 29. 05. 2022 г., <http://www.planinite.info/Maps/Maps_Links.htm

¹⁰ Кадастър, 29. 05. 2022 г., <<https://kais.cadastre.bg/>>

града през 1923 г. Извадете обекти, които
съществуват от тогава до днес. Съчетайте ар-
хитектурата на Варна с границите ѝ в нач. на
XX в. във вашия творчески продукт.

по света. Открийте ги с помощта на ресурса¹¹ от линка и Google maps, потърсете снимки в интернет. Съчетайте архитектурата на Варна с границите ѝ днес във вашия творчески продукт. Представете обектите с името Варна по света по атрактивен начин.

12., 13. Страница *Разрастването на Варна* в Wix

¹¹ Места по света с името *Варна*, 29. 05. 2022 г., <http://www.gradvarna.com/varna_worldwide.htm>

Ресурси: План на Варна от 1923 г. ; сайтът <i>Стара Варна</i> ¹² , Liveworksheets <i>Българската култура след Освобождението</i> ¹³	Ресурси: Места по света с името <i>Варна</i>
--	---

След проучване на историческите корени на град Варна, междупредметното допълване по горните задачи изгражда ясна представа за разрастването на града през последния век. Чрез сравнение и анализ се създава пространствен поглед за обектите, появили се в различно историческо време, и се формират умения за условно изобразяване и виртуално ориентиране.

На военноморския флот, който е един от символите на Варна, както в миналото, така и днес, посветихме повече задачи. Като приемственост от предходния випуск 7. клас, поставихме задачите за флота в навечерието на Гергьовден, Денят на храбростта и Българската армия. От наблюденията ни върху два поредни випуска седмокласници, задачите, свързани с флота, са сред най-провокативните за учениците. Поради това създадохме живия (интерактивен) лист чрез сайта Liveworksheets *Поздрав за Гергьовден*¹⁴ (екранна снимка 14.), в който популяризирахме задачите чрез хипервръзки към използваните в тях дигитални ресурси, с което ги направихме достъпни за всички ползватели на Liveworksheets, както и за тези, които са попаднали на линка с нашия материал и са пожелали да го разгледат. Историческите аспекти поставят акцент върху славната победа на миноносеца *Дръзки* в Балканската война (1912 г.) и историята на Представителния оркестър на ВМС, а географските - съвременните военноморски сили на България и Морската академия – ВВМУ *Н. Й. Вапцаров* (екранни снимки 15., 16., 17.).

¹² Стара Варна, 29. 05. 2022 г., <<http://www1.libvar.bg/old-varna/non-flash/index-center.html>>

¹³ **Борисова, Н.** Liveworksheets *Българската култура след Освобождението*, 29. 05. 2022 г., <<https://www.liveworksheets.com/fc87423lt>>

¹⁴ **Борисова, Н., Иванова, М.** Liveworksheets *Поздрав за Гергьовден*, 29. 05. 2022 г., <<https://www.liveworksheets.com/nq373519iq>>

<i>Архиви</i>¹⁵, Дигитални колекции <i>Архивите говорят</i>, кликнете върху <i>Войните на България (1878 – 1945 г.) – Балкански войни (1912 – 1913 г.) – Документи - На фронта</i> (вдясно) – <i>Български флот и военновъздушни сили</i>. б) Открийте и извадете: <i>Списък, изготвен от началника на Флота, на офицери, проявили героизъм през Балканската война; Дружески шарж на мичман Кирил Минков</i>; снимка на командния състав на миноносците <i>Летящи, Дръзки, Строги, Храбри</i> и други снимки и пощенски картички по темата. Кои са отличените? Изгледайте видеоклиповете и извадете информация за подвига им в тази морска победа. в) Отворете Google Maps, направете виртуална разходка на кораба-паметник <i>Дръзки</i> (напишете в търсачката на Google maps кораб-паметник <i>Дръзки</i>, когато се ситуираща, хванете жълтото човече долу в дясно и го пуснете върху маркера). Направете ефектни снимки от „разходката“ на кораба. Съставете със събраните материали вашия творчески проект. Ресурси: сайт на Държавна агенция	военноморски сили, от рубриките <i>Български ВМС</i> и <i>Галерия</i> извадете информация и снимки на съвременните военни кораби. б) Чрез Google maps съставете колаж от снимки на сградата на Щаб на флота с кратка визитка за него. Ресурси: сайт на ВМС¹⁶, Туристически портал на Варна¹⁷, Google Maps Задача: ВВМУ Н. Й. Вапцаров – Варна. Посете сайта на ВВМУ „Н. Й. Вапцаров“– Варна¹⁸ и чрез рубриката <i>Виртуална разходка</i> разгледайте Морската академия на България и създайте ваш творчески продукт за нея. Ресурси: сайт на ВВМУ <i>Н.Й.Вапцаров</i> – Варна.
--	--

¹⁵ Държавна агенция Архиви, 29. 05. 2022 г., <<http://archives.bg>>

¹⁶ Сайт на ВМС, 29. 05. 2022 г., <<http://www.navy.mod.bg/>>

¹⁷ Туристически портал на Варна, 29. 05. 2022 г., <https://visit.varna.bg/bg/stab_vms.html>

¹⁸ Сайт на ВВМУ Н. Й. Вапцаров, 29. 05. 2022 г., <<http://www.naval-acad.bg/>>

Архиви, Google Maps

Задача: Представителният духов оркестър на военноморските сили

Представителният духов оркестър на военноморските сили е наричан от варненци „звукът на сърцето на Варна“. Проучете историята му, изявени диригенти и музиканти, потърсете снимки на оркестъра от неговото създаване до днес. Изработете оригинална визитка на оркестъра. Изпратете линкове на клипове с изпълнения от изявите му. (вж. в *Поздрав за Гергьовден* последната задача).

Ресурси: Liveworksheets, *Поздрав за Гергьовден* (екранна снимка 14.).

Начало | Аспарухов мост, Варненско езеро | Варненски некропол | Аспарухов баг | 100 години курортен град | Разрастването на града | Военноморски флот | Личности

15.

15., 16, 17. Страница *Военноморски флот* в Wix

Интердисциплинарните връзки в поставените задачи за флота са обосновани на традициите, приемствеността, достойнствата, свързани с хората, които са защитавали и защитават интересите на България в морските пространства, гарантират нейния морски суверенитет. Създадена преди повече от век Морската академия на Варна е уникален център в България, който подготвя офицерски кадри за военноморските сили и гражданското корабоплаване и на кадри с висше образование за морската индустрия.

Специално място в поставените изследователски задачи заемат личностите, свързали името си с нашия град в миналото и днес. За целта в двата курса на виртуална класна стая поставихме по една аналогична задача.

Задача: Личности, свързани с Варна – Минало и Съвременност. Решете задачата в Learning Apps.org. Когато разпознаете личностите от задачата, подгответе вашия творчески проект като кратка визитка/визитки за избрана/избрани личности, свързана/свързани с Варна (екранни снимки 18, 19).

Ресурси: Learning Apps.org^{19, 20}; Liveworksheets *Битката на народите при Варна*, 10. 11. 1444 г.²¹, Liveworksheets *Посветен на Апостола*²²; сайтът *Стара Варна*²³.

Задачата е изключително благодатна да провокира изследователския и творчески устрем на учениците. Колортните личности, които са оставили и оставят своя принос в обществения и културния живот на Варна, предизвикаха интереса на много седмокласници. Не всички от подобраните от нас личности са пряко свързани с града, но пък си струва да се знаят и по-малко познати страни от живота и делото им. Например включихме Иван Вазов, за да накараме учениците да прочетат неговото описание на Морската градина. Васил Левски не е създал революционен комитет в града, но пък има доказателства, че е идвал във Варна (в живия интерактивен лист *Посветен на Апостола* има хипервръзка към материал на Дирекция *Култура* към Община Варна за Левски и Варна). В живия интерактивен лист *Битката на народите при Варна*, 10. 11. 1444 г. освен виртуална разходка в Парк музей на бойната дружба *Владслав Варненчик*, учениците могат да разгледат брой на списание National Geographic за събитията; 3D модел на гробницата на Варненския крал в катедралата на замъка Вавел в Краков, на която има реплика в музея във Варна; да видят в реално време възпоменателния надпис за битката на *Гробницата на неznайния войн* във Варшава и др. Относно съвременните

¹⁹ **Борисова, Н.**, learningApps.org, Личности, свързани с Варна – Минало, 29. 05. 2022 г., <<https://learningapps.org/display?v=p2r03b5u520>>

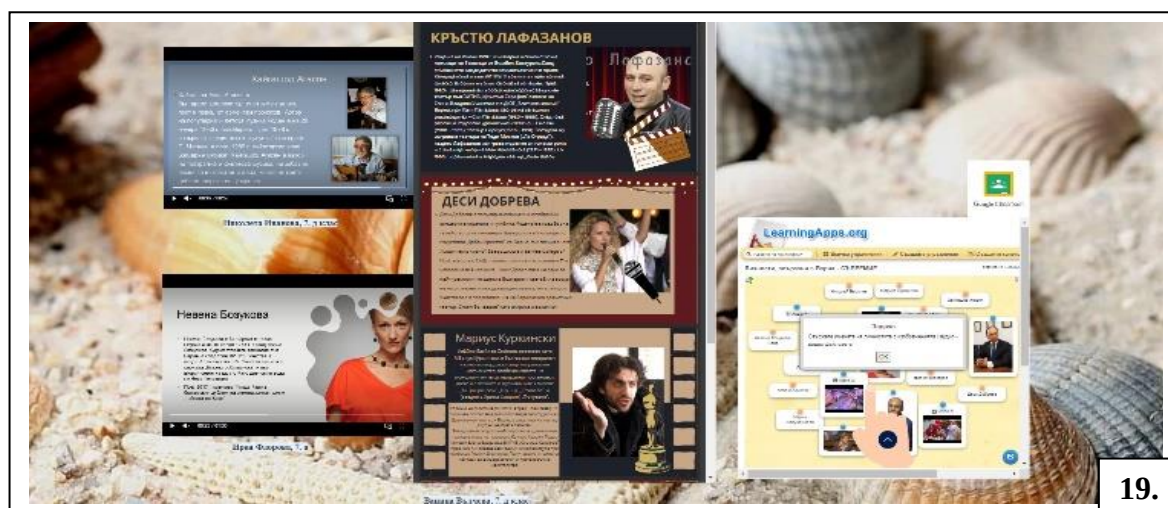
²⁰ **Иванова, М.**, learningApps.org, Личности, свързани с Варна – Съвременност, 29. 05. 2022 г., <<https://learningapps.org/display?v=pjw52ma2c20>>

²¹ **Борисова, Н.**, Liveworksheets Битката на народите при Варна, 10.11.1444 г., 29. 05. 2022 г., <<https://www.liveworksheets.com/rc2576182hc>>

²² **Борисова, Н.**, Liveworksheets Посветен на Апостола, 29. 05. 2022 г., <<https://www.liveworksheets.com/bf1594974be>>

²³ Сайт Стара Варна, 29. 05. 2022 г., <<http://www1.libvar.bg/old-varna/look/writers/vazov.html>>

личности, свързани с обществения и културния живот на България, много от тях са родени, живяли, учили, работили във Варна.

18, 19. Страница *Личности* в Wix

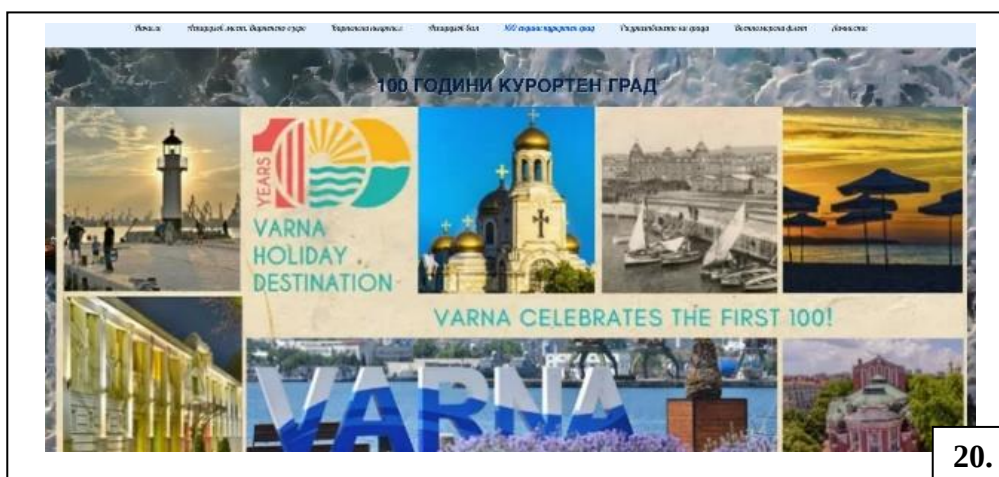
Обща задача бе посветена и на *100 години курортен град*, в която засегнахме морето, плажа, атракциите, развлеченията и културния живот на града. (екранни снимки 20, 21, 22.)

Задача: Проучете и свържете миналото и съвременността на град Варна под надслова *100 години курортен град* по следните изследователски аспекти:

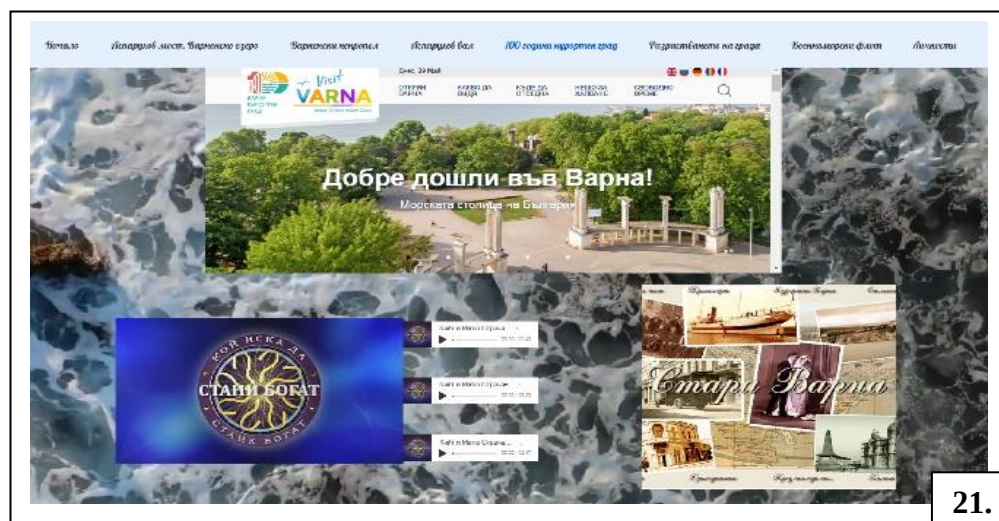
- Обявяването на Варна за морски курорт;
- Старите и нови варненски заведения;
- Старите и нови варненски хотели;

- Традиции в морелечението във Варна;
- Мода и правила на варненския плаж преди 100 години и днес;
- Атракции и развлечения;
- Сцени за култура и изкуство;
- Паркове и градини.

Ресурси: Туристически портал на Варна²⁴, сайтът *Стара Варна*²⁵, Стани богат Гордея се с Варна²⁶, интернет.

20.

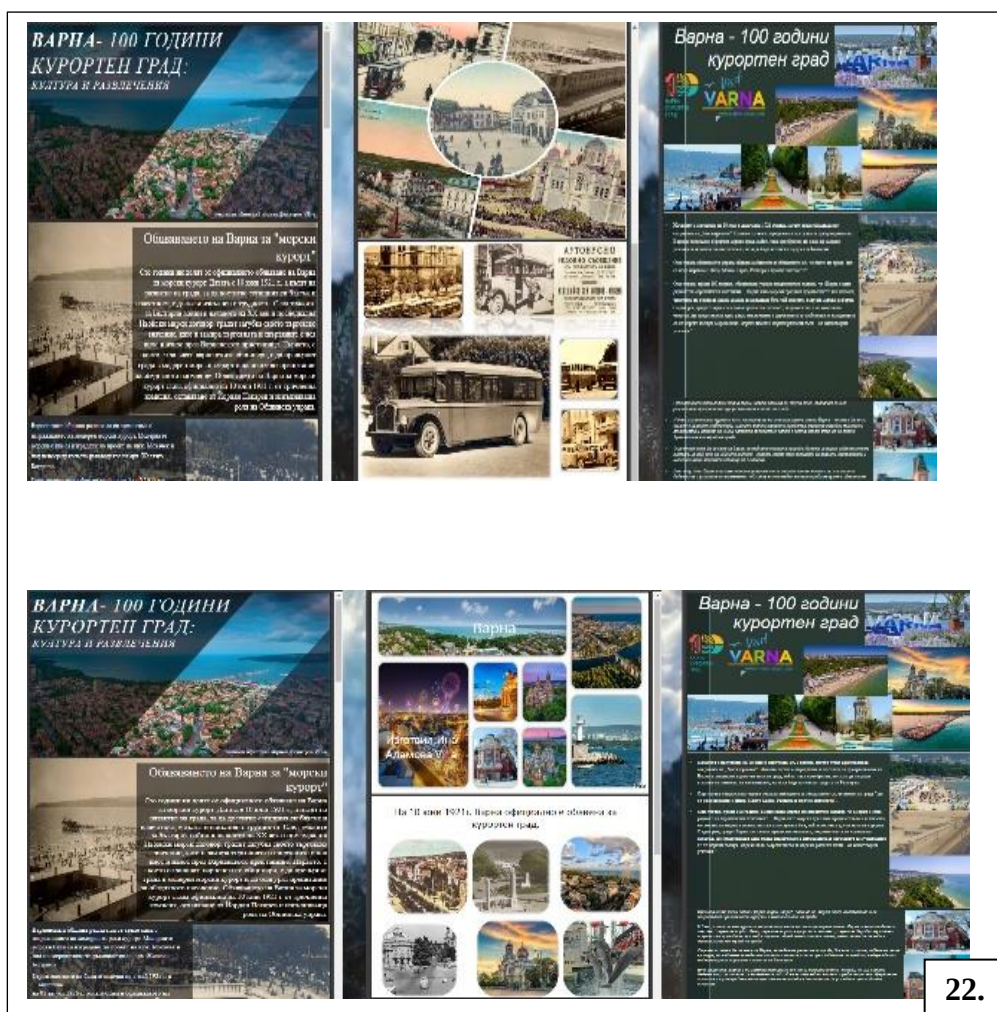

21.

²⁴ Туристически портал на Варна, 29. 05. 2022 г., <<https://visit.varna.bg/bg/lyubopitni-fakti-za-varna.html>>

²⁵ Сайтът Стара Варна, 29. 05. 2022 г., <<http://www1.libvar.bg/old-varna/non-flash/kurort/index.html>>

²⁶ Стани богат Гордея се с Варна, 29. 05. 2022 г., <<https://learningapps.org/display?v=pyc7yscja20>>

20., 21, 22. Страница *100 години курортен град* в Wix

В контекста на честванията *100 години курортен град* (1921 – 2021 г.) дадохме воля на изследователския дух и на ученическото творчество да се докосне до онези достойнства на град Варна, с които тя заслужено получава името *Царица на Черно море*. Морската столица на България е доказвала много пъти, че е нещо повече от поредния курорт: златото от Варненския некропол е най – старото в света, Римските терми във Варна са четвъртият по големина подобен комплекс в Европа, Морската градина е най-големият подобен парк на Балканите и е обявена за произведение на парковото изкуство, Международният балетен конкурс във Варна е най-старото и най-престижното балетно съревнование в света, Варненският делфинариум е единствената подобна атракция на Балканите, Музеят на медицината и Музеят на куклите във Варна са единствените по рода си на нашия полуостров,

Варненският Дворец на културата има „близнак“ в Нигерия, който е 4 пъти по-голям от българския оригинал, Аспаруховият мост е един от най-големите на Балканите. По тези акценти, свързани с най-уникалните факти, събития и достойнства на Варна, с които учениците да се гордеят, създадохме по формата на популярното телевизионно предаване *Стани богат* дигитално упражнение чрез Learning Apps.org *Гордея се с Варна* – една методическа идея, която се посрещна с възторг. Емоционалното въздействие, ученето чрез игра, силно допринесе за постигането на необходимия образователен ефект.

Освен множеството рекламни брошури, колажи и постери, продукт на изследователската и творческа дейност на седмоласниците, които изпълниха страниците на *Гордея се с Варна* в Wix в една колективна реклама на град Варна, активно то учене чрез ПБО обогати нашите ученици и формира трайни знания за родния край, с които те самите могат да бъдат една жива реклама на града занапред.

Дейностите по ПБО *Гордея се с Варна* се развиват и обогатяват в годините с нови тематични направления и ресурси и са отворени за осъществяване на контакти с други училища и институции на регионално, национално и международно ниво. Към междупредметното сътрудничество проявяват интерес и колеги по други учебни предмети, като преподаването в комбинация на такива, които на пръв поглед нямат нищо общо, е напълно възможно и предполага генерирането на нови идеи и изяви на педагогическото творчество.

Извънкласната работа по история и цивилизации като възможност за развиване на ключови компетенции

Николай Чакъров,

СУ с преподаване на немски език

„Фридрих Шилер“, Русе

Деница Великова,

Спортно училище

„Майор Атанас Узунов“, Русе¹

Извънкласните дейности, реализирани чрез проектна работа, винаги са били част от училищната действителност. Този вид работа многократно е доказала своята пригодност. През годините с различен интензитет тя се прилага в учебната практика, като след промените през 1989 г. се забелязва известно затишие в тази дейност. Положително е, че в последните десетина години отново се акцентира върху нея. В следващите страници ще представим резултатите от историческо проучване, извършено от деветокласници от две русенски училища, посветено на участието на русенски евреи във войните за национално обединение. В учебната програма по история и цивилизации за IX клас², която е в сила от учебната 2018/2019 година, е предвидено работата по проект да е част от дейностите в класната стая и извън училище за придобиване на ключови компетентности (напр. в областта на българския език, дигитална компетентност, умения за учене, социални и граждански компетентности), разписани в чл. 77, ал. 1 от Закон за предучилищното и училищното образование³. Подобен исторически проект бе представен на страниците на специализирано издание⁴.

ПРОЕКТЪТ

¹ При осъществяването на проекта госпожа Деница Великова е учител по история и цивилизации в СУ „Христо Ботев“, гр. Русе.

² <https://www.mon.bg/bg/1691> Учебна програма по история и цивилизации за IX клас, 10 май 2022 г.

³ Държавен вестник, № 79, 13 окт. 2015.

⁴ **Чакъров, Н.** Проектната работа в обучението по история и цивилизация. // *Диалогът в историята*, 2015, № 31 – 32, с. 53 – 59.

Предлаганото проучване, осъществено като исторически проект, е първо по рода си, извършено от ученици, в периода м. ноември 2018 – м. юни 2019 г. В него участват 14 гимназисти от IX клас – по седем от СУ с преподаване на немски език „Фридрих Шилер“ – Русе, и от Средно училище „Христо Ботев“ – Русе. Ръководители на изследователския проект са Николай Чакъров и Деница Великова, учители по история и цивилизации в двете русенски училища.

Самият проект е осъществен по програма „Поуки от миналото – действия за бъдещето“ на институт „The Olga Lengyel Institute for Holocaust Studies and Human Rights“ (САЩ), като идеята за него се появи по време на обучителен семинар на института, проведен в град Благоевград през месец юли 2018 г.

Изследователският проект е озаглавен **„Участие на русенските евреи в различни военни съединения (1885 – 1945)“** и се проведе в периода месец ноември 2018 – месец юни 2019 г.

Цел на проучването бе да се докаже, че евреите в България в края на XIX и първата половина на XX в. са интегрирани и равноправни членове на българското общество, като акцентът пада в частност върху участието на русенските евреи в българската войска и жертвите, които те дават, воювайки под българското бойно знаме. Същевременно се целеше и да се развият ключови компетенции за работа с разнообразни източници на информация (архивни документи, специализирана литература, периодичен печат и интернет ресурси), които подробно и внимателно се проучваха, а информацията от тях критично се сравняваше, систематизираше и обобщаваше. Други цели бяха развиването на умения и компетенции у учениците за работа с различни източници на информация, за критичен анализ, за систематизиране, обобщаване и анализиране на събрана информация, за представяне на резултатите от извършеното проучване, както и да се разширят знанията на учениците за историята на родния им град Русе.

Партньори в изследването бяха Регионален съюз на офицерите и сержантите от запаса и резерва – Русе, Държавен архив – Русе, Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе и еврейски културен център „Шалом“ – Русе. Всички споменати институции и организации с удоволствие подпомагаха работата на учениците.

Участието на учениците в проекта е доброволно. Проучването се организира в извънкласна форма, в свободното от учебни задължения за учениците време.

Деяностите по проекта се осъществиха на няколко етапа:

- Формиране на екипите;
- Първа среща за запознаване с предстоящата работа, целите, партньорите и график за дейностите;
- Среща за представяне накратко на историческото развитие на евреите и историята на евреите в България и в град Русе;
- Среща с член на РСОСЗР – Русе (Евгени Алексиев), за представяне на войните за национално обединение на България в периода 1885 – 1945 г. и русенското участие в тях;
- Изследователска дейност (работа със сайта на Държавна агенция „Архиви“, секция „Дигитални колекции Архивите говорят“ – Войните на България (1878 – 1945 г.). Екипите проучват дигиталните архивни източници за загинали и наградени българи в петте войни за национално обединение и откриват имената на евреите от Русенско;
- Среща с еврейската общност в Русе, проведена се в еврейски културен център „Шалом“;
- Посещение на Държавен архив – Русе, за издирване на местни източници на информация, свързана с краеведското проучване;
- Посещение на Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, за работа със специализирана литература и регионална преса (вестник „Русенска поща“) във връзка с проучвателската дейност по проекта;
- Среща с представители на русенските евреи по темата за холокоста – лична среща и разказ от съвременник на събитията;
- Периодични срещи на екипите за представяне и обсъждане на издирените данни до момента, на възникналите трудности, за систематизиране и обобщаване на събраната информация.

РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОУЧВАНЕТО

Трябва да отбележим, че изследователската дейност по отношение на загиналите русенски евреи беше постоянна за целия период на проучването. Като отправна точка в него бяха двете идентични паметни плочи (с текст на български език и иврит) с изписани имена на 38 русенски евреи, загинали в Балканските и в Първата световна войни. Плочите се намират в еврейски културен център „Шалом“ в центъра на град Русе. Тези имена бяха търсени в други източници: списъци на загиналите българи във войните в

периода 1885 – 1945 г. от споменатия сайт на ДА „Архиви“⁵; специализирана литература⁶; електронен списък на загиналите русенци, достъпен до Мемориал на загиналите във войните за национално обединение русенци, намиращ се на ул. „Александровска“ в крайдунавския град. При проучването на различни източници на информация не бяха открити сведения за загинали русенски евреи в Сръбско -българската война и във Втората световна война.

От изписаните на плочите 38 имена, 15 са на загинали в Балканските войни, а 23 – на загинали в Първата световна война. В резултат от изследователската дейност бяха намерени данни за 14 от загубилите живота си в Балканските войни, като бяха издирени и още две имена на загинали във войните от 1912 – 1913 г. русенски евреи.

Според издирената от учениците информация в **Балканските войни загиват 17 евреи от Русе** (14 в Първата и трима във втората Балканска войни). От тях 9 са родени в Русе и един в русенско село. Трима са родом от Шумен, един – от Пловдив и един - от Видин, но всички те са жители на Русе преди войните. За двама загинали няма сведения за рождено място, но в издирената справочна литература се причисляват към Русе.

Според войсковата си част загиналите се разделят така: по петима от 5-и пехотен Дунавски полк и от 45-и пехотен полк, по един от 2-и пехотен Искърски полк, 3-и пехотен Бдински полк, 7-и пехотен Преславски полк, 49-и пехотен полк и 5-и артилерийски полк. За двама загинали не бяха намерени сведения за войсковата част.

⁵ <<http://archives.bg/wars/>, 10 май 2022 г.>

⁶ **Димитрова, М., Йорданов, Ст.** Лицата на Русе от I-ви до средата на XX век. Русе, издателство „Авангард принт, 2011; **Жейнов, И.** Книга за загиналите във войните русенци. Русе, издателство „Абагар“, 2005; **Илел, Й.** Българските евреи във войните на България. - La Estreya. Списание за еврейска история, изкуство, култура, № 6, 2012, 33-41; История на 5-и пехотен Дунавски полк 1884 – 1941. С., печатница „Полиграфия“, 1942; Списък на загиналите през войните 1912 - 1913 и 1915 - 1918 г. български евреи. – La Estreya. Списание за еврейска история, изкуство, култура, № 6, 2012, 60-61. <http://alef-bg.org/virtualna-biblioteka/%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B8-%D0%B2%D1%8A%D0%B2-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5/>, 10 май 2022 г.

Маиров, А. Възпоменателен албум на падналите за обединението на България евреи – войници през Първата Балканска война (1912 – 1913). Част 1, 2012.

От изписаните на плочите 23 имена на загинали русенски евреи в първия световен конфликт бяха издирени сведения за 18 от тях. За петима единствената информация е от плочите. В резултат от изследователската дейност бяха открити още имената на девет евреи, които в различните източници се причисляват към Русе, като **общият брой на загиналите русенски евреи в Първата световна война стана 32**. В намерените и проучени сведения за 14 от тях е отбелязано, че са родом от Русе. 9 души са родени в други селища (трима са от Никопол, по един от Пловдив, Силистра, Шумен, Фердинанд (дн. Монтана), Самоков и с. Камен, Горнооряховско), но най-вероятно са жители на Русе при мобилизацията им. За другите 9 загинали евреи не са намерени данни за рождено място, но, следвайки логиката на проучваните документи, те вероятно или са родом от Русе, или са жители на града при тяхната мобилизация.

Според войсковата част разпределението на загиналите е следното: шестима са от 5-и пехотен Дунавски полк, трима са от 49-и пехотен полк, трима са от 2-и пехотен Искърски полк, трима са от 31-и пехотен Варненски полк, трима са от 33-и пехотен Свищовски полк, двама са от 6-и пехотен Търновски полк, двама са от 7-и пехотен Преславски полк, двама са от 5-а допълваща дружина, един е от 38-и пехотен полк, един е от 44-и Тунджански полк, един е от 70-и пехотен полк, един от планинска дивизия и за петима не е намерена информация за военното съединение, в което са воювали.

Резултатите от изследователската дейност, посветена на участието на русенските евреи във войните за национално обединение и плод на сериозна и задълбочена работа от учениците, предлагаме обобщени в следните две таблици:

Война	Загинали	Родени в Русе	Родени извън Русе	Неизвестно рождено място
Първа балканска	14	9	5	-
Втора балканска	3	1	-	2
Първа световна	32	14	9	9
Общо	49	24	14	11

Таблица 1

Военно съединение	Загинали
5-и пехотен Дунавски полк	11
45-и пехотен полк	5

49-и пехотен полк	4
2-и пехотен Искърски полк	4
31-и пехотен Варненски полк	3
33-и пехотен Свищовски полк	3
6-и пехотен Търновски полк	2
7-и пехотен Преславски полк	2
5-а допълваща дружина	2
3-и пехотен Бдински полк	1
38-и пехотен полк	1
44-и пехотен Тунджански полк	1
70-и пехотен полк	1
5-и артилерийски полк	1
Планинска дивизия	1
Без сведения за военно съединение	7
Общо	49

Таблица 2

От сайта на ДА „Архиви“ учениците извадиха и имената на 14 евреи, родени в град Русе, които са наградени с орден „За храброст“ и други отличия по време на Първата световна война.

Извършеното историческо проучване се превърна и в повод за „възкресяване“ на един войнишки паметник, намиращ се в центъра на град Русе. Става дума за споменатите вече две паметни плочи, изработени от черен мрамор и намиращи се в русенския еврейски център „Шалом“. На тях с жълти букви са изписани на български език и на иврит имената на 38 русенски евреи, загинали в Балканските и Първата световна войни. Над имената стои стихът от Иван Вазов: „Българию, за тебе те умряха“, изписан на двата езика, който е под лъв за българския текст и под шестоъгълна звезда за имената, написани на иврит. Представителите на русенската еврейска общност нямаха информация от кога са двете плочи, което беше повод за допълнително проучване. Оказа се, че те са били поставени в стара синагога, която сега не функционира, но са били запазени след 1944 г. Отговор на въпроса: Кога са изработени и поставени? открихме в документ от

ДА – Русе⁷, където се споменава, че членовете на новосъздадения в Русе клон на благотворителното дружество на участвалите във войните български евреи ще участват през месец юли 1932 г. в освещаването на паметните плочи. При проучване на течението на местния ежедневник „Русенска поща“ за месец юли не намерихме информация за събитието. Такава се появи в броеве от месец септември (за подготовката на освещаването на плочите), което провокира учениците да продължат търсенето. Така в броя на вестника от 1 ноември 1932 г.⁸ те откриха дълго търсената информация за изключително тържественото освещаване на възпоменателните плочи, случило се на 31 октомври 1932 г. в русенската синагога.

Любопитен момент се оказа фактът, че във вестника е отбелязано, че на плочите има 37 имена на загинали русенски евреи. При нов оглед на плочите се забеляза, че 38-то име е дописвано по-късно, вероятно скоро след освещаването им, при появата на нова информация.

Русенската организация на „Шалом“ предостави любопитна фотография от 1934 година на русенското дружество на участвалите във войните евреи, която е запечатала над 100 ветерани от войните.

С финансовата помощ на институт „The Olga Lengyel Institute for Holocaust Studies and Human Rights“ (САЩ) и на Регионален съюз на офицерите и сержантите от запаса и резерва – Русе, резултатите от проучването бяха обнародвани в самостоятелна книга⁹.

В хода на изследователската дейност учениците бяха изправени пред редица трудности. Най-голямата се оказаха еврейските имена – напр. оказа се, че Шемуел и Самуил, Шеломо и Соломон, Йеуда и Леон, Маир и Майер, Ицхак и Исак са едни и същи имена. „Загадките“ бяха разгадани с помощта на представители на еврейската общност в Русе и чрез сравняване освен на имената и на датата на смъртта, както и полка, в който са служили загиналите. Самите имена в различните източници са изписвани различно (напр. Нисим и Несим; Израел, Израил и Израел, Бинямин и Бенямин). Големи разминавания в използваните източници на информация открихме и в датата/годината

⁷ Държавен архив, Русе – ф. 163К, оп. 1, а. е. 55, л. 5-6.

⁸ Вестник „Русенска поща“ (Русе) - № 3647, 1 ноем. 1932.

⁹ **Чакъров, Н., Великова, Д., Алексиев, Е.** Русенските евреи и войните за национално обединение (1885 – 1945). Русе, издателство „ЛЕНИ АН“, 2019.

на смъртта, но като най-достоверни приехме данните по тази тема от сканираните списъци на загиналите във войните от сайта на ДА „Архиви“.

КЛЮЧОВИ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Както отбелязахме, в хода на извършената изследователска работа заложихме развиване на определени ключови компетентности: в областта на българския език, дигитална компетентност, умения за учене, социални и граждански компетентности. При подготовката за реализацията на проекта разпределихме дейностите така, че да съответстват на съответна компетентност:

- С оглед развиване на компетентности в областта на българския език, деветокласниците подобриха своите умения в устното и писменото общуване. Придържайки се към основни исторически подходи и участвайки в диалог и дискусия, подобриха уменията си за сравняване и анализиране на различни гледни точки. В учебната програма за IX клас е отредено място и за развиване на умения за публично изказване. Така участието на учениците в историческия проект е тясно свързано с утвърдената учебна програма по български език и литература и развитието на знания, умения и отношения и в трите области на компетентност: социокултурни, езикови и комуникативни компетентности.

- В хода на изследователската дейност и по-конкретно при търсене, извличане, обработване и представяне на информацията учениците развиха умения от дигиталната компетентност. Те показаха и усъвършенстваха своите умения да достигат до разнообразни ресурси в мрежата. Интересна и изключително полезна за тях бе възможността да работят с официални сайтове на някои държавни институции. Чрез обобщената информация учениците приложиха техники за подреждане на данни по един или няколко показателя и създадоха електронни таблици по определен критерий.

- Важен момент бе и развиването на умения за учене чрез дейности с практическа насоченост – наблюдения, слушане. Една от най-емоционалната част в проекта бе разказът на оцеляла еврейка от Втората световна война Паломба Милева, която ни направи съпричастни към нейните детски спомени по русенските улици от първата половина на 40-те години на XX век. В нейният разказ, виждайки я пред тях как стои и се вълнува от нахлуващите спомени, учениците осмислиха значението на колективните преживявания на нацията в конкретната историческа реалност. „Другият“ може да е в образа на съседа, на майката, на съученичката, с която до скоро са играли, но той е част от нацията, от общите места на историческата памет. Негативната характеристика на

„врага“ се определя от особена политическа реалност и е гражданска отговорност на всеки от нас да изгради своя лична позиция. Развиването на умения за критично мислене и сформирание на лична позиция у учениците са сред основните цели на историческото образование, тъй като твърде често се сменя възприятието за миналото и настоящето.

- Друга важна цел на историческото образование е прилагането на различни възпитателни функции при подготовката на гражданина. Утвърждаването на твърди нравствени принципи, висши идеали и силно развито патриотично чувство са резултат от практическата дейност на учениците и развиването на умения да установят връзка между миналото и съвременността.

Успешно приключилото изследване постигна заложените цели. За пореден път бе доказано, че българските евреи (в частност русенските) са напълно равноправни и интегрирани в обществото граждани и активно участват във войните от 1885 г. и в тези от първата половина на XX век. Не само участват, но воюват наравно с другите, ранявани са, награждавани са, а някои от тях загиват на бойното поле. Разширени бяха знанията на учениците за войните за национално обединение в периода 1885 – 1945 г., за историята на русенските евреи и за русенското участие във войните. Развити бяха и уменията на учениците за работа с разнообразни източници на информация, за критично анализиране, сравняване, систематизиране и обобщаване на събрана информация, за представяне на резултатите от извършеното проучване. Всичко това се случи под прецизния контрол от страна на учителите, които са ръководители на проекта. Вследствие от извършеното историческо изследване мнозинството от участващите ученици изразиха категорично желание и в бъдеще да бъдат част в подобни проучвания.

Резултатът от работата е поредно доказателство и за успешното приложение на проектната работа в обучението по история и цивилизации в гимназиален етап. Трябва обаче да уточним, че абсолютизирането на този вид учебна дейност не е удачно и тя трябва да остане като една от всички дейности в образованието.

На 2 октомври 2019 г. книгата с резултатите от историческото проучване бе представена пред русенската общественост и предизвика множество положителни отзиви. Позитивни публикации за изследването имаше и в регионалната преса¹⁰, а БНТ

¹⁰ **Пигулева, Н.** Деветокласници издириха русенските евреи, загинали във войните от последните два века. // *Вестник „Утро“ (Русе)*, № 200, 29 авг. 2019.

излъчи и специален репортаж за представянето на книгата. Всички отчетоха като съществен принос към историята на град Русе **издирените 49 имена на русенски евреи, загинали във войните в периода 1912 – 1918 г.** Като отлична оценка за свършената от учениците работа бихме посочили и почетните грамоти, с които те бяха отличени от господин Галин Григоров, Областен управител на Област Русе.

Библиография

Архивни източници / извори

Държавен архив, Русе – ф. 163К, оп. 1, а. е. 55.

Публикации

Димитрова, М. и Ст. Йорданов. Лицата на Русе от I-ви до средата на XX век. Русе, издателство „Авангард принт, 2011.

Жейнов, И. Книга за загиналите във войните русенци. Русе, издателство „Абгар“, 2005.

Илел, Й. Българските евреи във войните на България. - La Estreya. Списание за еврейска история, изкуство, култура, № 6, 2012, 33-41.

История на 5-и пехотен Дунавски полк 1884 – 1941. С., печатница „Полиграфия“, 1942. Освещаването на паметните плочи и знамето на евреите – бойци. - Вестник „Русенска поща“ (Русе) - № 3647, 1 ноем. 1932.

Пигулева, Н. Деветокласници издириха русенските евреи, загинали във войните от последните два века. – Вестник „Утро“ (Русе) - № 200, 29 авг. 2019.

Списък на загиналите през войните 1912 - 1913 и 1915 - 1918 г. български евреи. - La Estreya. Списание за еврейска история, изкуство, култура, № 6, 2012, 60-61.

Чакъров, Н. Проектната работа в обучението по история и цивилизация. - Диалогът в историята, № 31-32, 2015, 53-59.

Чакъров, Н., Великова, Д., Алексиев, Е. 2019 – Николай Чакъров, Деница Великова, Евгени Алексиев. Русенските евреи и войните за национално обединение (1885 – 1945). Русе, издателство „ЛЕНИ АН“, 2019.

Интернет-базирани източници

<http://archives.bg/wars/> Държавна агенция „Архиви“ (достъпен: май 2022).

<https://www.mon.bg/bg/1691> Учебна програма по история и цивилизации за IX клас (достъпен: май 2022).

[http://alef-bg.org/virtualna-](http://alef-bg.org/virtualna-biblioteka/%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B8-%D0%B2%D1%8A%D0%B2-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5/)

[biblioteka/%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B8-%D0%B2%D1%8A%D0%B2-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5/](http://alef-bg.org/virtualna-biblioteka/%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B8-%D0%B2%D1%8A%D0%B2-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5/), **Маиров, А.** Възпоменателен албум на падналите за обединението на България евреи – войници през Първата Балканска война (1912 – 1913). Част 1, 2012. (достъпен: май 2022).

Архивни източници за историята на ВМРО-СМД през 90-те години на XX в.

Евгений Еков

Държавна агенция „Архиви“

Периодът на 90-те години на XX в. обхваща цялата история на ВМРО-Съюз на македонските дружества (ВМРО-СМД) в България. Той е ограничен от две събития – възстановяването на 5 – 6 януари 1990 г. на Съюза на македонските културно-просветни дружества в България (СМКПДБ), преименуван с.г. на ВМРО-СМД, и създаването на 20 юни 1999 г., на негова основа, на политическата партия ВМРО – Българско национално движение (ВМРО-БНД). Акронимът ВМРО идва от името на историческата Вътрешна македонска революционна организация, за наследник на която се самоопределят и ВМРО-СМД, и ВМРО-БНД.

Към днешна дата най-обстойно историята на ВМРО-СМД е разгледана в монографията на Генади Генадиев „ВМРО – възстановяване и развитие в края на XX в.“¹ Това се дължи на използването на архивни документи от инвентарен опис № 4 на архивен фонд № 39 на отдел „Държавен архив“ (ОДА) – Варна, който е създаден от предадени от самия автор материали. Те достигат до него предимно в качеството му на председател на Македонското културно-просветно дружество (МКПД) „Гоце Делчев“ – Варна, съюзен организатор за Варненска област и член на Съюзния съвет на ВМРО-СМД. Частично темата е обект на внимание в книгата на Красимир Каракачанов „ВМРО 110 години борба за българщината“² и в спомените на Стоян Бояджиев „Македония в моя живот“³. От научна гледна точка, основна слабост на последните две цитирани издания е символичното използване на архивни материали по темата, съхранявани в Централния държавен архив (ЦДА) и в други териториални и частни архиви.

¹ Генадиев, Г. ВМРО – възстановяване и развитие в края на XX в. Изд. „Славена“. Варна, 2003.

² Каракачанов, Кр. ВМРО 110 години борба за българщината. Изд. Македония прес. София, 2004.

³ Бояджиев, Ст. Македония в моя живот (спомени). ВМРО. София, 2013.

Същевременно, през последните три десетилетия в архивохранилищата на ЦДА, се натрупаха значително количество архивни документи, свързани с дейността на ВМРО-СМД през 90-те години на 20 в. Имайки предвид това, както и значението на пълноценното разкриване на „битието“ на организацията за историята, неизбежно се налага тяхното обнародване за публична употреба. Цялостното им включване в научен оборот изисква много време и нелека работа. Ето защо, изхождайки от ограничения обем на статията, ще започна с публикуването на анотациите на архивните единици и като приложения в текста. Тук е мястото да се отбележи и, че една немалка част от архивните извори по темата, съхранявани в ЦДА, са непубликувани. Достатъчно основание да се твърди, че част от архивните документи се явяват неизвестни за историческата наука и не са били публикувани в наши и чужди издания дава проучването на учредения архив на Държавна агенция „Архиви“ (ДАА), пазещ обстойна информация кой, кога и защо е използвал архивни фондове и материали.

Архивни документи се съхраняват в личните фондове: № 1362 „Иванов, Борислав Атанасов (1924-2002)“, № 1066 „Бояджиев, Стоян Георгиев (1915–2004)“, № 2069К „Църнушанови, Коста (историк, учител, журналист, общественик) и Панталей (лекар)“, № 1512 „Желев, Желю Митев (1935-2015)“ и др. и в партийните и учреденски фондове: № 1Б „Централен комитет на Българската комунистическа партия (ЦК на БКП)“, № 28 „Национален съвет на Отечествения фронт (НС на ОФ)“, № 141 „Славянски комитет“, № 299 „Централно ръководство (ЦР) на Съюза на македонските културно-просветни дружества в България“ (1945–1977)“, № 1466 „Съюз на демократичните сили (СДС) (1989 –)“, № 117 „Народно събрание (НС)“ и др.

Сред необнародваните документи са:

- Слова произнесени от Стоян Бояджиев в храм „Св. Неделя“ – София, и от Борислав Иванов в църквата „Св. Георги“ – Торонто, по повод 40 дни от смъртта на Иван Михайлов; официален обяд в памет на Иван Михайлов, организиран от МПО. София, Торонто, Канада. Чернова. Машинопис. (14, 21 окт. 1990);⁴

- Писмо от Стоян Бояджиев до Българската редакция на Би Би Си за техните предавания по македонския въпрос. София. Копие. Машинопис. (Б.д.)⁵

⁴ ЦДА, ф.1362, оп. 1, а.е. 27.

⁵ ЦДА, ф.1362, оп. 1, а.е. 132.

- Писмо от Димитър Гоцев и Стоян Бояджиев до Св. Синод – София срещу разкола, създаден в българската православна църква в САЩ и Канада. София. Копие. Машинопис. (8 окт. 1988)⁶

- Писма от и до Борислав Иванов и Стоян Бояджиев за дейността на възстановения Македонски институт, за реституция на имотите му, за възможностите за издаване на вестник, за оказване на финансова помощ и др. София; Ню Йорк, САЩ; Торонто, Канада и др. Оригинали, копия. Машинопис, ръкопис. Бълг, англ.ез. (9 юли 1981 – 14 окт. 1996)⁷

- Писма от и до Борислав Иванов и Тимню Запчев за опита за подмяна на членовете на ръководството на македонското дружество „Гоце Делчев“ с „Комсомолците“ на Стоян Бояджиев. Пловдив; Торонто, Канада. Оригинали, копия. Ръкопис, машинопис. (27 апр. 1990 – 2 дек. 1998)⁸

- Писма от и до Борислав Иванов и Христо Миланов Матов за разделението на македонците (Димитър Гоцев – водач на комунистите; Стоян Бояджиев – на репресираните) и др. София, Торонто. Оригинали, копия. (1990, 1991)⁹

- Писма от и до Иван Лебамов и Стоян Бояджиев за идеята да се организира изложба и да се издаде книга за МПО; за гостуването на Жорж Лебамов в България; за подготвянето на конгрес; за възстановяването на нови дружества. София; Форт Уейн, САЩ. Копия. Машинопис. (14 – 20 ноем. 1990)¹⁰ и др.

Публикуваните документи под текста са подредени по хронологически принцип от № 1 до № 4. Трябва да се има предвид, че броят на документите е много по-голям, тъй като под един номер са включени и други документи, както са запазени в отделните архивни единици. В случая става дума за вземаните решения от Изпълнителния комитет (ИК) на ВМРО-СМД като към тях са приложени и инициативните предложения, писма и др. докато се достигне до решение на разглеждания въпрос.

От архивните документи са включени само отнасящите се до историята на ВМРО-СМД части, а изпуснатият текст, който е по други въпроси, е отбелязан с [...]. След

⁶ ЦДА, ф.1362, оп. 1, а.е. 190.

⁷ ЦДА, ф.1362, оп. 1, а.е. 429.

⁸ ЦДА, ф.1362, оп. 1, а.е. 471.

⁹ ЦДА, ф.1362, оп. 1, а.е. 510.

¹⁰ ЦДА, ф.1362, оп. 1, а.е. 676.

всеки публикуван документ, където е имало особености от технически характер (резолюции, корекции, парафи и др.) са правени бележки, които показват тези различия за отделните документи. Бележките за личностите, чиито имена се срещат в текстовете, са включени след края на публикуваните архивни материали.

Всеки обнародван архивен документ има свое редакционно заглавие, изготвено или от автора, или негово собствено оригинално заглавие. След текста на документите са посочени исковите данни на документа и неговата оригиналност и начин на изписване. Подчертаните текстове в оригиналите са набрани с друг вид шрифт, а доразкритите имена и думи - са поставени в квадратни скоби.

Планирам да бъдат публикувани още непознати документи за възстановяването на ВМРО-СМД, противодействието ѝ на македонистката пропаганда в Пиринския край, възвръщането на влиянието ѝ в Република Македония, възраждането на контактите със „забравените“ нашенци в Република Албания, отстояването на международни форуми на българските позиции по македонския въпрос, развитието на връзките с Македонските патриотични организации (МПО) в САЩ, Канада и Австралия и др. Документално ще бъдат показани както действията на червено-черните лидери, така и тези на македонски и сръбски дипломатически представители в София.

При изясняването на конкретни въпроси ще се излиза и извън визираният период, но това е нужно за вярното възприемане на събитията.

Когато се достигне критичната маса от материали, ще се пристъпи и към следващото действие – отпечатване на документален сборник.

Главната причина да съществуват непознати източници за дейността на ВМРО-СМД е липсващият интерес от страна на съвременните български изследователи. Следователно, пред „изкушените“ от темата стои задачата да „осветят“ неоповестените документи за историята на ВМРО-СМД през 90-те години на XX в.

№ 1

Приветствие от Борислав Иванов към Първия редовен конгрес на Съюза на македонските културно-просветни дружества в България

до Първият редовен конгрес на Торонто, 3 декември 1990 г.
[Съюза на] Македонските
културно[-]п[р]осветни дружества,

София, България

Драги братя и сестри,

Минава почти една година, откакто имате възможност не само да изразявате свободно мислите си, но и да издигнете гласъ в защита на онези българи, които чужди централи подложиха на истински исторически, културенъ и националенъ геноцидъ.

Мнозина отъ васъ, сигурно лично съ минали презъ тежки изпитания, когато въ родната ни земя ни насилваха да се отречемъ отъ народността си. И въ миналото народа ни въ Македония е преживевалъ много тежки моменти - потисканъ, денационализиранъ, преследванъ, прогонванъ, но никога, никой тамъ не себе опиталъ да създава некаква нова нация, която историята не познава.

Мнозина като менъ, далечъ отъ родната си земя, въ мислите си са постоянно съ васъ. Ние се радваме да ви виждаме събрани и да разисквате бъдещата си дейность; и се гордеемъ съ направеното отъ васъ презъ изтеклата година, независимо отъ трудностите.

Пожелавамъ ви търпение, енергия и бодъръ духъ, за да може да създадете здрави наши организации въ България, за да под[д]ържате здрави връзки съ поробените национално наши братя и сестри, за да може да осведомявате световното обществено мнение по положението въ Македония. Колкото и истината да е на наша страна, много усилия са необходими, тя да се популяризира, особено въ времена, когато тя така коварно се изопачава отъ шовинистите въ Белградъ и техните оръдия.

Приемете моите скромни пожелания за успешенъ конгресъ и за ползотворна работа. Нека бъдемъ единни въ мислите и делата си по отношение на народните ни идеали и нека оставяме личните си мнения по партийни или други въпроси настрана. Нека издигнемъ високо знамето на македонската освободителна борба, за да може скоро народността и езикътъ на Груевъ и Делчевъ, на техните предшественици и приемници, да бъдатъ възстановени открито въ поробената национално Македония,

Нека по-скоро марша на македонските революционери прозвучи и край бреговете на Охридското езеро и Егея.

Съ братски чувства къмъ всички ви,

Вашъ Бориславъ Ивановъ, Канада.

ЦДА, Ф. 1362, оп. 1, а.е. 137, л. 1. Оригинал. Ръкопис.

Обръщение на Първият редовен конгрес на ВМРО-СМД към родолюбивите сили в Социалистическа република Македония

София, 16 декември 1990 г.

Първият редовен конгрес на Съюза на македонските дружества в България, състоял се на 15 и 16 декември 1990 година в София, се обръща към своите кръвни братя в СР Македония, като изказва своята солидарност с техните усилия да запазят свободата и независимостта на нашата обща родина – Многострадална Македония.

Конгресът адмирира тяхната безкомпромисна съпротива срещу нарастващата агресивност на великосърбизма както отляво, така и отдясно по отношение на Македония, изразена в опитите да се ревизира законът за сръбските колонисти, настанявани от кралска Югославия във Вардарската долина с цел да бъде посърбено коренното македонско население, както и в опитите да се наложи за държавен празник 1 декември 1918 г. – денят, в който бе създадена държавата СХС и над Македония бе наложено най-жестокото насилие в нейната история.

Във връзка с това конгресът поздравява македонските научни работници, които с изследванията си разкриват коварните пътища на великосърбската пропаганда в Македония, провеждана непрекъснато в продължение на 120 години.

Конгресът приветства решимостта на родолюбивите сили в СР Македония да отстояват докрай суверенитета и независимостта на своята държава върху основните начала на героичната ВМРО, изградена от апостолите на свободата Даме Груев, Гоце Делчев, Пере Тошев, Гьорче Петров, Христо Матов, Тодор Александров и плеядата техни съратници. Идеите на ВМРО за братско съжителство на населяващите Македония народности върху основата на свободата и равенството, без изключение на която и да е от тях, ще бъде и основа на нашето духовно единство с македонските ни братя, независимо от териториалната ни разединеност.

При това положение, при братско сътрудничество на Македония и хърватския народ, завещано ни от великия хърватин Йосип Юрай Щросмайер и от безсмъртните синове на Македония Братя Миладинови, ще се превърнат през идващите дни в илюзорни днешните държавни граници и ние ще можем да се чувстваме духовно обединени.

От конгреса

ЦДА, Ф. 2069К, оп. 1, а.е. 364, 1 л. Оригинал. Ръкопис.

№ 3

Призив на ВМРО-СМД към българската и световната общественост да не се допусне в края на XX век да се преследват граждани на Република Македония заради техните политически и национални убеждения¹¹

София, 5 юни 1992 г.

На 18 април 1992 г. в Република Македония започнаха арести на активни членове на ВМРО-ДПМНЕ, известни с безкомпромисните си антикомунистически и антисръбски позиции. Известни са ни имената на 10 от арестуваните: Георги Калаузаров, агроном Крум Чушков, Георги Чушков, Петър Коневски, Никола Василевски, Драган Митрев (последните двама са общински съветници от ВМРО-ДПМНЕ), Драги Каров и Бено Кюркчиев от гр. Велес и Живко Петрушев и Стойче Делевски от гр. Тетово.

В продължение на 12 дни властите не са давали на близките на арестуваните никаква информация къде са отведени. До началото на месец юни не е бил връчен обвинителният акт и на никого не е давана информация за причината на арестуването. Няколко дни преди началото на съдебния процес (12 юни, гр. Велес) е написан обвинителен акт, но всеки опит на заинтересовани външни лица да го прочетат е бил неуспешен. От роднините на Крум и Георги Чушкови се знае, че в предварителния арест на задържаните е нанесен жесток побой.

Арестуваните са обвинени по член 218 на македонския наказателен кодекс – тероризъм (наказания от 1 до 10 години).

Има сериозни основания да се смята, че намереното у някои от тях оръжие е било предварително подхвърлено от просръбски ориентирани служители на сигурността. В Македония е публична тайна, че привържениците на просръбските и прокомунистически формации притежават незаконно огромно количество оръжие, предоставено им от изтеглилата се сръбска армия. Ето защо буди недоумение фактът, че оръжие е търсено само у активисти на ВМРО, смятани от официалната власт за „българофили“.

¹¹ Призивът е отпечатан на бланка на ВМРО-Съюз на македонските дружества, ул. „Пиротска“ 5, София 1301, тел. 87-6460, 87-34-65, Факс: 87-64-60.

Всички тези обстоятелства ни карат да мислим, че определени просръбски среди в Скопие започват кампания за сплашване и репресиране на всички, които са известни като антититовисти и „българофили“. Така например, г-н Георги Калаузаров, който е член на ръководството на ВМРО-ДПМНЕ в гр. Велес, на 29 ноември 1991 г. публично изгори знамето на Титова Югославия и още тогава беше заплашен от сръбски офицер, че скоро ще бъде наказан. На 5 юни 1992 г. скопският комунистически официоз „Нова Македония“ писа за Калаузаров, че е „явен михайловист“. Точно като „михайловисти“ бяха обвинявани и повечето от 120-те хиляди македонци, преминали през югославските лагери за периода 1945-1990 г., както и 16-те хиляди жертви на сръбокомунистическия терор във Вардарска Македония.

ВМРО-СМД призовава българската и световната общественост да направи всичко възможно, за да не се допусне в края на XX век да се преследват граждани на Република Македония заради техните политически и национални убеждения.

ЦДА, ф. 2069К, оп. 1, а.е. 364, л. 1. Оригинал. Машинопис.

№ 4.

Обръщение на ВМРО-Съюз на македонските дружества към народа на Република Македония¹²

София, 3 май 1993 г.

Братя и сестри,

Злощастна е съдбата на Македония, страдалници са нейните чеда, пълни с мъка са песните ѝ. И отново е дошло време разделно за народа ѝ, и тя пак е разменна монета в нечисти ръце. Чуждите интереси се намесват, за да променят хода на историята.

Традиционната гръцка политика пред очите на цял свят и не без помощта на Великите сили унижи новородената държавност, накърни достойнството на един борчески и свободолюбив народ.

Негласният сръбско-гръцки съюз окуражи сръбските държавници и политици. Чуват се гласове за разделянето на Македония, за обща граница между Сърбия и Гърция! Но забравят, че Македония не е Босна и няма да бъде!

¹² Обръщението е отпечатано на бланка на ВМРО-Съюз на македонските дружества, ул. „Пиротска“ 5, София 1301, тел. 87-6460, 87-34-65, Факс: 87-64-60.

В тази сложна геополитическа обстановка бившите слуги на Белград и настоящи управници в Скопие подло внушават на Вас, нашите кръвни братя, че опасността за Македония идва от българската държава и от „военизираната върховистка ВМРО“. В този дух се развива и шумната кампания на сърбокомунистическата Македонска телевизия и глашатая на сърбоманската пропаганда в. „Нова Македония“.

ВМРО-СМД е обезпокоен от непресекващите тенденциозни коментари на сърбомакедонските масмедии, които имат единствената цел да сеят недоверие между различните части на един народ.

Преди 90 години загина Апостола на македонската свобода Гоце Делчев, но идеите и делото му са живи и днес. Той не загина, за да вижда Македония разделена и управлявана от ортодоксални комунисти. Управлявана от тези, които не се посвениха да правят експерименти с националното ни самосъзнание.

Гоце Делчев загина за независима Македония, за свободния дух на гражданите й, за нейното единение.

Ние се надяваме, че пред паметта на този общонационален герой поне за миг ще бъдем заедно.

И с нами Бог!

Изпълнителен комитет

ЦДА, ф. 2069К, оп. 1, а.е. 364, л.3. Оригинал. Машинопис.

Списък със съкращенията

ВФ: Вопросы философии, Москва

ДИ: Диалогът в историята, София

ДВ: Държавен вестник, София

ИБГД: Известия на Българското географско дружество, София

ПИШ: Преподаване истории в школе, Москва

УПр: Училищен преглед, София